

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
REKLAMCILIK ANABİLİM DALI
REKLAMCILIK BİLİM DALI

1920-1930`LU YILLARDA AZERBAYCAN`DA ANTİDİN
PROPAGANDASI

Polad ALIKHANLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Vesile ÇAKIR

KONYA-2025

Bu çalışma, 24.01.2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Reklamcılık Anabilim Dalı Reklamcılık Bilim Dalı Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

**Savunma
Tez Jürisi**

Prof. Dr. Vesile ÇAKIR (Danışman)
Selçuk Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Prof. Dr. İmran ASLAN (Üye)
Selçuk Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Abdülcelil Mücahit ZENGİN (Üye)
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimi süresince değerli bilgilerini bizlerle paylaşan Selçuk Üniversitesi Reklamcılık bölümü hocalarına, özellikle tez çalışmamın hazırlanması süresince değerli zamanını ayırarak, sabırla beni dinleyip yol gösteren, sorunlarımın çözüme kavuşmasında yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Vesile ÇAKIR hocama teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Yüksek Lisans eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve desteğini esirgemeyen aileme, arkadaşlarım Loghman KAMRANLI ve Goshgar BAYLAROV`a minnettarım.

Polad ALIKHANLI

24.01.2025

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Polad Alikhanli
	Numarası	174262001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Reklamcılık / Reklamcılık
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Tezli Yüksek Lisans(İÖ) ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Vesile ÇAKIR
	Tezin Adı	1920-1930`lu Yıllarda Azerbaycan`da Antidin Propagandası

ÖZET

28 Nisan 1920`de Azerbaycan`ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesi, Sovyet egemenliğinin kurulmasıyla ülkede rejim değişmiştir. Azerbaycan`da değişen yalnız rejim olmamış aynı zamanda toplumun inancı ve değerleri de değişime uğratılmıştır. Sovyet döneminin insanlar üzerinde bırakmış olduğu etki, Azerbaycan toplumunun sosyal ve kültürel yapısında hala izler bırakmaktadır. Çalışmada Bolşevik rejimi tarafından uygulanan propaganda detaylı bir şekilde incelenmiş, dini alanda kullanılan propaganda afişleri göstergebilimsel olarak analiz edilmiştir. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde propaganda kavramı, geçirdiği tarihi gelişim süreci, türleri ve propaganda araçları incelenmiştir. İkinci bölümde Azerbaycan`da uygulanan ateizm propagandası ve din karşıtı propagandanın hangi alanlarda uygulandığı, kimlerin hedef olarak seçildiği ve kullanılan araçlar detaylı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde, seçilen afişler göstergebilimsel analiz yöntemi ile detaylı bir şekilde incelenmiştir. İnceleme sonucunda, belirlenmiş dönemde, Sovyet rejiminin hangi semboller üzerinden propaganda faaliyeti yürüttüğü ve dayatılan ideolojinin kültürel boyutları ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Bolşevizm, Ateizm, Afiş

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Polad Alikhanli
	Numarası	174262001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Reklamcılık / Reklamcılık
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Tezli Yüksek Lisans(İÖ) ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Vesile ÇAKIR
	Tezin İngilizce Adı	Anti-Religious Propaganda In Azerbaijan In The 1920-1930's

ABSTRACT

The invasion of Azerbaijan on 28 April 1920 by the Bolsheviks, the creation of Soviet governing changed the regime in the country. Regime was not the only thing changed in Azerbaijan, at the same time the society's beliefs and values had switched. The impact that the Soviet period left on the people is still having roots in Azerbaijan society's social and cultural structure. In the research, the propaganda implied by the Bolshevik regime has been analyzed in details, propaganda posters used in religious field have been analyzed in a semiotic way. The research consists of 3 parts. In the first part, the propaganda concept, the historical development process it went through, types and propaganda means have been examined. In the second part, the atheism propaganda used in Azerbaijan and in which fields the anti-religion propaganda was implied, who were chosen as target and the tools used have been examined thoroughly. In the third part, the posters used have been analyzed deeply in a semiotic way. As a result of the research, in definite periods, symbols the Soviet regime used for the propaganda and the cultural dimension of the ideology imposed, have been clarified.

Key Words: Propaganda, Bolshevism, Atheism, Poster.

TABLOLAR

Tablo 1. “Kuklalar” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	68
Tablo 2. “Kilise ve Tahıl Alımları” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	72
Tablo 3. “Ateist Makinası” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	77
Tablo 4. “Sovyet Anayasasının 11. Yılı” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	81
Tablo 5. “Yaratıcı” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	85
Tablo 6. “Okuyan Özgürdür” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	88
Tablo 7. “Sosyalizmin Zaferi” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	93
Tablo 8. “Bilim ve Teknolojiye Doğru” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	97
Tablo 9. “Kültür Devrimi” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	100
Tablo 10. “Haçlı ve Makineli” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	104
Tablo 11. “Emekçi Müslümanlar” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	108
Tablo 12. “Sosyalist Aydınlanma” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	111
Tablo 13. “Kadın Departmanı” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	115
Tablo 14. “Emekçi” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	118
Tablo 15. “Sosyalist Doğu Kadını” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	122
Tablo 16. “Kim Galip?” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi.....	125

GÖRSELLER

Görsel 1. “Kuklalar” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	66
Görsel 2. “Kilise ve Tahıl Alımları” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi	70
Görsel 3. “Ateist Makinası” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	75
Görsel 4. “Sovyet Anayasasının 11.Yılı” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi..	79
Görsel 5. “Yaratıcı” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	83
Görsel 6. “Okuyan Özgürdür” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	86
Görsel 7. “Sosyalizmin Zaferi” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	91
Görsel 8. “Bilim ve Teknolojiye Doğru” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi...	95
Görsel 9. “Kültür Devrimi” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	98
Görsel 10. “Haçlı ve Makineli” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	102
Görsel 11. “Emekçi Müslümanlar” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	106
Görsel 12. “Sosyalist Aydınlanma” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	109
Görsel 13. “Kadın Departmanı” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	113
Görsel 14. “Emekçi” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	116
Görsel 15. “Sosyalist Doğu Kadını” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi.....	120
Görsel 16. “Kim Galip?” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi	124

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM - PROPAGANDA.....	2
1.1. Propaganda Kavramının Tanımı ve Tarihi.....	2
1.2. Propagandanın Türleri.....	6
1.2.1. Beyaz Propaganda	6
1.2.2. Gri Propaganda	8
1.2.3. Kara Propaganda	8
1.2.4. Silahlı Propaganda.....	9
1.2.5. Karma Propaganda.....	10
1.3. Propagandanın Kuralları.....	10
1.3.1. Yalınlık ve Tek Düşman Kuralı.....	10
1.3.2. Büyütme ve Bozma Kuralı.....	11
1.3.3. Düzenleme Kuralı.....	11
1.3.4. Aşılama Kuralı.....	12
1.3.5. Birlik ve Bulaşma Kuralı.....	12
1.4. Propagandanın Konuları.....	12
1.4.1. Siyasi Propaganda.....	12
1.4.2. Ekonomik Propaganda.....	13
1.4.3. Kültürel Propaganda.....	14
1.4.4. Askeri Propaganda.....	15
1.5. Propaganda Araçları	16
1.5.1. Gazete.....	17
1.5.2. Radyo.....	18
1.5.3. Televizyon.....	20

1.5.4. Sinema.....	21
1.5.5. İnternet.....	22
1.5.6. Afiş.....	23
1.6. İdeoloji ve Propaganda İlişkisi.....	24

İKİNCİ BÖLÜM - 1920-1930`LU YILLARDA AZERBAJCAN`DA ATEİZM PROPAGANDASI.....28

2.1. Ateizmin Çeşitleri.....	28
2.1.1. Mutlak Ateizm.....	28
2.1.2. Teorik Ateizm.....	29
2.1.3. Pratik Ateizm.....	30
2.1.4. İlgisizlerin Ateizmi.....	30
2.1.5. Materyalist Ateizm.....	31
2.2. Dini İdeolojiler ve Siyaset.....	31
2.3. Azerbaycan`da Din-Devlet İlişkilerinin Tarihi.....	33
2.3.1. İslam Dini.....	34
2.3.2. Çarlık Döneminde İslam Dini.....	35
2.4. Kadın.....	36
2.4.1. Nikah.....	41
2.4.2. Başörtüsü.....	42
2.5. Dini Bayramlar.....	44
2.5.1. Muharrem Ayı.....	45
2.5.2. Ramazan Bayramı – Oruç.....	48
2.6. Dini Mekanlar.....	49
2.7. Allahsızlar İttifakı.....	50
2.8. Alfabe.....	53
2.8.1. M. F. Akhundov Dönemi.....	54
2.8.2. Sovyet Dönemi.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - 1920-1930`LU YILLARDA YAYIMLANAN DİNİ İÇERİKLİ AFİŞLERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ.....61

3.1. Metodoloji.....	61
----------------------	----

3.1.1. Araştırmanın Problemi.....	61
3.1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	61
3.1.3. Çalışmanın Amacı.....	63
3.1.4. Araştırma Soruları.....	63
3.1.5. Evren ve Örneklem.....	64
3.1.6. Veri Toplama.....	65
3.2. Bulgular ve Yorumlar.....	65
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA.....	130

GİRİŞ

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin işgal edilmesiyle, ülke de 70 yıl sürecek yeni döneme girmiştir. 1920-91 yılları Azerbaycan tarihinde Sovyet-Sosyalizm dönemi olarak kabul edilmiştir. 28 Mayıs 1918'de ulus devleti olarak kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyet, yalnız 2 yıl ayakta dura bilmiş, 28 Nisan 1920'de Rusya tarafından işgal edilmiştir. İşgal sonrası yönetim Bolşeviklerin eline geçmiş, petrol ve diğer kaynaklar rejimin eline geçmiştir. Bakü'nün Rusya için ekonomik ve politik açıdan önemi şehrin ideolojik olarak da önemini arttırmıştır. Bolşevik ideallerinin halk tarafından hızlı bir şekilde kabul edilmesi için tüm olanakları seferber eden rejim, toplumu yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Halkın gözünde istilacı konumunda olan Bolşevikler, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ordusundan geriye kalanlara savaş açmış, isyanları kanlı bir şekilde bastırmıştır. 1920-22 yıllarında ülkenin Gence, Şemkir, Guba, Zaqatala, Lenkeran ve Karabağ bölgelerinde Bolşevizm'e karşı isyanlar çıkmıştır. Bolşeviklere göre ideolojik savaşı kazanmak, askeri savaşı kazanmak kadar önemli olduğu için bu alanda da girişimlerini sürdürmüşler. İlk yıllarda Bakü Bolşevikler için merkez haline gelmiştir. Ülkenin en önemli ekonomik merkezi olan Bakü, demografik açıdan da Bolşevikler için uygun bir şehirdi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren petrol ve sanayi şehri haline gelmesi, farklı milletlerin aynı zamanda Rusların işçi gibi buraya yerleşmesine ve çok uluslu şehre dönüşmesine olanak sağlamıştır. Ülkenin diğer bölgelerinde etnik ve dini yapı bu kadar karışık olmamıştır. Bolşevizm'in bu bölgelerde başarılı bir şekilde yaygınlaşmasına en büyük engel milli ve dini değerler olmuştur. Materyalizm fikrini benimsemiş komünistlerle, İslam dinine inanan halk arasında ideolojik çatışmalar kaçınılmaz olmuştur. Kendi ideolojilerini empoze etmek için komünistler, din karşıtı propaganda faaliyeti yürütmüş, dine karşı açık şekilde savaş açmıştır (Azerbaycan Tarihi cilt 6, 2008).

Çalışmada Azerbaycan'da Sovyet döneminin ilk 20 yılı incelenecek, ateizm propagandasının öğeleri ortaya çıkarılacaktır. Ateizm propagandasının kimler ve hangi kurumlar tarafından uygulandığı, hangi alanlara yöneldiği ve toplum üzerinde etkisi araştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROPAGANDA

1.1. Propaganda Kavramının Tanımı ve Tarihi

Latince propagand kelimesinden türeyen propaganda, “yayılması gereken”, “yayılacak inanç” anlamına gelmektedir. İlk kez Roma Kilisesi tarafından hristiyanlığı yaymak için kullanılan propaganda dini misyonerlik aracı olarak kullanılmıştır. İnsanlığın var olduğu her tarihte propaganda örnekleri ile karşılaşmaktayız. Tarihin hangi aşamasında kullanılmasına bakılmaksızın propaganda, bir siyasal sistemi benimsetme, iktidara ve yöneticilere bağlılığı sağlama, bir dini inancı yayma, ideolojilerin kusursuz olduğunu kanıtlama ve insanların herhangi bir fikir veya düşünceye inanmasını sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar bütünüdür (Ayhan, 2007, s. 37).

İkinci Dünya Savaşından sonra propaganda kavramının negatif anlamda anlaşılmasında, Nazi Almanyası'nın özellikle Hitler ve propaganda bakanı Goebbels'in rolü büyüktür. Onlara kadar propaganda olumlu etki aracı olarak görülmüştür. Nazi faaliyetinden sonra propaganda, yalan ve nefret içerikleri yayan kitle iletişim aracı olarak görülmüştür. İktidara gelen Alman milliyetçileri Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiye içerdeki Komünist ve Yahudilerin sebep olduğunu belirterek, halkı onlara karşı kışkırtmışlardır (Domenach, 1995, s. 101).

Kullanıldığı duruma ve yöntemlere bakılmaksızın, propaganda psikolojik etki aracıdır. Bir toplumu etkilemek, onların fikir ve görüşlerini değiştirmek amacıyla yayınlanan belge, doktrin ve görüşlerdir (Tarhan, 2006, s. 36).

Propaganda ve halkla ilişkiler, insanların tutum ve davranışlarını etkilemeyi hedeflediği, benzer yöntem ve araçlar kullandığı için sıkça karıştırılır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu iki kavram arasındaki fark belirgin olarak göze çarpmıyordu. Günümüzde bu iki kavram arasındaki farkları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Ayhan, 2007, s. 107):

- Halkla ilişkiler doğru bilgiyi, iyi niyetle ve etik kurallara uyarak yaymaya çalışırken, propaganda doğru ve yanlış bilgiyi, etik kurallara uymaksızın kendi görüş ve fikrini aktarma yolunu seçer.

- Halkla ilişkiler eleştiriye ve tartışmaya olanak sağlayarak demokratik ilkelere sadık kalır. Propaganda otoriter, baskıcı ve saldırgandır.
- Halkla ilişkiler hedef kitleye gerçekleri açıklayarak onları etkilemeye çalışırken, propaganda mesajlarını yenileyerek ve sertleştirerek ikna etmeye yolunu seçer.
- Halkla ilişkilerde iletişim süreci uzun zamanlı ve kesintisizdir. Propaganda ise inişli çıkışlı grafik ortaya koyarak, kesintiye uğrayabilir (Çamdereli, 2004, s. 40).

Halkla ilişkiler ve propaganda arasındaki farkın belirgin olmasına rağmen, benzerlikler de az değildir. Özellikle ABD tarafından uygulanan politik stratejinin propaganda ve ya halkla ilişkiler örneği olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Halkla ilişkiler propagandadan farklı olarak tecimsel amaçlar doğrultusunda kullanılarak, doğrudan yada dolaylı olarak maddi kazanç sağlaması amaçlanır. Propaganda tecimsel nedenlerden daha çok dini, siyasi ve ideolojik amaçlar için kullanılmaktadır. Bu tür değerlendirmenin genel olduğunu göz önünde bulundurarak, her ikisinin de ortak kullanıldığı alanlar çoktur. Siyasal partiler başarı sağlamak ve rakiplerini geride bırakmak amacıyla propaganda ve halkla ilişkileri aynı anda iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar (Ayhan, 2007, s. 113).

Reklam kavramı da propaganda ve halkla ilişkilerle sıkça karıştırılmaktadır. İzledikleri yöntem ve mesajın hedef kitleye ulaştırılmasında kullandıkları araçlar bu üç kavramın benzer taraflarını ortaya koymaktadır. Reklamın satış odaklı ve tecimsel olması onu propagandadan ayırırken, kısa zamanda sonuca ulaşması her iki kavramın ortak tarafıdır.

Halkla ilişkiler, reklam ve propagandayı birbirinden ayıran olguları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Domenach, 1995, s. 24):

Zaman. Reklam kısa zamanda başarı sağlamak amacıyla gerçekleştirilir. Kısa zamanda beklentileri karşılayamayan reklamlarda birden fazla sorun vardır.

Propaganda kısa, orta ve uzun süreli olmakla üç zamanlı uygulanmaktadır. Özellikle devletler arasında nefret ve savaş içerikli propagandalar uzun vadede sonuçlar doğuracak biçimde tasarlanmaktadır.

Reklam ve propagandadan farklı olarak, halkla ilişkiler her zaman uzun vadeli strateji izlemektedir. Kurumlar tarafından yürütülen halkla ilişkiler politikası, sürekli olarak kurumun ortaya çıktığı günden yürütülmektedir.

Bütçe. Reklam, medyada yer ve zaman satın alınarak gerçekleştirilen etkinlik olarak, çok büyük bütçelere gerek duyar. Reklamın bütçesi, yayımlandığı medya aracından, reklamın türünden, ulaşmak istediği kitlenin sayısından ve.b etkenlere bağlıdır.

Halkla ilişkiler az bütçeyle veya çalışanlar, gönüllülerin yardımıyla bütçe ayırmadan da etkili sonuçlara ulaşılabilir.

Propaganda reklam gibi yüksek bütçelerle gerçekleştirilirken, halkla ilişkiler gibi de sıfır bütçeyle de uygulamak mümkündür.

Hedef Kitle. Her üç kavramın hedef kitlesi insandır. Halkla ilişkiler ve propagandanın hedef kitlesi bütün ülke vatandaşlarını kapsamaktadır. Kurumlar ve liderler propaganda ve halkla ilişkilere baş vurdukları zaman hedef kitlelerinde demografik özelliklere bakmadan tüm vatandaşları etkilemeye çalışırlar.

Bunun yanı sıra reklamın hedef kitlesi dardır ve sonuç odaklıdır. Reklamın hedef kitlesi belirlenirken, ürün veya hizmetin türü, insanların yaş, cins, gelir düzeyi ve.b durumlar dikkate alınmalıdır.

Söylem ve İletiler. Reklam kendi ürününü yayınlamak için medya araçlarında belirli zaman satın almaktadır. Alınan zaman kısıtlı olduğundan dolayı reklamın bu zaman zarfında daha etkili olması için yalnız yazılı ve sesli unsurlardan değil de görsel içerikler de kullanılmaktadır. Görsel içerik kullanılan reklamların hedef kitleyi etkilemesi daha kolaylaşır. Reklamlar söylem olarak buyurgan ve dayatıcı dil de kullanırlar.

Halkla ilişkilerde doğruluk, dürüstlük ve saydamlık çerçevesinde hedef kitleyi ikna etme yolunu seçerler. Halkla ilişkilerin mesajlarında yalan ve yanıltmaya yer yoktur. İletişimde çift yönlü yöntem izlenmektedir. Propaganda iletiler ve söylem açısından reklamla benzerlikler taşır. Aynı zamanda buyurgan ve dayatıcı olmasıyla da reklamla ortak özelliklere sahiptir.

Satış. Propagandanın amacı ürün ve hizmeti satmak değildir. Fikir veya düşüncelerin değiştirilmesini yada yönlendirilmesini sağlamaktadır. Reklamsa propagandanın aksine satış odaklıdır. Halkla ilişkiler de propaganda gibi doğrudan ve açık olarak

satışı hedef almaz. Ama uzun zamanlı yürütülen halkla ilişkiler kurum ve şirketlerin imajına olumlu yönde etki ederek dolaylı yoldan satışı ve geliri de arttırmaktadır.

Propagandanın etki aracı olarak ortaya çıkması yazının bulunmasından daha eski döneme tesadüf etmektedir. Günümüzdeki anlamıyla propagandanı XX yüzyılda şekillenmiştir. Özellikle iki Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş propagandanın tesir imkanlarının anlaşılması için yeterlidir. Propagandanın kitle iletişim aracı olarak yaygın ve etkili kullanımı, bir term, olgu olarak akademik çevrelerce de propagandanı araştırma konusu haline getirmiştir. Propagandanı anlayarak benimsemek için onun gelişim tarihini araştırmak gerekmektedir.

Eski medeniyetlerde propagandanın hükümdarın övülmesi ve topluma kutsal değer olarak benimsetilmesinde kullanıldığını görülmüştür. Mısır medeniyetinde firavunların Tanrını oğlu olarak anlatıldığını, eski yazı örneklerinde görmek mümkündür (Pratkanis ve Aronson, 2008, s. 13).

Propagandanın ilk örneklerine Yunan şehir devletlerinde de rastlamak mümkündür. Yunan şehirlerinin ayrı-ayrı devletler halinde ortaya çıkması onlar arasında rekabetin artması silahlı savaşlarla birlikte medeniyet savaşlarını da gündeme getirmiştir. Bu savaşlar sonucunda yeni propaganda türü ortaya çıkmıştır. Devletler kendi güçlerini rakip devletlere göstermek için, devasa saraylar, heykeller, mabetler inşa etmiştir (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 53).

Tarih boyunca hükümdarlar yalnız devletleri ve toplumu etkisi altına almak için değil, korku ve dehşet yaratmak için de propagandaya başvurmuşlar. Emir Timur'un fetih edeceği ülkenin ilk şehrinde katliam yapması, Cengiz Han'ın savaş öncesi casuslar göndererek kendisi ve ordusu ile ilgili dehşet verici hikayeler anlattırması buna bir örnektir (Çetin, 2014, s. 247).

Propaganda öğelerine yalnız devletler arasında değil, aynı zamanda dini tarikatlar arasında da rastlamaktayız. Hristiyanlığı karanlık çağlarında, bölünmelerin ve tarikatlar arasında karşıt görüşlerin arttığı dönemlerde birbirlerine yönelik propaganda çalışmalarına başvurmuşlar. Özellikle matbaanın ortaya çıkmasıyla tarikatlar, aşağılayıcı yazılar yazarak rakip tarikatları küçük düşürmeye çalışmışlar (Davison, 1971, s. 2).

Propagandanın iletişim aracı olarak gelişiminde ve sitemli olarak kullanılmasında Katolik inancının ve Papalığın rolü büyük olmuştur. Keşifler çağının

başlamasıyla Katolik kilisesinin yeni topraklarda yayılma hayalleri artmıştır. Her keşif gemisinde bulunan Hristiyan din adamları, bulunan yeni topraklarda propagandacı olarak faaliyet göstermişler. Dini yayma aynı zamanda işgalci Avrupa devletleri için iyi uydurulmuş bil kılıfı . Kendi içinde bölünmeleri ve mezhepsel savaşları durduramayan Hristiyanlık dini, Vatikan merkezli yeni politikalar belirlemeye mecbur kalmıştır. Mezhep savaşlarını zor kullanarak durdurmanın mümkün olmadığını gören Papa XV. Gregory, 1622'de yeni kurum tesis etmiştir. Sacro Congregatio de Propaganda Fide adı altında kurulan bu kurum, Hristiyan alemini birleştirmek ve Kilisenin eski gücünü geri getirmek için Papa'dan özel görevler almıştır (Brown, 1922, s. 11).

Dünya Savaşları zamanı ve Soğuk Savaş döneminde propaganda yeni şeklini almış ve etkili biçimde kullanılmıştır. Günümüzde propaganda kavramı eskisi kadar sık kullanılsa da, çeşitli yollarla hala siyasi rejimler, çıkar amacı güden gruplar farklı yollarla kendi görüşlerini yaymak için propaganda yöntemlerine başvuruyorlar.

1.2. Propaganda Türleri

Genel olarak yönteme göre propagandanın beş türü belirtilmektedir. Kaynağın açık ve ulaşılan, içeriğin gerçek ve yalan haberdan oluşması, şiddet ve teknoloji kullanımı gibi özellikleri dikkate alınarak propagandanı türlere ayırmak mümkündür.

1.2.1. Beyaz Propaganda

Beyaz propaganda, doğru ve güvenilir bilgilere dayanan, kaynağı şeffaf bir şekilde belirtilen ve halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan bir propaganda türüdür. Bu tür propaganda, kamu yararına, toplumun eğitilmesi, sağlık, çevre koruma veya kamu hizmetleri gibi alanlarda genellikle devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve medya organları tarafından kullanılmaktadır. Beyaz propagandanın en önemli özelliği, sunduğu bilgilerin doğruluğunun ve şeffaflığının izlenebilir olmasıdır. Bu sayede halk, sunulan mesajları doğru bir şekilde alır ve bilinçli bir şekilde kararlar verebilir. Ancak, beyaz propaganda yalnız bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda halkı belirli bir ideolojiye ya da hedefe yönlendirmeyi amaçlar. Yani, doğruluğu net olan bilgiler bile, stratejik bir şekilde sunularak belirli çıkar gruplarının lehine kullanılabilir (Chomsky, 1988, s. 153).

Beyaz propaganda uygulandığında mesajın kaynağı açık olarak belirtilir. Mesajın kaynağı belli olduğu gibi, propagandist kendini gizlemez ve hedef kitleyi doğrudan etkileme yolunu seçer. Beyaz propaganda da yalan haber ve hayali karakterlere yer verilmez. Yalan içerik kullanıldığı zaman olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Tarhan, 2006, s. 35).

Beyaz propaganda, çoğunlukla devletler veya büyük organizasyonlar tarafından yürütülen medya kampanyaları aracılığıyla yapılır. Ancak burada, medyanın özgürlüğü ve bağımsızlığı da tartışmaya açılır. Chomsky, medya organlarının, sıradan halkın çıkarları yerine güçlü grupların çıkarlarını savunma eğiliminde olduğunu belirtir. Bu da beyaz propagandanın bazen "doğru" olmasına rağmen, aslında belirli bir ideolojik bakış açısını güçlendirdiği anlamına gelir (Chomsky, 1988, s. 160).

Beyaz propaganda uygulandığı zaman, taraf kendinin üstün ve doğru yanlarını etki unsuru olarak kullandığı gibi, karşı tarafın da eksik ve yanlışlarını da kullanır. Özellikle siyasal partiler ve liderler tarafından kullanılan beyaz propaganda, insanları iki taraf arasında karşılaştırma yapmaya ve taraf seçmeye zorlamaktadır. Rakibin zayıf tarafları hedef alınarak, güçlü ve etkili yanları hiçe sayılır, insanların fikrinde zayıf ve yetersiz olarak yer edinmesi sağlanır (Ayhan, 2007, s. 65).

İktidar olan partiler ya da liderler kitleleri etkilemek ve başarılarını olduğundan daha büyük göstermek amacıyla beyaz propagandaya başvururlar. Mesela; İstatistik veriler açıklandığında yüzdeli rakamlarla değil de, çok basamaklı rakamlarla gösterirler. Ya da, ulaşımında başarılı çalışmaları olan iktidar, ekonomi, savunma, insan hakları gibi daha önemli konuları hiçe sayarak, etkili olduğu taraftan sıkça bahseder. 1682-1721 yıllarında Rusya Çarı olan I. Petro tarafından, kendi halkına yönelik başarılı beyaz propaganda yapılmıştır. Petro'nun en büyük hedefi olan sıcak denizlere çıkma ve Rusya'nı dünya devleti yapma hayali kendisi tarafından aşamalı olarak belirtilmiştir. Dünyaya hükmetmenin tek olanağı olarak, İstanbul'un başkent yapılmasını vasiyet eden Çar, Osmanlı ve Safevi devletlerinin zayıf taraflarını belirtmiştir. Başarının bir anda sağlanamayacağını bilerek, uzun zamanlı planlar hazırlayan I. Petro rakiplerinin zayıf taraflarını dikkate alan politik ve askeri stratejiler önermiştir. Devamcıları ve Rus halkı tarafından benimsenen fikirleri, üç asır

geçmesine rağmen, hala etkisini yitirmemiştir. Günümüzde de Rus milleti ve devleti tarafından başarılı biçimde kullanılmaktadır (Pavlenko, 2014, s. 255).

1.2.2. Gri Propaganda

Beyaz ve kara propagandanın arasında yer alan gri propaganda, gerçek ve yanlış haberin karışımından oluşmaktadır. Gri propagandada kaynak ya yoktur ya da kaynağa ulaşmak oldukça zordur. Bu propaganda türünde gerçek haberler propagandistin kendi amacı doğrultusunda yorumlanarak hedef kitleye ulaştırılır. Propaganda içeriği hazırlanırken hedef kitlenin eğitim ve kültür düzeyi dikkate alınır. Cahil kesimler arasında başarılı olan gri propaganda, aynı kitle tarafından da söylentiler aracılığıyla yaygınlık kazanır (Ayhan, 2007, s. 66).

Gri propagandaya karşı savunma yapmak da oldukça zordur. Doğru seçilmeyen söylem ve açıklamalar gri propagandanı etkisiz kılmamakla birlikte onu daha tesirli yapar. Duyuma ve söylentilere güvenerek uygulanan gri propaganda siyasal alanda sıkça kullanılmaktadır (Tarhan, 2006, s. 38).

Abartı ve yalan kullanılarak hazırlanan gri propaganda içeriği, doğru zamanda ve doğru kitleye iletilirse hedeflenen kişi yada kurumun negatif yönde etkilenmemesi imkansızdır. Özellikle Soğuk Savaş sırasında Doğu ve Batı blokları kendi vatandaşlarını etkilemek amacıyla gri propagandaya baş vurmuşlardır. Bazen haberin yanlış olduğunun açıklanmasına rağmen, özellikle eğitimsiz ve radikal kesimler tarafından itibar gören gri propaganda mesajı zaman geçtikçe güvenilir kaynağa dönüşmüştür.

1.2.3. Kara Propaganda

Kara propagandada mesajın kaynağı belli olsa da, başka kaynak tarafından yapılmış gibi gösterilir. İnsanları kışkırtma ve nefret yaratma amacıyla sıkça başvurulmuş kara propaganda özellikle savaş yıllarında etkili olmaktadır. Sahte belge, ses kaydı ve görseller kullanılarak rakip zor durumda bırakılır. Örneğin Ermenilerin Osmanlı'ya ve SSCB'nin Nazilere karşı Ukrayna'da katliam iddiaları başarılı kara propaganda çalışmalarıdır. Özellikle savaş yıllarında düşman kaynaklıymış gibi gösterilmeye çalışılan mesajların içeriği hazırlanan zaman, karşı tarafın diline ve

kültürüne hakim olmak gerekmektedir. En küçük yazım hatası propagandanı etkisiz kıla bilir (Ayhan, 2007, s. 68).

Kara propaganda, kasıtlı olarak yanlış, yanıltıcı ve çarpıtılmış bilgilerle halkı manipüle etmeyi amaçlayan, bilinçli olarak düşman grupları ya da devletleri hedef alan bir propaganda türüdür. Kara propaganda, bilgiye dayalı olmayan, yanıltıcı bir propaganda stratejisi olup genellikle düşmanların kötülenmesi ve itibarsızlaştırılması için kullanılır. Bu tür propaganda, toplumda korku, güvensizlik ve öfke yaratmayı amaçlar. Kara propagandanın amacı, halkı düşmanlara karşı provoke etmek, onları küçük düşürmek ve toplumda kutuplaşma yaratmaktır (Chomsky, 2002, s. 201).

Birinci Dünya Savaşı sırasında kara propaganda İngilizler tarafından etkili olarak kullanılmıştır. Diğer propaganda türlerinden daha etkili olan bu propaganda, gizli radyo vericilerinin ve teknolojik ekipmanların aracılığıyla yansıtılmıştır (Kuruoğlu, 2006, s. 34).

Kara propaganda, genellikle savaş, çatışma veya toplumsal kriz dönemlerinde etkili bir şekilde kullanılır. Bu tür propagandaların amacı, düşmanları hedef alırken aynı zamanda kendi halkını da belirli bir ideolojiye yönlendirmektir. Bu strateji, genellikle bir grubun ya da devletin tehdit algısını güçlendirir ve halkın şiddet ve çatışmayı savunmasına zemin hazırlar (Chomsky, 2002, s. 210).

Kara propaganda, savaş sırasında düşmanları hedef almakla kalmaz, aynı zamanda halkı savaşın meşruiyetini savunmaya ve savaşa katılmaya ikna etmek amacıyla da kullanılır. Bu tür propagandalar, medya, sinema ve sosyal medya üzerinden yayılarak halkı savaş hakkında belirli bir görüşe yönlendirmeyi amaçlar.

1.2.4. Silahlı Propaganda

Adından da görüldüğü gibi, silahlı propaganda silah ve şiddet kullanarak, kitleler üzerinde korku yaratmak ve kendi tarafına militan toplamak amacıyla illegal örgütler ve radikal gruplar tarafından kullanılan propaganda türüdür. Silahlı propaganda yalnızca terör örgütleri tarafından değil, devletler ve siyasal partiler tarafından da kullanılmıştır. Örneğin, Rusya'da Sosyalist Partinin iktidara gelmesinde büyük rolü olmuştur. Komünizm ideolojisinin kurucuları olan K.Marx ve V.İ.Lenin sosyalist devriminde silahlı propagandanın önemine atıfta bulunarak, “silahlı terörden vaz geçemeyiz” demeçleri vermişlerdir. Aynı tutumu uygulamaya da yansıtan sosyalistler

çar ailesinin ve çarlık subaylarının katliamını düzenlemiştir. Sosyalist Devrimi silahlı propaganda eşliğinde yürütülmüştür. Bu yöntem çar savunucularını ve diğer işgal edilecek topraklarda korkuya neden olsa da kendi taraftarlarının artmasına sebep olmuştur (Lenin, 1977, s. 8).

1.2.5. Karma Propaganda

Karma propaganda yukarıda adı geçen propaganda türlerinin aynı anda ve karışık olarak kullanılmasıdır. Hedef kitlenin türü ve propagandanın amacı doğrultusunda karma propagandaya başvurulmaktadır. Karma propaganda her türlü teknoloji ve medya araçlarının etkin biçimde uygulanmasını gerektirmektedir (Tarhan, 2006, s. 45).

1.3. Propagandanın Kuralları

İkna ve inandırma aracı olarak kullanılan propagandanın kendine özgü kuralları vardır. Jean Marie Domenach bu kuralları beş farklı başlık altında ifade etmiştir (Domenach, 1995, s. 55-82).

1.3.1. Yalınlık ve Tek Düşman Kuralı

Yalınlık kuralı propaganda mesajının sade ve anlaşılır olmasını amaçlamaktadır. Genel olarak propaganda kitle hedefli olduğundan mesajın her kes tarafından anlaşılır olması gerekmektedir. Propaganda aracı olarak kullanılan parola ve sloganların da açık ve kolay anlaşılır olmasına dikkat edilmelidir (Domenach, 1995, s. 55). İkinci Dünya savaşında SSCB tarafından kullanılan ‘Za Rodinu, Za Stalina!’ (Vatan İçin, Stalin İçin!) sloganı yalınlık ve anlaşılabilirlik bakımından iyi bir örnektir.

Propaganda unsuru olarak kullanılan bayrak ve diğer görsel simgeler, aktarılacak istenen mesajı iletmek ve kolay anlaşılır olmak zorundadır. Derin ve zor anlaşılır mesajlar genel olarak kullanılmamaktadır. Propaganda tek kişi üzerinde yoğunlaşarak, hedef olarak onu gösterir. Bütün Almanları hedef göstermektense Hitleri hedef göstermek ve toplum karşısında suçlu duruma düşürmek daha kolay olmuştur. İnsanlar bildikleri, somut düşmana karşı daha az korku duyar ve daha kolay savaş verebilir. Aynı zamanda kitle farklı insanlardan oluştuğundan, aynı düşünceye sahip olamaz bu

da karşı tarafın onlarla ilgili farklı düşünmesini sağlar. Bu sebeple kötülükler ya da iyilikler tek kişi üzerinden sembolleştirilir.

1.3.2. Büyütme ve Bozma Kuralı

Büyütme kuralına göre, iletilmek istenen mesajın iyi ya da kötü olmasına bakılmaksızın büyütülmesi, şişirilmesi söz konusudur. Propagandacı insanların uyarı sisteminin alışıldık sözleri ve rakamları sıradan kabul edeceğini bildiğinden mesajı şişirerek verme yolunu seçer. Büyütme kuralına Nazi propagandacılar tarafından başarılı biçimde kullanılmıştır. Rakamları ve verileri şişirerek kendi yandaşlarını etkilemiş, en zor zaman da bile toplumu inandırmayı başarmışlar. Bozma kuralına göre, elde edilen veri doğrudan propaganda mesajına dönüştürülmez ve amaç doğrultusunda üzerinde oynamalar yapılır. Savaş sırasında hiçbir devlet karşı tarafın sivil kayıplarını olduğu gibi belirtmez ya da onları silahlı askermiş gibi göstererek kamuoyunu inandırma yolunu seçer (Domenach, 1995, s. 58-60).

1.3.3. Düzenleme Kuralı

Değişik biçimlerde düzenlenen ve tekrarlanan propaganda kampanyasının başarılı olma ihtimali yüksektir. Hedef kitlesine ve uygulanma zamanına göre propaganda mesajlarının değişmesi gerekmektedir. Mesajın içeriği değişse bile aktarılacak istenen nihai mesaj sabittir. Farklı demografik grupları aynı sözlerle inandırmak zordur, kitlenin yaş, eğitim, din, etnik ve gelir oranı farklı olduğundan ikna için farklı sözcükler seçilmelidir (Domenach, 1995, s. 65).

Propaganda kampanyası durmadan tekrarlanarak sunulmalıdır. Aynı içerikli mesajlar insanları yora ve uzaklaştıra bilir, bu faktörü göz önünde bulunduran propagandacı mesajı yenilemek yoluna giderler. Tekrar olunan kampanyalar ritüele dönüştürülerek, sabit hedeften sapmadan devam ettirilir. Propaganda kampanyasının sürdürülebilir olması için, sunulan verilerin yenilenmesi, kemikleşmiş sloganların olması aynı zamanda kitlesel aktiviteye dönüşmesi şarttır. Durmadan yeni fikirler, yeni kanıtlar sunulmakla birlikte temel mantıktan sapılmadan yinelenmeye gidilmelidir (Ateş, 2012, s. 124).

1.3.4. Aşılama Kuralı

Aşılama kuralına göre, herhangi bir fikri topluma kabul ettirmek o kadar da kolay değildir. Mesajın kitle tarafından benimsenmesi ve içselleşmesi için temel sebepler olması gerekmektedir. Mesajın başarılı biçimde ulaşması için insanların bilinçli ya da bilinçsiz şekilde var olan duygular açığa çıkarılmalı ve bu duyguların tetiklenmesi sağlanmalıdır(Domenach, 1995, s. 79).

1.3.5. Birlik ve Bulaşma Kuralı

İnsan sosyal varlık olduğundan toplumda farklı gruplara katılarak ortak duyguları paylaşır. Bu faktörü göz önünde bulunduran propagandacılar bir insana, grubun ortak paydası gibi bakarlar. İnsan temsilcisi olduğu grubun aksi davranışlardan uzak durur ve düzeni bozma eyleminde bulunmaz. Toplum- birey bağlılığını kullanan propagandacılar bu birlikteliğin sağladığı olanaklardan sonuna kadar faydalanma yolunu seçerler. Bulaşma kuralı bir düşüncenin toplumda yayılması ve diğer insanlara bulaştırmasıdır. Fikirlerin yayılması için, yapay da olsa bir birlik var edilir. Bayrak, pankart, sembol ve slogan gibi araçlar kullanılarak ortak hedefleri olan gruplar inşa edilir (Domenach, 1995, s. 81).

1.4. Propagandanın Konuları

Propaganda, içerik ve amacına bağlı olarak çeşitli kategorilere ayrılabilen geniş kapsamlı bir iletişim aracıdır. Farklı hedef kitlelere yönelik olarak kullanılan bu yöntem, belirli bir düşünceyi yaymak, bir davranışı teşvik etmek veya bir görüşü desteklemek amacıyla şekillendirilir. Genel olarak propaganda, siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri olmak üzere dört ana başlık altında ele alınır. Her bir kategori, hem kullanılan yöntemler hem de ulaşmayı hedeflediği sonuçlar bakımından farklılık gösterir ve belirli koşullara uygun şekilde uygulanır. Bu sınıflandırma, propagandanın kapsamını ve etkilerini daha iyi anlamak için temel bir çerçeve sunar (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 303-306).

1.4.1. Siyasi Propaganda

Siyasal propaganda konusu bakımından en önemli propaganda türüdür. Devletlerin veya hükümetlerin varoluşu direkt olarak siyasi propagandaya bağlıdır.

Demokratik yönetim şeklinde siyasi oluşumların hedeflerine ulaşmasında siyasi propagandanın önemli rolü vardır. Seçmen kitleye etki amacıyla kullanılan siyasi propaganda söylemlerinde genel olarak seçmenlerin talep ve istekleri göz önünde bulundurulur. Bazen uygulanması imkansız olan söylemler bile propaganda mesajı olarak seçilir. Siyasal propaganda tarihin eski dönemlerinden farklı metotlarla kullanılsa da klasik anlamda Birinci Dünya Savaşından sonra kullanılmıştır. Mısır piramitleri, kralların devasa heykelleri, paralar üzerinde kral resmi birer siyasal propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda altın ve kıymetli taşlardan yapılan parlak giysiler ve devasa saraylar da siyasi propagandanın ilk örnekleri olarak bilinir (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 303).

Günümüzde dünya devleti statüsüne sahip olan ABD siyasi propagandanın en başarılı uygulayıcısı konumundadır. Sahip olduğu tüm imkanları birer propaganda aleti olarak kullan ABD bu alanda mutlak üstünlüğe sahiptir. Amerika kültürü ve Amerika Demokrasisi dünyanın en uç noktalarına kadar taşınmış ve global öğeler haline gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan Marşal Planı sayesinde hakim devlet statüsünü yeni boyuta taşımıştır. Kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile dünyanın her noktasına mesajın iletilmesi kolaylaşmış ve propagandanın başarı oranı artmıştır (Çetin, 2014: 252).

Siyasal propaganda uygulanma süresine ve hedeflerine göre 3 gruba ayrılmaktadır (Aziz, 2015, s. 59):

Kısa zamanlı siyasal propagandalar; genel olarak siyasal kampanyaları kapsamaktadır. Hedef kitleni yakın hedefler doğrultusunda ikna etmek veya yönlendirmek için kullanılır.

Orta ve uzun zamanlı siyasal propagandalar; siyasi ideolojilerin toplumda yaygınlaşması, iktidarların kendi dönemlerini uzatmak veya etki alanını genişletmek için kullanılır. Komünizm ideolojisinin devletleşme ve imparatorluğa dönüşmesi, Nazilerin küresel güç olarak ortaya çıkması ve Mao Zedong'un Çin'de kültür devrimi politikasını uygulaması uzun zamanlı siyasal propaganda örnekleridir.

1.4.2. Ekonomik Propaganda

Ekonomik propaganda direkt veya dolaylı yolla devletin ekonomik çıkarlarına hesaplanmış propaganda türüdür. Devletin ekonomik gücü diğer alanlardaki

faaliyetine olanak sağlayan temel taşıdır. Ekonomik propaganda iç ve dış pazara hesaplanarak yürütülen etki mekanizmidir. Kendi vatandaşlarına yönelik yürütülen ekonomik propaganda mesajında, yerli üretimin genişlemesi, ulusal para biriminin diğer paralara karşı değer kazanması, milli gelir düzeyinin yükselmesi gibi konulara değinirler. Vatandaşları her şeyin yolunda gittiğine, ekonominin güçlü olmasına inandırmak için verilerin büyütülmesi metodu kullanılır. Dışa karşı yürütülen ekonomik propaganda kampanyalarında devletin yabancı yatırımcılara sağladığı olanaklardan, vergi derecelerinin düşük olmasından, turizm imkanlarından bahsedilir (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 304).

Ekonomik propaganda aracı olarak kullanılan uluslararası sergiler ve işbirliği buluşmaları, ithal-ihraç çalışmalarının yönlendirilmesi bakımından önemlidir. Devletlerin diğer ülkelere göndermiş olduğu büyükelçiler ve konsoloslar devletin ekonomik etkisini yönlendirmekle sorumludur.

1.4.3. Kültürel Propaganda

Kültürel propaganda, devletin ya da milletin kendi inanç ve değerlerini başka topluma yayma, kültürel etkisi altına almak için yapılan propaganda türüdür. Propagandanın terim olarak ilk dini alanda kullanıldığını göz önünde bulundurup kültürel propagandanın ne kadar sistemli ve köklü olduğunu tahmin edebiliriz (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 305).

Büyük İskender'in etkisi ile oluşturulan ve yayılan Helenistik kültür Yunan topraklarını aşarak doğuya aynı zamanda batıya yayılmıştır. Din, sanat ve yazı gibi kültürel öğeleri kendinde toplayan Helenistik kültür, Antik dönemde Grek etkisinin doruğa ulaştığı dönemdir. Uzun zaman etkili olarak sanata, dine, yazıya ve felsefeye yön vermiştir. Devletlerin yayılmacı politikasının bir unsuru olarak kullanılan kültürel propaganda, büyük devletlerin etki alanını genişletmesini, işgal ettikleri topraklarda kalıcı olmasını kolaylaştırmıştır. Büyük Britanya imparatorluğunun sahip olduğu topraklardan çekilmesine rağmen, Amerika, Asya ve Avustralya kıtalarında bırakmış olduğu kültürel miras sayesinde etki imkanlarını korumaktadır. İngiliz kolonisi olan topraklarda devlet dilinin İngilizce olması sebebiyle imparatorluk ruhu korunmaktadır. Birleşik Krallığın bir kurumu olan British Council İngiliz dili ve kültürünü yaymak ile sorumlu olan en büyük oluşumdur. Maliye gücünün yalnız 1/3'lik kısmı devlet

tarafından sağlanmasına ve hükümetten bağımsız olduğu ifade edilmesine rağmen devletin en büyük kültürel propaganda aracıdır. Benzeri faaliyetlerle İngiliz dilinin global dil olarak korunması amaçlanmıştır (<https://www.britishcouncil.org/about-us> , Erişim Tarihi: 17 Nisan 2024).

Kültürel propaganda bir yönü olarak dini misyonerlik, kendi din ve inancını başka toplumlarda yayma yöntemidir. Çarlık Rusya'nın Kafkaslarda, Gülen okullarını Azerbaycan'da ve Orta Asya'da yürütmüş olduğu eğitim faaliyetleri dini misyonerlik olarak bir kültürel propaganda örneğidir. ABD'nin kitle iletişim araçları ve Hollywood'un sağlamış olduğu olanaklardan faydalanarak yürütmüş olduğu kültürel propaganda, dünyanın en uç noktasında bile etkisini göstermektedir. İnsanların tercih ve davranışlarını etkileyen kültürel propaganda, yumuşak güç olarak önemini artırmaktadır.

1.4.4. Askeri Propaganda

Askeri propaganda devletler tarafından uygulanan ve dört farklı şekilde görülen propaganda türüdür (Erkiş ve Summak, 2014, s. 299).

Kendi halkına yönelik askeri propaganda kullanımı iki yönden değerlendirilmektedir. İyi niyetli propaganda çalışması devletin gücünü, güven duygusunu vatandaşlarına iletme amacıyla yapılmaktadır. Devlet bayramlarında askeri geçitler, askeri marşlar, yeni üretilen askeri malzemelerin halka tanıtılması gibi kalıplaşmış metotların kullanılması ile uygulanmaktadır. Devletler kendi gücünü vatandaşlarına göstermekle insanların iç ve dış tehditlere karşı olan korkusunu azaltmayı, toplumsal huzuru tesis etmeyi hedefler. Kötü niyetli propaganda genel olarak devletin silahlı unsurlarının iktidar kavgasına müdahil olmasıyla görülmektedir. İktidarı ve ya siyasal grubu hedef alan silahlı unsurlar güç gösterisi yaparak meşru hükümeti ya da siyasal oluşumu geri adım atmaya zorlar. Darbeler, kamusal alanda askeri araçların hareket etmesi, muhtıraların yayınlanması şeklinde uygulanır.

Düşman devletleri hedef alan askeri propaganda çalışmaları korkutma, caydırma, küçük düşürme amacıyla yapılmaktadır. Düşman devletleri ve onun halkını hedef alarak propaganda çalışmaları yürütmek askeri propagandanın en eski ve sık kullanılan şeklidir. Cengiz Hanın ve Emir Timur'un etkili olarak kullandıkları tarihi

kaynaklarca bilinmektedir. Fethedilen ilk şehirlere karşı acımasız davranılarak diğer şehirlerin halkında müthiş korku oluşturulmuş, fetihlerin kolay geçmesi sağlanmıştır.

Günümüz devletlerinin gelişmiş silahlara özellikle nükleer silahlara sahip olması, savaşların küresel felaket olarak görülmesine neden olmuştur. Bazen iyi silahlanma ya da silahlı güç gösterileri düşman devletlere korku salar ve onları savaştan caydırır. Kuzey Kore'nin nükleer silahlara ve kıtalar arası roketlere sahip olması, onun uluslararası hatalarının görmezden gelinmesine neden olur. İkinci Dünya savaşı sırasında Josef Stalin'in oğlunun Nazilerin eline geçmesi propaganda çalışmalarında etkili biçimde kullanılmıştır. Stalin'i dolayısıyla Sovyet ordusunun küçük düşürülmesi, mücadele azminin kırılması hedeflenmiştir. Savaşın sonlarına doğru kendi sığınağından dışarı çıkmayan Hitler'e karşı yürütülen propaganda çalışmalarında onun fareye benzetilmesi psikolojik üstünlük açısından önemli olmuştur.

Dost devletlere yönelik askeri propaganda siyasal ve askeri alanda ortak çıkarları olan devletlerin güveni sağlamak, ilişkileri geliştirmek için yapmış olduğu propaganda türüdür. NATO üyesi devletlerinin, Türkiye ve Azerbaycan ordularının yılda birkaç kez düzenlemiş olduğu ortak tatbikatlar buna örnektir.

Nötr devletlere yönelik yürütülen askeri propaganda çalışmaları, devletlerin sahip olduğu ordu ve genel olarak ülke prestiji için önemlidir. Bu propaganda türünde ordular dünya barışının bir unsuru, bölgesel barışın garantörü olarak gösterilir (Sönmezoğlu, 2000, s. 346).

1.5. Propaganda Araçları

Propagandanın etkili olması için iletilen verinin daha fazla kişiye ulaşması önemlidir. Daha fazla kişiye ulaşmasını sağlayan en önemli unsur, iletişim araçlarıdır. Teknolojinin gelişmesiyle propaganda araçlarında da gelişim görülmektedir. Aracın seçilmesi aynı zamanda propagandanın türünden ve erişilmek istenen kitlenin yapısına da bağlıdır. Sanayi devrimi ve sonrasında gelişen süreçler bir çok yeni iletişim araçlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Antik dönemden başlayarak propaganda yapanlar daha çok kitleye ulaşmayı amaçlamışlardır. Son dönemlerde ortaya çıkan yeni iletişim araçları propagandacılar için daha geniş imkanlar yaratmakta ve perspektifler açmaktadır. Yeni iletişim araçlarının ortaya çıkması toplumun neredeyse

tüm kesimlerinin hayatını etkilemektedir. Çok geniş kitlelere ulaşmak maksadı taşıyan propagandacı yeni iletişim araçlarının etkinliğinden faydalanmalıdır. Kitle üzerinde devamlı yapılan bilgi bombardımanı kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması sonucunda sağlanmıştır (Akarcalı, 2003, s. 41-43).

1.5.1. Gazete

İlk gazetelerin ortaya çıkması 17. Yüzyılın başlarına tesadüf etmiştir. 19-20. Yüzyıllarda gazetelerin gelişimi ve kitle etkileşim aracı olarak yaygın kullanımı, gazeteni aynı zamanda bir propaganda aracına dönüştürmüştür. Kitle iletişim araçları içinde tarihen eski ve büyük geleneğe sahip olan gazete tarihte ve günümüzde de propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Propaganda amacıyla kullanılan en eski kitle iletişim araçlarından biri olma özelliğini taşıyan gazete büyük gelişim sürecinden geçmiştir. Batı Avrupa gazete ile kapitalist ekonominin bir ürünü olarak tanınmıştır. Gazetenin geçmişi eski haber alma mektuplarına dayanıyor. Gelişmiş toplumlarda gazete kapitalizmin üretim biçimi olarak, toplumsal önemi yüksek olan ve piyasa ekonomisine hizmet eden bir kurum olmuştur (Tokgöz, 1994, s. 33).

Dönemin düşünürleri ve fikir adamları gazetede yayınladıkları yazıları ile kendi devrimci düşüncelerini büyük kitleye ulaştırıyorlardı. Gazetenin büyük kitleye ulaşması o dönem için en uygun propaganda aracının gazete olmasını sağlıyordu (Domenach, 1995, s. 21).

19. Yüzyıla gelindiğinde yaşanan sanayi devrimi gazetelerin önemini daha da artırmıştır. İktidarda olan insanlar için gazete en etkili propaganda aracı olarak kabul görüyordu. Büyük kitlelere ulaşma kabiliyetine sahip olan gazeteler, aynı zamanda kitlede inandırıcılık düzeyi yüksek olmasından dolayı propagandacıların bu yüzyılda gazeteye yönelmesini sağlıyordu. Gazeteler devletin en önemli propaganda yayma aracı haline gelmesi de bu döneme tesadüf ediyor. Devletler gazeteleri kullanarak kamuoyu fikrini değiştirmeyi ve toplumu bir ideoloji etrafında toplamayı hedefliyorlardı. 20. yüzyılda gazeteler artık eskisi kadar önemli propaganda aracı olma özelliğini kaybediyordu. Özellikle radyo ve televizyonun insanların hayatına girmesinden sonra ikinci plana atılan gazeteler yine de propaganda amacıyla kullanılmıştır. 2 dünya savaşını tarihi içine alan bu yüzyılda savaş haberlerini insanlar gazetelerden almışlar ve bu yönünden gazeteler önemli bilgi yayma işlevini

sürdürmüştür. Bu yönünden ele alındığında gazetelerin propaganda aracı olma özelliğini kaybetmediğini görüyoruz (Bektaş, 2002, s. 101).

1.5.2. Radyo

20. yüzyılın en başarılı propaganda aracı olarak radyonun rolü inkar edilemeyecek kadar büyüktür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında Nazi Almanyası ve Sovyet Rusya'sı tarafından başarılı şekilde kullanılmıştır. Hitler'in Propaganda Bakanlığını yapmış olan Goebbels, radyonun gücünü fark eden ilk liderlerdendi. Özellikle Nazi Almanyası'nın zaferlerini kolay ve etkili hale getiren radyo, Nazi İmparatorluğunun kurulmasında önemli yere sahip olmuştur. Televizyonun hala insanların yaşamına girmediği, okur-yazarlığın günümüzdeki gibi yaygın olmadığı, gazetelerin sayısının az olduğu zamanlarda radyo propagandacıların kullandığı en önemli kitle iletişim aracıydı (Kuruoğlu, 2006, s. 8).

Radyo icat edildiği ilk günlerden siyasi propaganda için en uygun araçlardan birisi haline gelmiştir. Bu yüzden siyasi gruplar seçim çalışmalarında radyoyu kullanmışlardır. 1923 seçimlerinde İngiltere İşçi Partisi radyonun insanlara ulaşmadaki gücünü kullanarak tarihindeki en büyük başarılarından birisine ulaştı (Özsoy, 1998, s. 348).

Radyonun gazeteden sonra insanların hayatına nüfuz etmesi hiçte kolay olmamıştır. Toplum için yeni iletişim aracı olması insanlara cazip gelse de, ilk zamanlar gazetenin insanlar üzerinde yarattığı etkiyi bırakmamıştır. Zaman geçtikçe insanların hayatına hızlı şekilde entegre olan radyo bireylerin işitsel duyularına hitap etmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte radyo yeni ses efektlerini kullanmaya başlamış ve bu insanların hayal gücünün gelişimine katkı sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı zamanında hala radyo tüm topluma hizmet edecek seviyede değildi. Bu yüzden gazete hala insanların en önemli haber alma aracıydı. Dünya tarihinin o ana kadar gördüğü en büyük ve en dehşet verici savaştan insanlar gazete yoluyla haber alıyorlardı. Savaşın bitmesinden 5 sene sonra ilk radyo şirketi İngiltere'de kurulmuştur (Özsoy, 1998, s. 347).

Radyo şirketlerinin kurulmasından sonra hızlı bir şekilde radyosu olan hane sayısı çoğalıyordu. Bu yüzden devletler radyonun önemini kavrayarak radyo yayımına yatırımlar yapmaya başladılar. İlk zamanlar propaganda yaymak için kullanılmasa da,

zaman geçtikçe radyo da propaganda amacıyla kullanılan kitle iletişim araçları sırasına katıldı. Radyonun bilgiyi hızlı bir biçimde iletmesi ve gazeteden farklı olarak uluslararası bilgi yayması radyonu propagandacı için en uygun kitle iletişim aracı olmasını sağlamıştır. Radyonun insanlar üzerinde en büyük etkisi sesle birlikte insanlarda inandırıcılık uyandırmasıydı. Kitleler kendi liderlerinin sesini radyodan dinleyerek, liderin siyasi propagandasının doğrudan etkisi altında kalıyorlardı (Alizade ve Muharremli, 2006, s.9).

İkinci Dünya Savaşı sırasında radyo propaganda aracı olarak yalnız hücum eden devletler tarafından kullanılmamıştır. Radyonun gücünü anlayan tüm devletler, aynı zamanda kendini savunmak zorunda kalan devletler tarafından da, halkı organize etmek ve savaş ruhunu yüksek tutmak için de kullanılmıştır. Savaşın sonra özgürlük kazanan devlet ve bölgelerin yeniden kurulmasında da radyonun gücünden faydalanılmıştır (Kuruoğlu, 2006, s. 10).

Radyonun halk üzerindeki etkisini en iyi kullananlardan birisi Faşist Almanya'nın ünlü lideri Adolf Hitler'di. Hitler toplum üzerinde etki yaratmak için propagandanın gücüne inanıyordu. Goebbels'i Propaganda ve Aydınlatma Bakanlığı'nın başına getirmesiyle propaganda faaliyetlerine ne kadar önem verdiğinin kanıtıdır. Bakanlık kurulduktan sonra propaganda faaliyetleri hız kazanmıştır. Hitler propaganda yapmak için radyonun gücünü kullanmaya karar vermiştir. Bu yüzden her bir alman evinde bir radyo alıcısını hedefleyerek, çok ucuz radyo alıcılarının üretilmesini emretmişti. Hatta radyo alıcısının her eve ulaşması için hükümet halka para yardımı yapmıştı. Nazi Partisinin radyo üzerinden yaptığı propaganda alman toplumunun Hitleri adeta ilah değerine yükseltmesine ve onun Nazi ideolojisinin etrafında sıkça birleşmesine olanak sağlamıştır. Partinin iktidar olduğu süre içerisinde sadece 1935'den 1936'ya kadar radyo alıcısı olan hane sayısında 5 milyon artım gözlenmiştir (Özsoy, 1998, s. 348).

Teknolojinin ve radyo dinleme kültürünün gelişimi, radyonu daha da yaygınlaştırmış, üretimini ve kalitesini arttırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir çok savaşlarda aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde toplumu yönlendirmek ve manipüle etmek için yaygın olarak kullanılmıştır.

1.5.3. Televizyon

Kitle iletişim aracı olarak televizyon, 20. Yüzyılda toplumu şekillendirmede önemli yere sahiptir. 1924 senesinde John Baird tarafından icat edilse de, yaygın kullanımı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki döneme tesadüf etmektedir. Televizyonun neredeyse her eve girmesiyle etki alanı dünyayı kaplamıştır. Ses ve görsel imkanlara sahip olan televizyon etkili propaganda aracı olarak kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaktadır. Propaganda yönünden televizyon ele alındığında siyasi mücadelede televizyonun üstlendiği görev belirleyici olmuştur. Siyasetçilerin toplum karşısında imaj sahibi olması için televizyona ihtiyaç duymaktadırlar. Televizyon toplumun hangi fikre sahip olmasını, hangi ideolojiyi benimsemesini sağlayarak siyasi ve ideolojik propaganda yapmaktadır (Bektaş, 2002, s. 112).

Televizyon yayıncılığının gelişmesi ve ülkeler genelinde toplumun büyük kısmının ulaşabildiği iletişim aracı olması siyasi propagandalarından tarzını değiştirmiştir. Eskiden yapılan seçim kampanyaları daha çok sadeliği ile seçilse de , görselin iştisellik ile buluşmasından sonra daha farklı ve insanlar üzerinde daha çok etkiye sahip propaganda ürünleri yayınlanmaya başlanmıştır. İnsanların genellikle televizyonu eğlenmek amacıyla kullanması, propagandacıların yeni propaganda yöntemlerini bulmasına zemin yaratmıştır. İnsanlar farkında olmadan eğlenmek için izledikleri televizyon yayınlarında araya sıkıştırılan propaganda iletilerini bilinçsiz bir şekilde maruz kalmaktadırlar. Toplumun geneline hızlı bir şekilde ulaşması açısından televizyon siyasi gruplar için televizyona uygun siyasi kampanyalar düzenlemesine zemin hazırlamıştır. Televizyonun kamuoyu üzerinde etkisi siyasi propagandacıların tercihini doğrudan etkilemiştir (Bektaş, 2002, s. 112).

Radyonun uluslararası yayıncılıkta gösterdiği başarıyı televizyon daha yüksek seviyeye çekmiştir. Televizyonun bilgi aktarımındaki başarısını gören ülkeler devletler arası rekabeti göz önünde bulundurarak televizyon yayınlarının kendi tekelinde bulundurmaya çalışmışlardır. Günümüzde bilgiye sahip olmak, onun kontrolünü sağlamak devletlerin siyasi amaçlarından birisi haline gelmiştir. Küreselleşen dünyada bilginin önemi artmaktadır ve bu yüzden kitle iletişim araçları üzerinde mutlak güce sahip olan devletler dünya siyasi yaşamını şekillendiriyorlar.

1.5.4. Sinema

Diğer kitle iletişim araçlarına nazaran sinemada, iletilen verilerin kurgusal olması onun etki imkanlarını da arttırmıştır. Sinemanın manipülasyon imkanlarının genişliği onun propaganda imkanlarını da sınırsız kılmıştır. Sinemanın etki imkanlarında ilk faydalanan devlet ABD olmuştur. Kendi kültürünü ve kültür beraberinde kendi ürünleri dünyaya pazarlamak amacıyla etkili biçimde sinemadan faydalanan ABD'nin Dünya Devleti olmasında sinemanın payı büyüktür. Ses ve görüntünün birleşmesi sonucunda ortaya çıkan sinema zaman geçtikçe kullanım şekilleri de değişmiştir. İnsanların duygu aleminde değişime sebep olarak bilinçaltı suuru etki alanında bırakır. Sonuç olarak insanların davranışlarını ve fikirlerini etkileyerek kalıcı izler bırakır (Bektaş, 2000, s. 141).

Diğer kitle iletişim araçlarıyla kıyaslandığında sinemanın kitleyi etkileme gücü daha yüksektir. Maliyet bakımından daha uygun olması ve toplumdaki sınıfların her biri tarafından ulaşılır olması sinemanı daha cazip hale getiriyor. Sinemanın diğer önemli özelliği kopyalanarak çoğaltılır olmasıdır. Bu özelliklerinden dolayı sinema insanların iç dünyasına etki gösterme imkanlarına sahip eşsiz bir araçtır (Özsoy, 1998, s. 353-354).

Sinema genellikle insanların duygu ve bilinçaltına etki ederek, izleyicilerin tutumlarını yönlendirmekte ve yeni değerler oluşturmaktadır (Bektaş, 1996, s. 141). Sinema bir çok büyük devlet tarafından propaganda unsuru olarak kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası tarafından güç gösterisi, korku aşılama aracı olarak kullanılan sinema. SSCB'de savaştan sonra toplumu inşa etmede, düşmana karşı nefreti canlı tutmada ve Soğuk Savaş sırasında ideolojik üstünlük sağlamak için kullanılmıştır (Alizade ve Muharremli, 2006. s. 34).

Sinemanı aktif ve etkili biçimde kullanan devletlerin başında ABD gelmektedir. Kendi kültür ve değerlerini yayma aracı olarak sinemanın imkanlarından yararlanan ABD, sinema endüstrisinin imkanları doğrultusunda insanların tutumlarına etki imkanlarına sahiptir. ABD için sinema yalnız kültür yayma aracı değil, aynı zamanda politik, askeri ve ekonomik silahtır. Viyetnam, Afganistan ve Irak savaşlarının topluma yansıtılmasında ABD sinemanın imkanlarından yararlanarak, işgal politikasını meşru kılmıştır.

1.5.5. İnternet

20. Yüzyılın ikinci yarısında askeri alanda haberleşme aracı olarak geliştirilen internet, 1990'lı yıllarda teknolojik imkanların gelişmesiyle kitle iletişim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde milyarlarca insan tarafından kullanılan internet, zamanla insanlar tarafından benimsenerek hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İnternetin en yaygın ve etkili kullanım alanlarından biri sosyal medyadır. Sosyal medya platformları, bireylerin ve toplulukların etkileşime geçmesini sağlarken, aynı zamanda bilgi yayını ve propaganda faaliyetleri için etkin bir kanal oluşturmıştır (Boyd ve Ellison, 2007, s. 214). Facebook, Twitter, Instagram ve TikTok gibi platformlar, habercilikten kültürel içeriğin yayılmasına kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Haber Odaları ve Haber Siteleri: Haber odaları ve dijital haber siteleri, internetin yaygınlaşmasıyla geleneksel gazeteciliğin ötesine geçerek daha hızlı ve erişilebilir hale gelmiştir. Özellikle haber siteleri, kullanıcıların istedikleri zaman bilgiye ulaşabilmelerini sağlarken, hızlı haber akışı propagandacılar için de etkili bir mecra sunmaktadır (McNair, 2017, s. 131). Aynı zamanda, internet gazeteciliği etik sorunları ve dezenformasyon riskleri ile de dikkat çekmektedir.

Podcastler: Podcastler, internet üzerinde sesli içeriklerin yayımlanmasıyla popüler hale gelen bir başka iletişim aracıdır. Podcastler aracılığıyla bilgi paylaşımı, eğitim ve propaganda faaliyetleri hedef kitlelere ulaştırılmaktadır (Markman, 2011, s. 549). Özellikle siyasi ve dini propaganda için podcastler önemli bir kanal haline gelmiştir.

Bloglar ve Vloglar: Bloglar ve vloglar, bireylerin kendi görüşlerini ve deneyimlerini paylaştığı dijital günlükler olarak ortaya çıkmıştır. Bloglar, yazılı içeriklerle bilgi paylaşılmasını sağlarken, vloglar video formatında benzer bir rol üstlenmiştir. Bu platformlar üzerinden yapılan bireysel ve kurumsal propagandalar, internetin bilgi akışının kontrol edilemez bir boyuta ulaşmasını beraberinde getirmiştir (Rettberg, 2014, s. 45).

İnternet, kitle iletişiminde devrim niteliğinde bir dönüşüm sağlamış ve sosyal medya, haber siteleri gibi, podcast ile blogların paylaşıldığı platformları yaygınlaştırmıştır. Bununla birlikte, günümüzde internetin denetimsiz doğası ve

hukuki altyapı eksiklikleri, propagandacıların çeşitli yöntemlerle kitlelere ulaşmasına olanak tanımıştır (Ayhan, 2007, s. 159). Bu durum, internetin etkilerinin hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle daha detaylı incelenmesini gerektirmektedir.

1.5.6. Afiş

Afişler, kitlelere mesaj iletmek için etkin bir araç olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Propaganda amacıyla tasarlanan afişler, özellikle savaş dönemlerinde, toplumsal algıyı yönlendirmek, psikolojik etki yaratmak ve halkın davranışlarını etkilemek için yöneticilerin yaygın olarak baş vurduğu araçlardan biri olarak bilinmektedir (Akgül, 2017, s. 5).

Afişlerin kitle iletişim aracı olarak kullanımı Antik Roma ve Antik Yunan dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu erken dönemlerde taş tabletler ve duvar yazıları, kamuoyuna mesaj iletmek için kullanılmıştır. Ancak, modern anlamda afişlerin gelişimi, matbaanın icadıyla birlikte 15. yüzyılda gerçekleşmiştir (Twyman, 1970, s. 8). Özellikle Fransız Devrimi döneminde propaganda afişleri, halkı devrimi desteklemeye teşvik etmek amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte afiş tasarımları daha çarpıcı ve renkli hale gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ticari reklamcılık ve politik propaganda için etkin bir araç olarak benimsenmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte propaganda afişleri, savaşın psikolojik boyutunu destekleyen önemli bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bu dönemde, savaşa katılımı teşvik eden ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışan afişler tasarlanmıştır. İtilaf Devletleri tarafından yaygın bir şekilde kullanılan propaganda afişleri, savaşın meşruiyetini halk gözünde artırmayı ve savaşa katılımı teşvik etmeyi amaçlamıştır. Özellikle Alman karşıtı propagandalar, Alman askerlerini vahşi ve insanlık dışı olarak göstermek için tasarlanmıştır (Çakı ve Gülada, 2019, s. 238-239).

İkinci Dünya Savaşı'nda ise propaganda afişleri, savaşın şiddetini ve kapsamını daha geniş bir kitleye taşımıştır. Nazi Almanyası, afişleri, halkın sadakatini pekiştirmek ve ırkçı ideolojileri yaymak için kullanan başlıca aktörlerden biri olmuştur. Joseph Goebbels'in liderliğindeki propaganda makinesi, güçlü imgeler ve basit sloganlarla halkı etkilemeyi başarıyla gerçekleştirmiştir (Yavuzer, 2014, s. 30-35).

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı döneminde savaşı finanse etmek ve halkı savaşı desteklemeye teşvik etmek için savaş bonusu afişlerini yaygın bir şekilde kullanmıştır. Bu afişlerde, aile, vatanseverlik ve ekonomik sorumluluk temaları işlenmiştir (Boyras ve Cantürk, 2014). Özellikle "Freedom is not free" gibi sloganlar, halkın savaşa katılımını psikolojik olarak motive etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin propaganda tarihinde ise "Sam Amca" ("Uncle Sam") figürü, özellikle savaş dönemlerinde halkın katılımını teşvik etmek için kullanılan en popüler afiş olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında, James Montgomery Flagg'ın tasarladığı ve "I Want YOU for U.S. Army" sloganıyla öne çıkan afiş, Amerikan asker alım kampanyasının simgesi haline gelmiştir. Bu afiş, Sam Amca'yı sert ve kararlı bir ifadeyle Amerikan halkına seslenirken resmetmiş ve askerlik hizmetine katılımı artırmak için etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise Sam Amca, savaş bonusu satışlarını desteklemek ve halkı savaşa ekonomik katılıma teşvik etmek için kullanılmıştır. "Uncle Sam needs you to buy war bonds" gibi sloganların yer aldığı afişler, vatanseverlik duygularını harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Sam Amca afişleri, etkili bir ikonografik öge olarak Amerikan propaganda tarihine damga vurmuş ve günümüzde hala bilinirliğini korumaktadır (Yemenicioğlu, 2022, s. 175-180).

Günümüzde propaganda afişleri, dijital mecraların gelişmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Dijital platformlarda paylaşılan afişler, daha geniş bir kitleye hızlı bir şekilde ulaşabilmekte ve algı yönetimi konusunda etkin bir rol oynamaktadır. Propaganda afişleri, siyasi kampanyalar, sosyal hareketler ve ticari reklamlar için etkili bir araç olmaya devam etmektedir. Bu kapsamda, propaganda afişlerinin gelecekte de etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmaya devam etmesi beklenmektedir.

1.6. İdeoloji ve Propaganda İlişkisi

İdeoloji ve propaganda, siyaset, toplum ve kültür alanlarında birbirini tamamlayan kavramlardır. İdeoloji, bir toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi düzenini belirleyen ve bireylerin dünya görüşlerini şekillendiren düşünce sistemleri bütünü olarak tanımlanabilir (Althusser, 2017, s. 121). Propaganda ise belirli bir ideolojiyi yaymak, meşrulaştırmak ve kitlelerin düşüncelerini bu ideoloji doğrultusunda yönlendirmek için kullanılan sistematik bir iletişim sürecidir (Ellul, 1973, s. 15).

İdeolojiler, toplumsal grupların, siyasal partilerin ve devletlerin temel değerlerini ve amaçlarını belirlerken; propaganda, bu ideolojilerin geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesini sağlamak için araçsallaştırılır. Propaganda, toplum içinde belirli bir düşünceyi pekiştirmek veya rakip düşünceleri zayıflatmak amacıyla yapılabilir. Bu durum, özellikle 20. yüzyılda totaliter rejimlerin yükselişi ile birlikte daha belirgin hale gelmiş, Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği ve diğer otoriter rejimler propagandayı kendi ideolojik sistemlerini güçlendirmek için yoğun bir şekilde kullanmışlardır (Taylor, 1998, s. 37). Bununla birlikte, propaganda sadece otoriter yönetimlere özgü bir olgu değildir; demokratik sistemlerde de siyasal partiler, medya kuruluşları ve devletler, ideolojilerini yaymak ve destek toplamak için propaganda yöntemlerine başvururlar (Herman & Chomsky, 1995, s. 2).

İdeoloji ve propaganda arasındaki ilişki, ideolojinin içeriğinin kitlelere benimsetilmesi sürecinde propaganda yöntemlerinin nasıl kullanıldığını anlamamızı sağlar. Propaganda, belirli bir ideolojiyi kitlelere ulaştırmak için çeşitli araçlar ve teknikler kullanır. Bu teknikler arasında:

Duygusal söylem ve manipülasyon: Propaganda, bireylerin duygularını harekete geçirmek için belirli kelimeleri, imgeleri ve söylemleri tekrarlar. Duygulara hitap etmek, rasyonel tartışmalardan daha etkili olabilir (Ellul, 1973, s. 22).

Tekrar ve yaygınlaştırma: İdeolojik mesajların sürekli tekrar edilmesi, bireylerin bu mesajlara alışmasını ve benimsemesini sağlar. Nazi Almanyası'nda propaganda afişleri, gazeteler ve radyolar aracılığıyla sürekli olarak tekrar edilerek halkın algıları şekillendirilmiştir (Kershaw, 2008, s. 204).

Düşman yaratma ve kutuplaştırma: Propaganda, belirli bir grup veya ideolojiyi düşman olarak tanımlayarak, kendi ideolojisinin haklılığını pekiştirir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde kapitalist sistem "düşman" olarak gösterilmiş ve halkın sosyalist ideolojiye bağlılığı artırılmıştır (Taylor, 1998, s. 94).

Kültürel araçların kullanımı: Sinema, sanat, edebiyat ve müzik gibi kültürel unsurlar propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle Nazi ve Sovyet propagandalarında sinema, halkın bilinçaltını şekillendirmek için etkin bir şekilde kullanılmıştır (Taylor, 1998, s. 102).

Propaganda, ideolojik sistemlerin sürekliliğini sağlamak için kaçınılmaz bir araç olarak karşımıza çıkar. Bu durum hem otoriter rejimlerde hem de demokratik toplumlarda kendini gösterir. İdeoloji ve propaganda ilişkisi tarih boyunca farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. 20. yüzyılda propaganda, ideolojilerin yayılmasında ve kitlesel mobilizasyonun sağlanmasında temel bir araç haline gelmiştir.

Nazi Almanyası'nda Propaganda: Nazi rejimi, halkın Nazi ideolojisini benimsemesi için sistematik bir propaganda mekanizması oluşturmuştur. Joseph Goebbels liderliğindeki Propaganda Bakanlığı, basın, sinema, radyo ve afişleri kullanarak Alman halkını yönlendirmiştir. Yahudi karşıtı propaganda, Nazi ideolojisinin en önemli unsurlarından biri olmuş ve Holokost'un meşrulaştırılmasında etkili olmuştur (Kershaw, 2008, s. 208).

Sovyetler Birliği'nde Propaganda: Sovyetler Birliği'nde propaganda, sosyalist ideolojinin benimsetilmesi ve kapitalizme karşı bir mücadele aracı olarak kullanılmıştır. Lenin ve Stalin dönemlerinde propaganda, eğitim, medya ve sanat yoluyla halkın sosyalist bilinçle donatılmasını sağlamıştır. Stalin dönemi propaganda afişleri, Sovyet insanını idealize eden ve devletin gücünü vurgulayan imgelerle doludur (Taylor, 1998, s. 110).

Soğuk Savaş ve Propaganda: ABD ve Sovyetler Birliği arasında ideolojik mücadelenin en yoğun yaşandığı Soğuk Savaş döneminde, propaganda savaşları büyük bir önem kazanmıştır. ABD'de kapitalist değerlerin propagandası medya ve eğitim sistemleri aracılığıyla yürütülmüş, Sovyetler Birliği'nde ise sosyalist ideolojinin üstünlüğünü vurgulayan propaganda filmleri ve afişler yaygınlaştırılmıştır (Herman & Chomsky, 1995, s. 50).

Günümüzde dijital medya ve sosyal ağların yaygınlaşmasıyla birlikte propaganda yöntemleri de değişime uğramıştır. Geleneksel medya araçlarının yanı sıra, internet ve sosyal medya platformları ideolojik mesajların yayılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Sosyal Medya Algoritmaları ve Propaganda: Algoritmalar, bireyleri kendi ideolojik görüşlerine uygun içeriklere yönlendirerek propaganda süreçlerini daha etkili hale getirmektedir. Sosyal medya platformlarında yayılan dezenformasyon

kampanyaları, kamuoyunun belirli ideolojik çerçeveler içinde yönlendirilmesine yol açmaktadır (Benkler, Faris & Roberts, 2018, s. 57).

Siyasi Kampanyalar ve Dijital Propaganda: Özellikle seçim dönemlerinde, siyasi partiler hedef kitlelerine ulaşmak için sosyal medya kampanyalarına büyük yatırımlar yapmaktadır. Mikro-hedefleme ve veri analitiği yöntemleri kullanılarak seçmenlerin ideolojik eğilimleri doğrultusunda mesajlar iletilmektedir (Benkler, Faris & Roberts, 2018, s. 120).

Dezenformasyon ve Manipülasyon: Sahte haberler ve propaganda içerikleri, kamuoyunu manipüle etmek için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu durum, ideolojilerin şekillendirilmesi sürecinde propagandanın daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmaktadır (Benkler, Faris & Roberts, 2018, s. 150).

İKİNCİ BÖLÜM

1920-1930'LU YILLARDA AZERBAIJAN'DA ATEİZM PROPAGANDASI

Ateizm - Allah'ın, doğaüstü güçlerin ve genel olarak dinlerin reddedilmesidir (Bünyadov, 2007, s. 40). Yunan sözü olan “Atheisme”, “a” olumsuzluk ön eki ile “Theisme” kelimesinden yaranmıştır. Anlamı, Tanrı'nın varlığının inkar edilmesidir (Erdem, 2014, s. 157).

Eski Yunancada “atheos” “tanrısız” anlamına geliyordu. Bu terim eski zamanlarda bir aşağılayıcı ifade olarak, “tanrısız” ve “günahkar” anlamlarında kullanılmıştır. MÖ 5. yüzyılda kelime, “tanrılarla ilişkileri kesmek” veya “tanrıları inkar etmek” anlamında daha bilinçli ve kasıtlı ateizmi ifade etmeye başladı. Daha sonra, diğer tanrılara inansalar bile yerel tanrıları kabul etmeyen ve onlara saygısızlık eden insanlar anlamına gelen “asebes” terimi ortaya çıkmıştır. Klasik metinlerdeki “atheos” kelimesi modern çevirilerde bazen “ateist” gibi olarak tercüme edilir. Soyut bir isim olan “atheotes” (ateizm) terimi de kullanılmıştır. Cicero bu sözü Yunancadan Latin diline “atheos” olarak tercüme etmiştir. Terimin ilk çağ Hristiyanları ile Helenistler arasındaki tartışmalarda her iki tarafın birbirini aşağılamak için kullanılmıştır. 20. Yüzyılda ateizm güncel anlamına kavuşmuş ve küreselleşmenin etkisiyle bir fikir olarak yaygınlaşmıştır. Genel olarak ateizm kavramı tanrıya inanmayışı belirtmek için kullanılır(Martin, 2006, s. 9-13).

2.1. Ateizmin Çeşitleri

Ateizm de teolojik inançlar gibi kendi içinde farklı gruplara ve türlere ayrılmaktadır. Kavramın genel hatları belirli ve net olmasına rağmen, ateistler ve araştırmacılar tarafından farklı gruplar altında incelenmektedir. Ateizmi 5 başlık altında sınıflandırılır.

2.1.1. Mutlak Ateizm

Mutlak ateizm fikrine sahip olan kişilere göre, Tanrı'yı reddetmek yeterli değildir, Tanrı fikrinin zihinlerden çıkması gerekmektedir. Mutlak ateizm yaklaşımı yeni doğan çocukların Tanrı kavramına sahip olmadan ateist olarak dünyaya geldiği tezini savunmaktadır. O zaman iyi veya kötü anlamda kabul görmesine bakılmaksızın

Tanrı kavramı yok ise, onu reddetmeye de gerek yoktur. Bu fikre karşı çıkan yaklaşımlar da vardır. İnsanların doğuştan Tanrıya karşı inançsız olduğunu kabul etmeyen düşünürler, insanın akıl ve kalple yaratıcı bir fikre sahip olduğunu ifade etmişler (Topaloğlu, 2004, s. 7).

Mutlak ateizm fikrine göre Tanrı veya yaratıcı düşüncesi tamamen yanlıştır ve bu konuyu tartışmak, reddetmek bile anlamsızdır. Bu fikri taşıyan insanlar mutlak ateistler olarak bilinirler. Antony Flew, Annie Beasent, Charles Bradlaugh gibi ünlü düşünürler de mutlak ateizm fikrini savunmuşlar. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de mutlak ateizmi savunanlar olduğu gibi karşı çıkan düşünürler de vardır. Bu tür ateizmi kabul eden kişiler Tanrı kavramının sonrada yaratıldığını, Tanrıya inanan kişilerin kendi düşüncelerini savunması gerektiğini söylemişler. Kendileri ise Tanrı kavramını karşılığı olmadığı gerekçesiyle, bu konu ile ilgili konuşmanın zaman kaybı olduğunu belirtmişler (Topaloğlu, 2001, s. 16).

2.1.2. Teorik Ateizm

Mutlak ateizmden farklı olarak, teorik ateizm Teizm düşüncesine karşı yönelmiş ve onun reddedilmesi ile ortaya çıkan ateizm türüdür. Teorik ateizm düşüncesi bilinçli olarak Tanrı'nın varlığını kabul etmez (Topaloğlu, 2001, s. 17).

Ateizm denildiğinde ilk akla gelen teorik ateizmdir. Düşüncenin varoluşu bir anlamda da teizm ile ilgilidir. Teorik ateizm deist fikirleri kabul etmediği gibi, bu fikirlerin ortaya atmış olduğu tezlere karşı tezler üretmektedir. Yerel dinler ve evrensel din statüsünde olmayan dinler teorik ateizm için öneme sahip değildir. Bu sebeple teorik araştırma konusu olarak görülmez. İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin fikirleri ve inanç sistemi eleştirel araştırma konusu olarak ele alınır. Tanrısal dinlerin ilkeleri, anlatıları ve kutsal olarak atfedilen kavramlar ateizm tarafından teorik olarak kabul görmez (Topaloğlu, 2004, s. 7-8).

Antony Flew ve Michael Martin gibi ateist düşünürler ateizmi pozitif ve negatif ateizm olarak ikiye ayırmışlar. Onlara göre bu iki ateizm türü birbirine zıt kavramlardır. Pozitif ateizm net olarak hiçbir tanrının olmadığı fikrini söylüyor. Negatif ateizm ise, tanrının varlığına inanmıyor. Her iki düşüncenin konuya yaklaşımı felsefi açıdan farklı olsa da ortak fikirleri tanrının olmadığıdır.

2.1.3. Pratik Ateizm

Pratik ateizm, dini inançların bir tanrıya veya tanrılara olan inancı reddetmesi gerektiği görüşüdür. Bu görüşe göre, bu tür kavramlar pratik bir yaşam için gereksizdir. Pratik ateizmde tanrının insan hayatına olumlu katkısının olmadığına inanılır. Bu fikre göre, tanrı hayatımıza ne etki eder ne hayatımıza yön verir ne de bizi cezalandırır. Pratik ateizm insanlara, tanrı, din, kutsal inançların olmadığı ve bu kavramlara duyarsız kalınması fikrini aşılamaktadır (Topaloğlu, 2001, s. 25-26).

Tanrı kavramını sorun olarak görmeyen pratik ateizm, tanrının veya dinin reddedilmesinden de geri durmamaktadır (Erdem, 2014, s. 138). Pratik ateizmin şekillenmesinde manevi değerlerin etkisi olmuştur. Özellikle Ortaçağ Avrupası'nda dini ve ateist düşüncelerin karşı-karşıya gelmesi ile pratik ateizm düşünce yapısı da gelişmiştir. Kilisenin ve dini otoritenin üstünlüğü toplumun düşünce yapısında etkili olmuş, yeni ve eleştirel yeni akımların ahlaksızlıkla suçlanmasına neden olmuştur. Pratik ateistlerin inanç ve eylem arasındaki tutarsızlıkları ahlaki normlar açısından kabul görmemiştir. Günümüzde de tartışma konusu olarak kalmaktadır. Batıda olduğu gibi Doğuda da ateizm ahlaksızla eşit görülmüş ve bu düşüncenin yaygınlaşması sert biçimde engellenmiştir. Ahlaksızlık aşağılayıcı tabir olarak, kiliseye karşı çıkan insanlara veya fikirlere karşı kullanılmıştır. Yalnız dini otoriteler değil, bazı ünlü düşünürler de ateizmi ahlaksızlık olarak görmüşler (Topaloğlu, 2001, s. 26).

2.1.4. İlgisizlerin Ateizmi

Bu düşünceye göre, tanrının varlığını reddetmek veya yokluğunu kanıtlamaya çalışmak anlamsızdır. Tanrı kavramının tartışma konusu olması bile mantıksızdır. Bu fikre göre, insan görünen alemin dışına çıkmadan, varlığına emin olduğu şeyler üzerine düşünülmelidir. Yaratıcının varlığı veya yokluğunu tartışmak aynı derecede anlamsızdır ve bu konuya ilgisiz kalmak en doğru seçimdir. Bu ateistlere göre, tanrının varlığını savunanlar kadar yokluğunu ileri sürenler de yanlış yapmaktalar (Topaloğlu, 2001, s. 19).

Literatürde ilgisizlerin ateizmi olarak kabul edilen bu düşünce, Avrupa'da etkili olmuş mantıkçı pozitivizm akımından etkilenmiştir. Bu görüşün savunucuları kendilerini klasik anlamda ateist olarak görmezler (Topaloğlu, 2004, s. 12-13).

Bu düşüncenin yetersiz olduğu ve tam sistematik olmadığı fikrini savunanlar da vardır. İnsanın tabiatı gereği düşünme yetisinin sınırsız olduğu ve materyalist nesnelerle birlikte gözle görülmeyen şeyleri de düşündüğü kabul edilir. İnsanların varoluşla ve kendi varlığıyla ilgili konularda düşünmesi bu tür ateizm düşüncesinin hatalı olduğunu kabul etmemize neden olur.

2.1.5. Materyalist Ateizm

Materyalist ateizm aynı zamanda bir ideoloji olması ve komünist devletlerin doktrini olarak kabul edilmesiyle diğer ateizm düşüncelerinden ayrılmaktadır. Materyalist ateizm, K. Marx, F. Engels ve V. İ. Lenin'in siyasi ve ideolojik düşüncelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Materyalist ateizme göre, din toplumsal olgu olarak görülmüş ve dinin insanların hayatına kötü yönde etki ettiği kabul edilmiştir. Meselelere sınıfsal bakış açısıyla yaklaşılması, dinin sömürü ve yönetim aracı olarak görülmesine neden olmuştur. Dinin ortadan kalkması ile burjuvazi tarafından ezilen halkın daha eşit imkanlara sahip olacağı düşünülmüştür. K.Marx'ın "Din halkın afyonudur!" düşüncesiyle konuya yaklaşımı V.İ. Lenin tarafından da sürdürülmüştür. Bolşeviklerin Rusya'da yönetimi ele geçirmesi ile birlikte materyalist ateizm SSCB'de resmi ideoloji haline getirilmiştir. Lise ve üniversitelerde zorunlu ders olarak öğretilen İlmi Ateizm, bilimsel açıdan araştırılmış ve doğruluğunu kanıtlamaya çalışmışlar (Azernesr, 1941, s. 7).

Komünist iktidarlar tarafından mutlak doğru olarak görülen materyalizm, yalnız din-kültür alanında değil, bilimsel, politik ve ekonomi alanlarında da etkili olmuştur. Dinin düşman unsur olarak görülmesi ve materyalist düşüncenin mutlak hakim konuma getirilmesi için dini kitaplar toplatılmış, dini ritüeller yasaklanmış, dini mekanlar yıkılmış veya farklı amaçlarla kullanılmış, toplum üzerinde etkisi olan din adamları tutuklatılmış yada idam edilmiştir (Sattarov, 1964, s. 48).

2.2. Dini İdeolojiler ve Siyaset

Din ve siyaset arasındaki ilişki düzeyi çeşitli zaman dilimlerinde farklılık gösterse bile, din her zaman geniş kitleleri etkilemek ve yönetmekte etkili araç olmuştur. Geniş anlamda olaya bakacak olursak, devlet kendi yapısında dine karşı

bakış açısını ortaya koymalı ve anayasasında devlet-din ilişkilerinin düzeyini belirtmelidir (Casanova, 1994, s. 15).

Bu ilişki düzeyinin kuruluş şekline göre, dini ideolojiler ve akımlar zaman-zaman siyasette baskın rol üstlenmiştir. Din ve devlet ilişkilerinin kurulma düzeyine göre dört farklı model bulunmaktadır: teokratik, bizantinizm, konkordant ve laiklik (Ünver, 1997, s. 12-13).

Teokratik model din ve devletin bütünleştiği, siyasal ve dini yönetimin aynı kişi veya grupların elinde toplandığı modeldir. Bu modelin klasik örneğini Papalık oluşturmaktadır. Burada devlet yönetimi ve dini yönetim Papa otoritesinin altında toplanmıştır. Teokratik yapılanmalarda bir din ve ya o dinin dahilindeki bir akıma öncelik verilir ve devletin esas dini olarak kabul edilir. Diğer inanç ve ya dini ideolojiler karşısında kabul görmüş olan inanç sistemi imtiyazlara sahip olur (Robert, 1998, s. 18).

12. yüzyılda bu günümüze kıyasla Papalık otoritesi daha hakim mevkide bulunmaktaydı. Bu devirde Tapınak şövalyeleri, Hospitalyerler gibi dini yapılanmalar zamanla siyasi güç de kazanarak Orta Çağda etkin rol üstlendiler ve direkt Papaya bağlı olarak askeri varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Yine bu devirde din ve siyasetin birlikte en belirgin şekilde kendisini gösterdiği Haçlı Seferleri Orta Çağın ve Yakın Doğu coğrafyasının şekillenmesinde belirgin rol üstlendi. Bizantinizm modeli ise literatürlerde “yarı teokratik” model olarak kendine yer bulmuştur. Bu modeli benimseyen siyasi yapılarda devlet belirli bir dini resmi olarak ilan etmemiş olsa bile, onu himaye eder ve siyasetinde etkili bir şekilde kullanır. Bu model Roma'nın bölünme çağında yükselen ve Hristiyan dinini himayesine alan Büyük Konstantin'in yaklaşımlarında kendine yer bulmuştur. Daha sonra Doğu Roma İmparatorları da dini hakimiyeti kendilerine bağlayarak bu düzeni sürdürdüler (Robert, 1998, s. 20).

Konkordat model Rönesans sonrasını yaşayan Avrupa'da dini otoritenin sarsılmasından sonra kendine yer edinmiştir. Bu modele göre dini yönetim ve siyasal yönetim arasında sınırlar belirleniyor ve yetkileri tespit eden sözleşme oluyordu (Hallencrutz ve Westerland, 1996, s. 3). Daha sonra liberal akımın Avrupa'da yükselişe geçmesi ve 18. Yüzyılın belirleyici olayı olan Büyük Fransız devrimi'nin

patlak vermesi din ve devlet ilişkilerine yeni bakış açısını beraberinde getirdi. Bu yeniliklerin başını çeken temel prensiplerden birini de laiklik ilkesi oluşturuyordu. Dinin devletten ayrılması, dini yönetimin devlet ve siyasi olaylara karışmaması, dini ibadet ve çeşitli özgürlüklerin devlet güvencesi altında olması laiklik akımının getirilerini oluşturuyordu (Davies, 2009, s. 45-52).

Görüldüğü üzere tarihi gelişim süreci dini ideolojiler ve siyasal yönetim arasında farklı düzeyde ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüz dünyasında bu ilişki düzeyi teokratik yapıyı devam ettiren Vatikan, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkeler dışında genel olarak laiklik ilkesini temel olarak almıştır (Haynes, 1998, s. 10-11).

2.3. Azerbaycan`da Din-Devlet İlişkilerinin Tarihi

SSCB döneminde dinle ilgili araştırmalar ve dine bakış materyalist yaklaşım doğrultusunda olmuştur. Başka deyimle, dine karşı aşağılayıcı ve karşıt tutum sergilenmiştir. Komünizm ideolojisi gereği, Ateizm propagandası yürütülmüştür. SSCB'nin mevcut olduğu 70 yıllık zaman kesitinde din yasaklanmış, din adamları sürgün edilmiş veya infaz edilmişlerdir (Nuruzade, 2010, s. 37).

İnsan topluluğunun millet olarak birleşmesinde dil ne kadar önemli olmuşsa, din de aynı kadar öneme sahip olmuştur. Toplumsal bilincin şekillenmesinde dinin ve inanç sisteminin etkisi büyük olmuştur. Dinler genel yapısı gereği, insanlara saflık, doğruluk, vatan sevgisi, kötülüklerden uzak durmayı anlatmışlardır. Azerbaycan halkının manevi değerlerinin şekillenmesinde İslam dini etkili olmuştur. Yedinci yüzyıldan İslam dini Güney Kafkaslara kadar yaygınlaşmıştır. Kafkas coğrafyasının İslam diniyle tanışması Arap istilasıyla mümkün olsa da, zamanla halk tarafından benimsenmiştir. Geçen 14 yüzyılda bölgenin en yaygın dini olma özelliğini kendinde saklayan İslam dini, coğrafyada kurulmuş devletlerin de birleştirici unsuru olmuştur (Nuruzade, 2010, s. 13).

Dinin toplumsal önemi ve politik araç olarak kullanılabilir olması devletlerin de dine özenle yaklaşmasına neden olmuştur. Azerbaycan`da mevcut olan devletler toplumun temel inancını gözeterek politika yürütmüşler. Hukuksal ve toplumsal normlar din dayanlı olmuş, vergi, istatistik ve ticari alanlar din temelli görüşlere

uyarlanmıştır. Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin başa geçmesiyle dine yaklaşım tamamen değişmiştir.

2.3.1. İslam Dini

İslam dini, asırlardır Azerbaycan'ın en yaygın dini olarak bu topraklarda mevcudiyetini korumuştur. İslam'ın bu topraklarda yayılması, 7-8. yüzyıllarda Kafkasların Araplar tarafından işgal edilmesiyle gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın güney ve merkezi kısmı 639 yılında Araplar tarafından işgal edilmiştir. Arap işgaline karşı verilen savaşlar, halk isyanları İslam dininin yayılmasını zorlaştırmıştır. Yerel dinlere ve Hristiyanlığa inanan halk yüzyıllar boyunca kendi dinlerini korumuş ve işgale karşı savaşmıştır. Girdiman hükümdarı, Alban Hristiyan kilisesine bağlı olan Cavanşir (7. yüzyıl) ve Babek (9. yüzyıl) bu toprakları savunmuş, işgale karşı savaşın sembol isimleri olarak görülmüşler (Tanriverdiev, 1966, s. 21).

Arap dili Müslüman ülkelerde eğitim dili olarak kullanıldığı gibi, İslam dinini kabul etmiş halkların kültürüne ve güzel sanatlara da etki etmiştir. Ortak din olarak-İslam halklar arasında siyasal ve ekonomik alanda birliği sağlamıştır. Farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı dinlere inanan halklar İslam dininin getirmiş olduğu şeriat kanunları ile birbirine yaklaşmıştır (Ahadov, 1991, s. 28).

Arap istilasından önce Azerbaycan'da ilk feodalizm ilişkileri ortaya çıkmıştır. İslam dini feodalizm düzeninin daha da şekillenmesine olanak sağlamıştır. Ahalinin zengin sınıfı yeni dini daha erken kabullenmiş, yeni oluşan sosyoekonomik düzene uyum sağlamış ve İslam'ın yayılmasını hızlandırmıştır. Buna rağmen, Azerbaycan'ın kuzey ve dağlık kesimlerinde yeni din yavaş yayılmıştır, eski dinlere ve inançlara bağlılık genel olarak korunmuştur. Güney Kafkaslarda İslam dinin mutlak hakim dine dönüşmesi 10. yüzyılın sonlarına tesadüf etmiştir. Kafkas Albanyası'nın eski başkenti olan Gabala şehrinde yeni din, işgalden 100 yıl sonra yayılmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın sonuncu Hristiyan piskoposu 970 yıllarında İslam'ı kabul etmiştir. Bu tarihe kadar Hristiyan kilisesi ülkenin dini hayatında önemli yer kapsamıştır (Mets, 1973, s. 40).

Tarihi kaynaklardan da görüldüğü gibi Azerbaycan'da İslam'ın yayılması kısa zamanda olmamıştır. Bunun temel sebebi ülkenin kuzey bölümünün dağlık arazilerden oluşması, batı ve kuzey-batı sınırlarında Hristiyan toplulukların mevcudiyeti, aynı

zamanda yeni dinin işgalle yayılması olmuştur. Dinin temelini oluşturan ayin ve ritüellerin yapılması için ihtiyaç duyulan mekanlar genel olarak eski dini mekanların yerinde inşa edilmiş ya da eski tapınaklar zamanla camilere dönüştürülmüştür. İlk inşa edilen camilerden olan Derbent cami, 734 yılında ordu komutanı Ebu Müslim tarafından inşa edilmiştir. Camii, eski Hristiyan kilisesine ilaveler yapılarak inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra Bakü, Şamahı, Aksu gibi büyük şehirlerde yeni temeller üzerine de camiler inşa edilmiştir. Yerel taşlar kullanılarak inşa edilen dini mekanların bazıları günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış, sanatsal değeri olan binalardır (Elm ve Hayat, 1990, s. 4).

Dini mekanlar ibadet yeri olmakla beraber, siyasal ve ekonomik merkez olarak önem kazanmıştır. Ortaçağ Azerbaycan'ında camilerin önemini anlamak için Bakü, Ordubad ve Şuşa'da bulunan camilerin taş kitabelerini incelemek yeterlidir. Bu kitabelerde, padişahın fermanları aks ettirilmiştir. Bu kaynaklardan camilerin ibadethane ve devlet kurumu olarak kullanıldığını göstermiştir. İlhanlı hükümdarı Muhammed Hudabende, Bakü'de bulunan(İçerişehir) caminin duvarına yazdırmış olduğu fermanla, devlet divanının bu camide yerleşmiş olduğunu bildirmiştir (Ahadov, 1991, s. 35).

2.3.2. Çarlık Döneminde İslam Dini

16. yüzyılda Çar Korkunç İvan tarafından Kazan ve Astragan hanlıkları işgal edildikten sonra Müslüman halka yaklaşım değişmiş, bölgenin Hristiyanlaşması politikası izlenmiştir. Hristiyanlığı kabul eden beylere ayrıcalıklar tanınmış, onlar Rus asillerine eş tutulmuştur. Din değiştiren beyler yerel yönetimde üst mevkilere yükseltilmiş, Rusya'nın merkezi bölgelerine mülk edinmişler. Dini misyonerlik yapan keşişlerin faaliyeti resmileştirilmiş, devlet güvencesi altına alınmıştır. Korkunç İvan'ın oğlu Fyodor'un zamanında camilerin yıkılması için ferman verilmiştir (Ahmadov, 1967, s. 47).

1800'lerin sonlarından itibaren çar hükümeti, kendine bağlı din adamlarını Kafkasya'da yerel yönetimi sağlamak için kullanmıştır. Yerel dindarlar halk arasında otoriteye sahip olduğundan, Müslüman halklara etki açısından önemli görülmüştür. Kafkaslarda kalıcı olmak ve dinin siyasal imkanlarını kullanmak amacıyla, 22 Eylül 1788'de yeni kurum tesis edilmiştir. Bu kuruma çar ailesine sadakatle hizmet eden

yerel Müslümanlar kabul edilmiştir. Rusya'ya sadık olan Müslüman din adamı Muhammet Cahan Huseynov Rusya Müslümanlarının ilk müftüsü olarak tayin edilmiştir. Müftünün çar ailesine sadakatini ve Rusya'nın yayılmacı siyasetine vermiş olduğu katkı sebebiyle İkinci Katerina'nın 26 ocak 1793 tarihli fermanıyla Muhammet Cahan Huseynova ve onun ailesine arazi tahsis edilmiştir. Aynı zamanda müftüye köylü alıp-satma ayrıcalığı da tanınmıştır (Klimoviç, 1936, s. 22).

Rusya'nın Kafkaslardaki işgalci politikasına karşı Müslümanlar, hükümete hizmet eden din adamlarının aracılığıyla bastırılmıştır. Rejim karşıtı dindarlar casus damgasıyla ülkeden uzaklaştırılmış, Osmanlı ve İran'a sürülmüştür (Nuruzade, 2010, s. 4).

1828 senesinde Rus orduları Tebriz şehrini işgal ettiği zaman çar generali Paskeviç ahalinin işgali hoş karşılaması için yerel din adamlarını kullanmıştır. Bu amaçla Ağa Mir Fettaha Kafkas Şiilerini sakınleştirmek, Kaçar hanedanlığını kötülemek ve Çar ailesi ile ilgili iyi fikirler söylemesi karşılığında Tiflis şehrine yerleşmesi sözü verilmiştir. Teklifi kabul eden Ağa Mir Fettah Çar rejimine sadakatle hizmet etmiş, Müslümanlardan oluşan dört atlı alayının kurulmasına yardım etmiştir. Bu atlı alaylar Osmanlı devletine karşı savaşta kullanılmıştır. Rusya'ya yapmış olduğu hizmetler sebebiyle madalya, Tiflis şehrinde köşk ve Şirvan bölgesinde 15 köy hediye edilmiştir (Ahmadov, 1967, s. 56).

Rusya'nın Kafkasların güney bölgelerine doğru yayılması sebebiyle Müslüman ahalinin dini yapısı değişim göstermiştir. Güney bölgelerde Şii inançlı ahalinin çoğunluk olması sebebiyle devletin Şiilere yönelik yeni politika belirlemesi gerekmiştir. Bu amaçla Kafkaslarda yeni görev olarak Şeyhülislamlık tesis edilmiştir. Kafkas Müslümanlarının ilk şeyhülislamı Muhammet Ali Hüseyinzade vefat ettikten sonra bu göreve 1887'de oğlu Ahmet Hüseyinzade getirilmiştir (Azerbaycan Tarihi, 1960, s. 370).

2.4. Kadın

19. yüzyılın sonlarına doğru kadın hak ve özgürlükleri aydınlar tarafından sık sık gündeme getirilen konular arasında yerini almaya başlamıştır. Muhafazakarların ve gericilerin sert bir dille tehditlerine rağmen, toplumun kadın sorunu edebiyat ve yazılı basın tarafından dile getirilmiştir. Kadınlar arasında okuma yazmayı bilenlerin

sayısı yok diyecek kadar az olmuştur. Çarlık Rusyası'nın ve Batı'nın laik eğitim sisteminde öğretim gören erkekler çıktıkları toplumun Müslüman-Türk kadınlarıyla evlenmek istememiştirler. Üniversite okuyanların zengin kesimin temsilcileri olması, eğitim aldıktan sonra gayri Müslümanlarla evlenmesi, asil soylarını sürdürmeleri açısından riskli olduğu gibi, aile varlığının da yabancıların eline geçmesine olanak sağlamıştır. Tüm bu gibi olumsuz koşullar aynı zamanda kadınların eğitim almasının zorunlu olduğunu söyleyen aydınlar sayesinde Müslüman-Doğu aleminde ilk laik kız okulunun açılmasını hızlandırmıştır. Okulun açılmasını petrol milyoncusu Hacı Zeynelabidin Tağıyev üstlenmiştir. Okulun açılması önce hükümet tarafından engellense de 1897 yılında resmi izin alınmıştır. Dindar ve muhafazakar kesim laik kız okulunun açılmasını din karşıtı adım olarak algılamış ve Hacı Zeynelabidin Tağıyev'i ölümle tehdit etmişlerdir. Kız okulunun İslam'a karşı olmadığını resmi evraklarla kanıtlamak amacıyla, dönemin din merkezleri olan Mekke, Medine, Kerbela, Tahran, İstanbul ve Kahire gibi şehirlere değerli hediyelerle birlikte elçi gönderen H.Z.Tağıyev, önemli din adamlarının aynı zamanda İslam Halifesinin onayını almıştır. Kız okulu gecikmeli olarak 1901 senesinde Bakü'de eğitim vermeye başlamıştır. Okulda temel bilimlerle birlikte din dersleri ve ev işleri de öğretilmekteydi. Laik kız okulunun açılması eğitim ve kadın hakları açısından önemli adım sayılmaktadır (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 30-32).

28 Mayıs 1918 tarihinde tüm olumsuz şartlara rağmen kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk ele aldığı konulardan biri de kadın haklarıdır. Bu düşünce 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin açıkladığı Bağımsızlık Bildirgesi'nin 4. maddesinde eşit haklar ilkesinin belirtilmesiyle hukuki açıdan onaylanmış oldu. Müslüman-Doğu aleminde ilk kez kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan Azerbaycan Cumhuriyeti eşitlik ilkelerini pratikte de uygulamış 7 Aralık 1918 tarihinde eski kızlar okulunun binasında faaliyete başlayan parlamentonun ilk seçimlerinde kadınlar da oy kullanmıştır.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Bolşevik Rusyası tarafından işgal edildiği zaman, kendilerini yenilikçi, eşitlikçi ve eğitim yanlısı olarak tanımlayan Bolşeviklerin kendilerinden önce uygulanan kadın siyasetini devam ettirmek aynı zamanda kendi amaçlarına uyarlamak gerekmektedir. Dönemin Azerbaycan kadını radikal ve gerici görüşlü insanların etkisi altındaydı. Kadınları dindar kesimden ve

dinden uzak tutmak, onları sosyalist eğitime ve işgücü olarak kullanmaya amaçlayan propaganda siyasetine başladılar. Sovyetlerin anti din propagandasını şekillendiren ve üstünlük kurması için fırsat sağlayan konulardan en önemlisi, dinin hakim olduğu toplumlarda kadının konumu ile ilgilidir. İnsan haklarının hiçe sayıldığı toplum düzeninde, erkeklerle kıyaslandığında kadınların hak ve özgürlüklerinde bir çok kısıtlamalar görülmektedir. Sovyet toplumunu ve Sovyet ailesini oluşturmakta “kadın” Bolşeviklerin en büyük silahı olarak görülmüyordu. Bolşevikleri kadın hakları ve kadının dinden uzaklaştırılması konusunda adım atmaya zorlayan subjektif ve objektif nedenleri olmuştur (Settarov, 1964, s. 62).

Kadının Sovyet toplumunda önemi onun aktif işgücü olarak görülmesindeydi. Müslüman toplumlarda kadının dış dünyadan soyutlanması onun işçi olarak devlet fabrikalarında, köy kooperatiflerinde çalışmasını da imkansızlaştırmaktaydı. Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar aynı zamanda işgücünün de yarısını oluşturmaktaydı. Bolşeviklerin kurmak istediği ekonomik yapının fazla işgücü gerektirmesi herkesin potansiyel işçi olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kadınların dinden ve gerici yaşam tarzından uzaklaştırılması hızlandırılmıştır (İmanzade, 1959, s. 17).

Kuran`da kadınla ilgili yazılanları propaganda amacıyla kullanan Bolşevikler, kadının dinde ötekileştirildiğini, ilk kadın olan Hz. Havva`nın, Hz. Adem`in kaburgasından yaratılmasını kadının ezilme unsuru olduğunu söylüyorlardı. İslam miras hukukunda miras paylaşımı zamanı kadın hukukunun kısıtlandığını, erkeğe düşen payın kadına düşen paydan iki kat fazla olmasını aynı zamanda mahkemede iki kadının şahitliğinin bir erkeğe eşit olması ve kadının tek başına şahit olarak gösterile bilmemesini her fırsatta dile getirmekteydiler (Avcı, 2018, s. 402).

Kadınların özel yaşantısında da haklarının kısıtlandığını göstermek amacıyla İslam aile yapısının doğru olmadığı dillendirilmekteydi. Çok eşliliğin yaygın olması, dini kesimlerce desteklenmesi Bolşevik propagandasının işine gelmekteydi. Evliliklerde kadınların fikrinin alınmaması, zorla evlendirme, kadınlara boşanma hakkının tanınmaması, başlık parasının istenmesi gibi gerici gelenekler bolşeviklerin kadınlar üzerinden uyguladığı propagandanın etkili olmasını sağlamaktaydı (Sattarov, 1964, s. 25).

Kadınların sosyalist topluma girmesini engelleyen faktörlerden bir de kadınların kapalı-başörtülü olmasıydı. Kadınları “kapalılıktan” kurtarılması gerektiğini söyleyen

Bolşevikler, bu geleneğin yanlış olduğunu, karanlık asırların mirası olduğunu açıklamak yolunu seçtiler. Toplumun bu konuda ne kadar hassas olduğunu bilincinde olan Bolşevikler uzun zamanlı etkileme yolunu seçmişlerdir. İslam`dan önce de Doğu toplumlarında başörtüsünün olduğunu kabul etmelerine rağmen, İslam`ın benimsenmesi ve dinin şartları gereği kapalılığın kadınların özgürlüklerini kısıtladığı anlatılmaya başlanmıştır (Kliminoviç, 1958, s. 10-11).

Sovyetlerin ilk yıllarında kadınlar üzerinde dinin etkisini azaltmak, kadınları yeni sistemin sosyal dayanağı haline getirmek oldukça zor olmuştur. Kadınsız bolşevik toplumunu kurmak yenilgiyi önceden kabul etmek olduğu bolşevik yöneticiler tarafından bilinmekteydi. Kadın, ailenin, toplumun sosyalizme geçişini sağlayacak etken olmakla birlikte gelecek komünist çocukları da yetiştirmekte devletin en büyük destekçisi olmalıydı. Kısa zamanlı düşünüldüğünde ise kapalı ve dinin etkisi altında olan kadın işgücü olarak Sovyetleri zor duruma sokmaktaydı. Milyonlarca kadın “köle” olarak hayatını sürdürmekteydi (Lenin, 1964, s. 211). Sovyetlerin yeni kuruluş zamanlarında kadınların %97'si okuma yazma bilmiyordu. Kadınların arasında eğitimsizliğin daha yüksek olması, halk arasında batıl dini inançların ve geriliğin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Sattarov, 1964, s. 54).

Kadınlara hukuki açıdan verilmiş olan özgürlükler Bolşevizm açısından yeterli değildi. Onlar için tam manasında özgür kadın toplumsal üretimin bir parçası olan- çalışan kadın demekti. Bu hususta bolşeviklerin dayanağı Marx ve Engels'in kadın özgürlüğü ile ilgili demeçleri idi. Komünist liderlere göre, kadın toplumsal verimli üretimden kenar kalırsa, özellikle ev işleri yapmakla yetinirse, kadının özgürleşmesi mümkün değildir, kadın yalnız üretimde büyük pay sahibi olduğu zaman özgür olabilir (Marx, Engels, 1953, s. 312).

Bolşevikler iktidarı ele geçirdikleri ilk zamanlardan kadınların özgürlük problemini gündeme getirdi, kadınlara siyasal özgürlük ve hukuki beraberlik verdi. Lakin bu, kadın özgürlüğü probleminin bir tarafını oluşturmuyordu. Kadınların tamamen özgür olması alınan kararların pratikte de uygulanması anlamına gelmiyordu. Kadınlarla ilgili alınan kararların uygulanmasında birçok sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Bir taraftan dindarlar ve gelenekçi zenginler, diğer taraftan da dinin ve gerilikçi düşüncenin etkisi altında olan emekçi insanlar (özellikle köylüler) kadın özgürlükleri ile ilgili Sovyet kararlarını hoş karşılamıyorlardı. Aynı zamanda emekçi kadınlar da

kendileri ile ilgili çıkan kanunların anlamını ve neler vadettiğini tam anlamıyla algılamıyorlar, yasal hakları uğrunda mücadele etmiyorlardı (Sattarov, 1964, s. 55).

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 1920 yılında il komünist partililere gönderdiği mektupta partinin en önemli görevlerinden biri kadınları kendi taraflarına çekmek olduğu yazılıyordu. İşçi ve köylü kadınlar Azerbaycan emekçilerinin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı, bu da kadınların parti için önemini gösteriyordu. Mektupta kadınların gericiilikten ve dinden arındırılması gerektiği önemle vurgulanmaktaydı. Komünist Partisi'nin kadınlar tarafından benimsenmemesi Bolşevizmin yenilgisi demektir. İl Komünist Partileri'nin görevi olarak, Azerbaycanlı kadınların psikolojisini göz önünde bulundurarak gerekli adımlar atmak, emekçi kadınları kooperatiflerde ekonomi baz alınarak birliğini sağlamak, okuma yazma öğretilmesi amacıyla okullar açmak ve kadınlara okur yazar olmanın onlar için yeni fırsatlar yaratacağına inandırmak gibi stratejik hedefler konulmuştur (İzvestiya, 1920, 2 Eylül).

Müslüman kadınların gerici geleneklerden uzaklaşarak, toplumsal üretime, eğitime yönelmesinin yanı sıra, sanata ilgi duymaya ve sanatla uğraşmaya başlaması gözlemlenmekteydi. Sovyetler öncesi ve Sovyetlerin yeni kurulduğu yıllarda Müslüman kadınların sahne alması, tiyatro, bale, opera gibi sanatsal aktivitelerde rol alması oldukça zordu. Dindar kesim ve halk tarafından ahlaksızlık olarak görülmekteydi. Sahnede kadın rollerini Müslüman olmayan kadınlar ya da erkekler icra etmekteydi. Bolşeviklerin toplumun inanç ve görüşlerini etkilemesi sonucunda Müslüman kadınlar da sanatsal faaliyette aktif rol almaya başladılar (İnkılap ve Medeniyet, 1929, N:1).

1920 yılının Kasım ayında Azerbaycan Komünist Partisi'nin Merkezi Komitesi'nin bünyesinde alt birim olarak Kadın Şubeleri organize edilmiş ve il Komünist Partileri'nde de Kadın Şubeleri kurulmuştur. Kadın Şubelerinin açılma sebebi Sovyet kanunlarını pratikte uygulamak amacıyla kadınların mücadelesini örgütlemek, dinin ve ailenin baskısından kadınları korumak, yeni yaşam biçimini kadınlar arasında yaygınlaştırmak idi. 1921 yılında Azerbaycan Komünist Partisi'nin 4. Kurultayı'nda bir senede görülen işlerin etkili olduğu, kadınların hayatında değişikliklerin gözlemlendiği rapor edilmekteydi. Kadınların dini geleneklerden uzaklaştırılması amacıyla 1922 senesinde Bakü ve onun illerinde 11 Müslüman kadın

kooperatifi kuruldu. 500 den fazla Müslüman kadın kooperatif aracıyla bir araya getirildi (İzvestiya, 1922, 4 Mayıs).

Müslüman kadınları örgütlemek ve yeni çalışma yöntemlerini belirlemekte 1922 yılının Temmuz ayında Bakü'de yapılan Güney Kafkasya (rus. Закавказье; ing. Transcaucasus) Ülkeleri Kadınlarının Kurultayı'nın ve Ekimde yapılan Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisinin 2. Konferansı'nın çok büyük etkisi olmuştur. Kadın istismarının temel sebebi olarak, kadınların kültürel ve siyasal bilinçsizliği gösterilmektedir. Bununla ilgili olarak kabul edilen yeni yöntemlerde, kadınlar arasında eğitime üstünlük verilmesi, kültür düzeyinin yükseltilmesi ve onların eski inançlardan uzaklaştırılmasına önem verilmesi belirlenmiştir (Aktaran: Sattarov, 1964, s. 57).

Kadınları dinden ve geleneksel hayat tarzından uzaklaştırmak için atılan adımlardan biri de 1922 yılının Kasım ayında, Azerbaycan SCB Merkezi İcra Komitesi'nin bünyesinde oluşturulan Kadınların Yaşamının Kolaylaştırılması Komitesi'nin açılması olmuştur (Azizov, 1959, s. 54).

2.4.1. Nikah

Komünist Parti dinin meşruluğunu engellemek amacıyla nikah ve evlilikle ilgili düzenlemeler yapmış, bu düzenlemeleri kadınları dini değerlerden uzaklaştırma aracı olarak kullanmıştır. Sovyet iktidarının ilk yıllarında (1923 yılına kadar) Azerbaycanda nikah akidlerini kayıt altına alan kurumlar yoktu, bu işi kiliseler ve camiler üstlenmişti. Bakü şehrinde nikah akdlerin kayıt altına alınması “Şirvanlılar” camisinde yapılmıştır. Nikahlar aynı zamanda halk noterlikleri tarafından da kayıt altına alınmaktaydı. Halk noterliklerinin kayıtları nikahı meşru kılmak ile birlikte, kadınlara boşanma hakkı tanıyor, onların çok eşlilikle mücadele etmesine dayanak sağlıyordu (Azizov, 1959, s. 69).

Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyet'inin 24 Ağustos 1920 tarihinde kabul ettiği “Vatandaşlık Nikahı, Çocuklar ve Vatandaşlık Durumları Kayıtlarının Tutulmasıyla İlgili” kanunla, dini nikah, zorunlu kanuni evlilikle birlikte insanların hür iradesine bırakılıyordu. Dini nikahın kaldırılmasıyla (ve ya insanların hür

iradesine bırakılmasıyla) dindarların kadın ve aile yapısına etkileri azaltılmış oldu (Sattarov, 1964, s. 57).

Adı geçen kanunla dini nikah tamamen ortan kaldırılmıyordu. Asırlar boyunca halk arasında yaygın olan ritüelleri yok saymak, dindar kesimin sert tepkisine neden olabileceğinden korkan bolşevik liderler kanunun aşamalı uygulanmasına karar verdiler. Kanunla evlilik yaşı kızlar için 14 yaş, erkekler için 16 yaş olarak belirlenmiştir. Kısıtlamayla kızların erken yaşta evlendirilmesine imkan tanıyan din temelli yasalar hiçe sayıldı. Aynı zamanda evlilik için kadının onayını almak zorunluluğu, kadının toplumda yükselmesine neden olmuştur (İmanzade, 1959, s. 31).

1923 yılının Ocak ayında Azerbaycanlılar için yeni evlilik kanunu ile ilgili Merkezi İcra Komitesi kararname kabul etmiştir. Kararnamenin şartları gereği, 28 Nisan 1920 tarihinden sonra Sovyet iktidarının kabul ettiği yasalara dayanan nikahla değil de, dini yasalara dayanan nikahla evlenenlerin nikahı, tarafların boşanması durumunda kadınların pay iddiası için geçerli hukuki esas olarak sayılmamıştır. Ocak Kararnamesi'nin bu ve başka önerilerine 1923 senesinde Azerbaycan MİK'in 3. oturumunda kabul edilen Azerbaycan SSC'nin Vatandaşlık Kodeksinde yer verildi. Bununla da dini nikah kaldırılmıştır. Aynı zamanda yeni nikah yaşları: erkekler için 18, kadınlar için 16 yaş olarak kabul edilmiştir. Dini nikah ve boşanmalar din adamlarının toplumda önemli söz sahibi olmalarında, işlemlerden para kazanmalarında önemli yere sahip olmuştur. Yeni kanun bu alanda dindarların etkinliğini hiçe indirmiştir (Sattarov, 1964, s. 60).

2.4.2. Başörtüsü

Kadınlara yönelik anti din propagandasında Müslüman(Türk) kadınların başörtüsü takması bolşevikler tarafından etkileyici bir biçimde kullanılmıştır. Bolşevikler Ekim Devrimi'nden önce başlayarak başörtüsüne karşı çıkmaya başlamış, ilerici aydınlarla yazılı basın ve sözlü bildiriler aracılığıyla kadınları başörtüsünden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Başörtüsüne karşı mücadelenin önemini vurgulayan bolşevikler, kadının gerçek manada özgür olmasının geçerli şartı olarak görmüşlerdir. Başörtüsü gericilik ve kölelik döneminin sembolü olarak görülerek, kadın istismarının

en önemli unsur olarak ortadan kalkması yönünde propaganda çalışmaları yürütülmüştür. Bolşevizm'in ilk yıllarında göçebe hayat süren ve ülkenin dağlık kesimlerinde yaşayanlar hariç kadınların neredeyse hepsi başörtüsü takmakta idi. Kapalı kadınların sayıca çok olması başörtüsüne karşı mücadelenin uzun zamanlı ve ayrıntıları düşünülmüş yürütülmesini gerektirmiştir. Bolşevikler arasında başörtüsünü kaldırmakta güç kullanmayı önerenler de az değildi, lakin Kafkasya'da ahalinin dini hassasiyetini dikkate alan parti yöneticileri, uzun zamanlı mücadeleyi tercih etmeyi ve insanların aydınlatılmasını öneriyorlardı. Diğer yöntemler Bolşevizm çizgisine ihanet olarak görülüyordu. Kafkasya'nın farklı bölgelerinde tercih edilen yanlış mücadele, Sovyetlere karşı sert tepkiye neden olmuştur (Sattarov, 1964, s. 60-61).

Komünist Parti'nin kadınlar arasında yürütmüş olduğu propaganda sonucunda tesettür kullananlarda azalma görülüyordu. 1928-1929 yıllarında on binlerle Azerbaycanlı kadın gönüllü olarak tesettürden vazgeçmiştir. Başörtüsü kullanmayan kadınlar için eğitim, çalışma ve memurluk için fırsatlar yaratılmakla diğerlerinin de özendirilmesi sağlanmıştır (İmanzade, 1959, s. 24).

Kadınların dinden uzaklaştırılarak toplumsal üretime dahil edilmesinde kolhozların rolü büyüktü. Kolhozlar kadınların ekonomik olarak erkeklerle eşit olmasını sağlamıştır. Kolхозlarda çalışan kadınlara erkeklerle aynı ücret ödenerek, eşit şartlarla çalışma imkanı sağlanmıştır. İş yeri olmanın yanı sıra kolhozlar, eğitim veriyor, kadınlara okuma yazma öğretiyordu. Aynı zamanda yeni bolşevik toplumunun talebi olan anti din eğitimi verilerek, diğer kadınları etkileme aracı olarak da kullanılmıştır. Kadınlara yönelik propagandanın sonucu olarak, 1931 yılının Ocak ayında ülke ekonomisinin farklı alanlarında çalışanların 25 bini (%18) kadınlardan oluşmaktaydı. Aynı senede Azerbaycan'ın okullarında 40.089 kadın eğitim almaktaydı (10 Let Sovetizacii Azerbaidjana, 1930, s. 14).

Kadınları başörtüsünden uzak tutmak için uygulanan propagandada radikal adımlar da atılmıştır. Bu adımların yanlış olduğu sonralar bolşevikler tarafından itiraf edilmiştir. 1929 yılında Merkezi Komite tesettürü yasaklayan kararname önerisi vermiştir. Azerbaycan SSC Halk Maarif Bakanlığı kadınların tesettürde, erkeklerinse milli şapkada tiyatro ve sinemaya girmesini yasaklamıştır. Komünist Parti Merkezi

Komitesi'nin 25 Temmuz 1929 tarihli kararıyla, kültürel-medeni konularda idari yöntemlerin yanlış kullanımının ters tepkilere yol açacağı ve propaganda işinde zorluklar çıkaracağı dikkate alınarak, parti felsefesine uygun olmadığına karar verilmiştir (Sattarov, 1964, s. 63).

2.5. Dini Bayramlar

Sovyet devleti ilk yıllarında işçilerin dini hassasiyetini ve karşı tepkilerin zayıf olan hükümeti yıpratmasından korkarak dini bayramların kutlanmasına zorluk çıkarmamıştır. Dini bayramlar zamanı çalışanlara tatil hakkı tanınmıştır. 1922 yılının “Emek hakkında kanunlar kodeksine rağmen Sovyet Rusya’sında devrimci bayramlardan başka, 8 bayram iş günü olarak kabul edilmiyordu. Aynı şartlar Sovyet Azerbaycanı için de geçerliydi. 1920 yılında Cumhuriyet Emek Bakanlığının kararıyla Nevruz Bayramı, Ramazan Bayramı, Aşure Günü, Bist-u Heştum, Mevlid-i Nebi, Kurban Bayramı günlerinde işçilere ücret verilmekle tatil günü olarak belirlenmiştir. Bu bayramlar dinin devletten ayrıldığı ortamda devleti öneme sahip değildi. Devlet yapısının ve ateizm propagandasının güçlenmesiyle ücreti ödenmekle tatil sayılan dini bayram günleri azaltılmaya başlanmıştır. 1920 yılında Kurban Bayramı için Azerbaycanlı işçilere 2 gün tatil hakkı tanınmıştır (Komünist, 1920, s. 95). 1921 yılında ise Kurban Bayramı zamanı Emek Bakanlığının kararıyla işçilere yalnız bir gün tatil hakkı tanınmıştır (Komünist, 1921, s. 183).

1927 yılında Bist-u Heştum ve Mevlid-i Nebi bayramları yasaklanmıştır. 1929 yılında Nevruz Bayramı, Ramazan Bayramı, Aşure Günü ve Kurban Bayramı istisna olmakla diğer bayramlar kaldırılmıştır (Kanunlar ve Emrler Külliyesi, 1927, s. 5).

1930’ların başında adı geçen bayramlar da dahil, tatil günü olarak kabul edilen dini bayram kalmadı. Bu tarihlerden itibaren dini bayramlar zamanı vatandaşların çalışmaması ya da bayram kutlaması Sovyet devletinin nazarında sosyalist çalışma disiplinin hiçe sayılması olarak kabul edilmiş ve bu vakalarla inandırma, bilgilendirme, zor kullanma yöntemleri ile mücadele güçlendirilmiştir (Settarov, 1964, s. 66).

2.5.1. Muharrem Ayı

Bolşevik hükümeti dini bayramlara karşı mücadelede kanunlardan da destek almıştır. Buna örnek olarak insanların Muharremlik`ten uzak tutmak ve Muharremlik olaylarından toplumun etkilenmesinin azaltılması amacıyla, 1922 senesinde kararname kabul edilmiştir. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi`nin 1922. yılda Bakü şehrinin merkezi sokaklarında “Şahsey-Vahsey” yürüyüşünün yasaklanmasıyla ilgili karar çıkarmıştır (Kanunlar ve Emrler Külliyesi, 1922, s. 9).

1923 yılında Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi ve Halk Bakanlıkları Birliği toplumsal sükutu ve asayişini sağlamak amacıyla Muharrem günlerinde Bakü şehrinin tüm sokaklarında dini yürüyüşleri yasakladı (Kommunist, 1923, 7 Ekim).

1924-1925 tarihinde Azerbaycan`ın tüm il merkezlerinde Muharrem gösterileri yasaklanmıştır. Vatandaşların kültürel ve medeni açıdan değiştiğini düşünen Bolşevikler, 1926`dan sonra Muharrem ayında ülkenin her yerinde dini gösterileri, insanların kendilerine zarar vermesini yasaklayan kararname çıkardı. Kararnameye uymayan kişilerle ilgili, Azerbaycan SSC Ceza Kanununun 227. Maddesi esas tutularak haklarında soruşturma açılacağı belirtilmektedir (Bakinski Raboçi, 1926, N:159).

Bolşevik hükümeti proletarya sınıfının talebini esas getirerek, 1929 yılında Muharrem ayıyla ilgili yeni bir kararname çıkardı. Kararnameye göre, Muharrem ayında insanların kendi evlerinde toplu muharrem gösterileri düzenlemesi ve kendilerine fiziksel zarar vermesi yasaklandı (Azizov, 1959, s. 47).

Azerbaycan`da Bolşevik hükümetin kurulduğu ilk yıllardan Muharrem olaylarına karşı önlemler alınmıştır. İlk yıllarda yerli dindarların insanlar üzerinde olan etkisinden faydalanılmıştır. Neriman Nerimanov, din adamlarını kullanarak insanları radikal dini gösterilerden, kamusal alanlarda taşkınlık çıkarmaktan uzak tutmaya çalışmıştır (Nerimanov, 1992, s. 12).

Muharrem ayına karşı devletin tutumu her zaman sert olmuştur. 1924-28 yıllarında atılan adımları metot ve yoğunluk açısından farklılık teşkil etmiştir.

Özellikle o yıllarda Sovyet propagandasının etkili biçimde yürütülmesi, din adamları ve dindarlar tarafından devlet politikası destek görmüştür. Propagandacılar toplumun Şii kesiminin bu ayı kutsal tuttuğunun farkında olarak adımlar atmış, kendine zarar veren insanları diğer dindarlardan ayırarak çalışmalarını sürdürmüştür. Muharrem ayı karşıtı fikirler basının her alanında gündeme getirilmiştir. Basın organlarının devletin tekelinde olması, tek merkezden yönetilmesi atılan adımların başarılı olmasına olanak sağlamıştır. Gazeteler, dergiler ve posterlerde muharrem ayı karşıtı içerikler yayımlanmıştır (Allahsız, 1933: N;3).

1924'te Azerkino isimli devlet kurumuna şahsey-vahsey gösterilerinin çekimini yapması söylenmiştir. Yapılan filmin muharrem karşıtı propagandada kullanılması amaçlanmıştır. Lakin dindarların itirazı üzerine çekimler durdurulmuştur (Bakinskiy Raboçiy, 1924, 30 Ekim).

1925 senesinden başlayarak, muharrem karşıtı propaganda genel olarak İslam karşıtlığına dönüştürülmüştür. Bolşevik propagandacılar İslam dinine materyalist bakış getirmişler. Onlar Kerbela olaylarını, siyasi ve ekonomik sebeplerle izah etmiş, olayın feodalite ilişkilerinden ortaya çıktığını söylemişler. Bu tezle yalnız muharrem ayına değil, İslam dinine karşı çıkmışlar.

Bolşevikler 19. Yüzyılda yazılmış olan edebi eserlerden ve gazete yazılarını da kullanarak propaganda içerikleri üretmişler. Dini fanatizme karşı olan Seyid Azim Şirvani, M. Elekber Sabir ve Mirza Fethali Ahundzadenin eserleri kullanılmıştır. Tiyatroları propaganda aracı olarak kullanan Bolşevikler, muharremlik karşıtı oyunlar düzenlemiştir. Tiyatro dernekleri ve hiciv tiyatroları kurulmuştur. Tiyatro oyunları insanlara etki açısından müstesna öneme sahip olmuştur (Kommunist, 1925, 17 Temmuz).

Muharremlik karşıtı fikirlerin etkili ve hızlı bir şekilde yayılması için propagandacı yetiştiren kurslar açılmıştır. Kurslarda din karşıtı tezler ve fikirler öğretilmiştir. Kursta gerekli bilgileri alan katılımcılar, kursu bitirdikten sonra halkın içine gönderilmiş ve propaganda çalışanları olarak işe alınmışlar. Bununla birlikte her yıl muharrem ayında, insanlara etki amaçlı kitapçıklar basılmış, basında yeni yazılar

yazılmıştır. Din karşıtı eserler seçilerek tiyatrolarda oynatılmıştır (Ahadov, 1959, s. 59).

Fabrikalarda ve işçi birliklerinde yürütülen karşıt propaganda sayesinde, camilerde muharrem ayı gösterilerine katılanlar 50% azalmıştır (Kommunist, 1925:12 Ağustos).

1926'da muharremlik karşıtı uygulamaların sayısı artmıştır. Din karşıtı toplantılarda muharrem ayının mollaların uydurması olduğu söylenmiştir. Bolşeviklere göre, böyle şeylere yalnız cahil insanlar inana bilirdi. Dine karşı gelmek aslında cehalete karşı gelmektir fikrini benimseyen Bolşevikler, halkın eğitim ve medeniyetle yükselebileceğine vurgu yapmışlardır (Kommunist, 1926, 15 Haziran).

1926'da Muharremlik etkinlikleri hala geçirilmiştir. Bu etkinliklerine katılanlar arasında yalnız dindar kesimden değil, Komünist parti üyeleri de olmuştur. Törenlere katılan parti üyeleri cezalandırılmış, üyelikten atılmışlardır (Kommunist, 1926, 6 Ağustos).

İnsanları dini törenlerden uzak tutmak amacıyla, devlet bakanlıkları, Komsomol örgütü, Allahsızlar ittifakı gibi kurumlar bildiriler yayınlamışlar. Bildirilerde genel olarak, insanlara dini törenlere katılmaması, katılanların Leninizm düşmanı olduğu vurgusu yapılmıştır (Kommunist, 1926, 18 Temmuz).

1926'da din karşıtı propaganda yoğun biçimde kullanılmıştır. Özel hazırlanmış Damga gazetesi, dini hedef alan yazılar yazmış, Bismillah adında film çekilmiştir. Filmi 30.000 kişi izlemiş, izleyicilerin 1400'ü kadın olmuştur. Aşure günü propagandacıların Bakü çevresine ziyaretleri düzenlenmiştir. Propagandacılar gittikleri yerlerde dinin zararlarından konuşmuş ve dinin olumsuz taraflarından bahseden kitapçıklar dağıtmışlar (Bakinskiy Raboçiy, 1926, 30 Temmuz).

Atılan adımlara rağmen, 1927'de bazı bölgelerde muharremlik etkinlikleri daha coşkulu geçirilmiştir. Bakü polisi kendine zarar veren kişilere karşı adli soruşturma başlatacağını açıklamıştır. Aynı yıl muharrem ayına karşı adımlar daha erkenden ve daha sistemli şekilde atılmıştır. Muharrem ayından üç ay önce, propagandacı gruplar

hazırlanmış, onlara özel kurslar geçirilmiştir. Tiyatro birlikleri kurulmuş, oyunlar için senaryolar tertip edilmiştir (Kommunist, 1927, 26 Temmuz).

Yeni Yol ve Genç İşçi gibi Bolşevik-işçi birliklerini temsil eden basın organları din karşıtı çalışmalarına ara vermeden devam etmişler. Bu çabanın karşılığı olarak 1929'da çalışanların büyük bir kısmı Aşure günü fabrikalarda iş başı yapmışlar. İşçilerin dini törene katılmasını engellemek için, Aşure gününde fabrikalar arası yarışlar organize edilmiştir (Kommunist, 1929, 2 Aralık).

2.5.2. Ramazan Bayramı - Oruç

Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesiyle din karşıtı propaganda, İslam dinine sonradan giren ritüelleri ve adetleri hedef almıştır. Bu ritüeller bir çok din alimleri tarafından kabul görmediği için onlara karşı gelmek kolay olmuştur. İslam'ın şartlarından biri olan ve Ramazan ayı boyunca uygulanan oruç ritüeline karşı gelmek aynı zamanda dine karşı gelmektir. Oruca karşı yürütülen propagandanın dayanak noktası diğer bayramlarla aynı olmuştur. Bolşevik propagandacılar orucun mollaların uydurması olduğunu söylemişler.

Oruç karşıtı ilk fikirler işçi birliklerinde ve fabrika çalışanları arasında yaygınlaşmıştır. Oruçla ilgili latifeler ve uyduruk hikayeleri işçiler arasında yayılmıştır. İşçi toplantılarında orucun dinin şartı olmadığı, sağlık amaçlı bazı hastalarda uygulanan tedavi yöntemi olduğu söylenmiştir (Ahadov, 1959, s.76).

Başka bir fikre göre, oruç tutmak fakir işçi sınıfı için uygun görülmemiştir. Hastanelerde olan insanların evsizler, gelir düzeyi aşağı olan işçiler olduğu, bu insanların oruç tutarak daha da kötü duruma geleceği vurgulanmıştır (Kommunist, 1925, 3 Nisan).

Özellikle Ramazan ayı boyunca oruç karşıtı toplantılar yapılmış, karşı tezler üretilerek insanları bu ritüelden uzaklaştırmaya çalışmışlar. Sosyalizmin ilk yıllarında rejimin yeterli kadar güçlü olmaması ve insanların dine bağlılığı sebebiyle atılan adımlar yeterli karşılık bulmamıştır. 1927'de ramazan karşıtı 11 başlıklı yeni tez ireli sürülmüştür. Her başlıkta ramazanın boş ve manasız olduğu, insanlara kötülük getirdiğine vurgu yapılmıştır (Sattarov, 1964, s. 77).

Diğer bir fikre göre, oruç tutan Türk işçiler yeteri kadar verimli olamayacak ve üretim hacmi azalacaktı. Bununla Azerbaycan'ın genel üretimi diğer Sovyet devletlerine nazaran az olacaktı. Üretimin bir yarış haline gelmesi sebebiyle özellikle işçilerin oruca karşı tepkileri artmıştır (Kommunist, 1927, 4 Mart).

Bolşevizm hükümetinin ilk yıllarında, Azerbaycan'ın bölgelerinde oruç tutanlar nüfusun %70'ni kapsamıştır. Özellikle yaşlı insanlar ramazan ayını kutsal tutmuş ve oruç ibadetini yerine getirmiştir (Kommunist, 1929, 7 Şubat).

2.6. Dini Mekanlar

Bolşevikler Azerbaycan'da din karşıtı propagandayı meşru kılmak için, dindarların yanlış faaliyetlerini halka örnek gösterme yolunu seçmişlerdir. Dini gelenekleri sürdüren ve dinin temellerini insanlara aktaran dindarlar, sınıfsal düşman ve emperyalizmin hizmetkârı olarak görülmüştür. Aynı zamanda Çar hükümeti yandaş ve Sosyalist Devrimi karşıtı olarak gösterilen dindarlara karşı mücadelenin temel öğelerinden biri de, dindarların elinde bulunan, halkı örgütlemeye yarayan ve dolaylı yollarla onlara gelir sağlayan dini mekan ve oluşumların da ortadan kaldırılması gerekmekteydi. Azerbaycan'da dindarların toplandığı ve dini eğitim verdiği mekanlara camiler, tekkeler, türbeler ve medreseler dahildi (Sattarov, 1964, s. 9).

1920'lerin başında Azerbaycan'da yüzlerle tekke ve 2.000'den fazla cami vardı. Yalnız Yelizavetpol (Gence) eyaletinde 1908 yılında 1014 cami, 662 kilise, 101 ibadet evi ve 6 monastr olmakla toplamda 1781 dini kuruluş vardı. Aynı yılda vilayette 311 okul faaliyet göstermekteydi (Azerbaycan Tarihi, 1960, s. 782).

Azerbaycan'da bolşevik istilasından önce okullar ve eğitim mekanlara dindarların elinde ya da etkisi altındaydı. 1914-1915 yıllarında Azerbaycan'da 786 ruhani okulu- medrese faaliyet göstermiş, bu okullarda 722 imam ders vermiş ve 12.409 öğrenci eğitim almıştır (Fırka İşçisi, 1935, N:12).

Dinin ve dindarların gericilik unsuru olduğunu kanıtlamak amacıyla bolşevikler medreselerde yalnız zenginlerin çocuklarının eğitim gördüğünü, burada yetişenlerin burjuvazi yanlısı olarak işçi ve emekçileri ezdiğini örnek olarak göstermişlerdir. Diğer taraftan dindarların yenilikçi eğitim sistemine karşı çıktığını, Azerbaycan'ın farklı

illerinde yaşanmış olaylarla gösteren bolşevikler insanların dinden uzaklaşmasına neden olmuşlardır. Dindarları radikal, Panislamist ve Türkçü gibi farklı isimlerle toplumdan soyutlanmaya çalışmışlar (Azerbaycan Tarihi, 1960, s. 782).

1920 lerin sonlarına doğru Azerbaycan`da bolşevik hükümetinin güçlenmesi ve Komünist Parti yöneticilerinin insanların dinden vaz geçtiği yönünde verdikleri raporlar dini mekanlara karşı radikal adımlar atılmasının önünü açmıştır. Bolşeviklere göre, medeni devrimin insanları bir üst seviyeye taşıdığı, okuryazarlığın artması sonucunda genel kültürü artan emekçi kitleler dinden uzak duruyor, cami, türbe gibi yerlere gitmiyorlardı. Halkın kullanmadığı yalnız emperyalist-devrim karşıtı dindarların toplandığı mekanların kapatılması gerekmektedir. Dini mekanların kapatılmasında “demokratik” yöntemlere başvuran bolşevikler toplantılar düzenleyerek insanların açık oylama yöntemiyle fikrini alarak karar vermişlerdir. 1929 yılının Şubat ayında, Ağdam ilinde 3.000 kişinin katıldığı açık oylamada şehrin en büyük camisinin kapatılarak, medeni-maarif kurumuna dönüştürülmesine karar verilmiştir. Aynı yılın Ocak-Şubat aylarında Gazakh ilinde köy ahalesinin onayı alınarak 9 caminin ibadete kapatılarak, eğitim ve medeni faaliyetinin yürütülmesinde kullanılmasına karar verilmiştir (Kommunist, 1929, 7 Şubat).

2.7. Allahsızlar İttifakı

Bolşeviklerin Rusya`da iktidarı ele aldıktan sonra ilk icraatlarından biri de dine ve dini otoriteye karşı örgütlenmek olmuştur. Ateizm propagandasını yürütmek ve dine karşı etkili biçimde mücadele etmek amacıyla kurulan örgütlerin başında “Mübariz Allahsızlar İttifakı” gelmekteydi. 1922 yılında kurulan ittifak ilk zamanlar “Allahsız Gazetesinin Dostları Cemiyeti” (AGDC) adını almıştır. Örgütün kuruluş amacı, SSCB`de her türlü dini inanca ve oluşuma karşı mücadele etmek, insanları dinden uzak tutmak ve ateist düşüncüyü insanlar arasında yaygınlaştırmak olarak gösterilmiştir. 1925 yılında Cemiyetin I kurultayında “AGDC”, ismini değiştirilerek “Genel Birlik Allahsızlar İttifakı”(GBAİ) adlandırılmıştır. 1929 yılında İttifakın II kurultayında İttifakın ismi “Mübariz Allahsızlar İttifakı” (MAİ) olarak değiştirilmiştir. İttifakın yayın organı olarak, Bezbojnik (1922-1941) ve Antireligioznik (1926-1941) gazeteleri ve aynı isimli dergileri basılmıştır (Azerbaycan`ın Arkeolojisi ve Etnografyası, 2003, s. 151).

Azerbaycan`da “Allahsızlar İttifakı”nın ilk teşkilatı 1925 yılında Bakü'nün Bayıl ilçesinde işçiler tarafından oluşturulmuştur. 1926 senesinde Bakü'nün bir çok ilçesinde ittifakın temsilcilikleri oluşturulmaya başlanmıştır. İlk yıllarda MAİ, maddi birikim ve üye sayısının az olması, dinin toplum üzerinde etkili olması sebebiyle yetersiz kalmıştır. İttifak temsilcilikleri ilk başlarda Bakü'de petrol madenlerinde ve fabrikalarda çalışan işçiler tarafında oluşturulsa da daha sonra faaliyetini genişleterek ülkenin tüm illerine ve ilçelerine kadar yayılmıştır. 1928-1930 yıllarında MAİ'nin etki alanı artarak, dini inancın güçlü olduğu köylere kadar ulaşmıştır. 1930 yılında MAİ'nin açıklamış olduğu üyelik verilerine göre, teşkilatın Bakü'de 25.000, ülke genelinde ise 45.000 aktif üyesi olmuştur (İnkılap ve Medeniyet, 1930: N;4).

1930'lu yıllarda Azerbaycan Mübariz Allahsızlar İttifakı Genel Konseyi'nin denetiminde, Azerbaycan Türkçesinde Allahsız, Rusca Bezbojnik isimli gazete ve dergi yayımlanmıştır. İttifakın Azerbaycan'da yayımlanan Bezbojnik dergisine M.S.Efendiyev, Allahsız dergisine V. Hulufu editörlük yapmışlardır. Allahsız dergisinin ilk sayıları Molla Nasreddin adıyla basılsa da, 1931 yılından teşkilatın adına ve faaliyetine uygun olarak Allahsız ismiyle yayınlanmaya başlamıştır. Allahsız dergisinin ilk sayısında Molla Nasreddin'in din aleyhinde yazı ve faaliyeti övülmüş, lakin görülen işlerin yetersiz olduğu ve bilimsel ateizm düşüncesinden ise, dinde reform fikrinin aşılandığı belirtilmiştir. Yeni isimle çıkan dergi dini eleştirmeyi değil de, dini inançları tümünden yok sayma politikasını izlemiştir (Allahsız, 1931: N;1, s.3).

Allahsız dergisinde İslam dini, hatta dinle bağlantısı olmayan gelenek ve ritüeller de eleştirilmiştir. Yağmur yağmadığı zaman insanların toplu halde gerçekleştirdikleri ritüeller, İslamdan önce de Doğu toplumlarında kutlanan Nevruz Bayramı dinle eş tutularak eleştiri konusu haline getirilmiştir (Sattarov, 1964, s. 163).

“Allahsızlar İttifakı” Azerbaycan Komünist Parti Merkezi Komitesi'nin “Azerbaycan'da din aleyhinde mücadeleyi arttırmakla ilgili” 31 Ocak 1935 tarihli talimatını uygulamakta ekstra çaba harcamıştır. Bu amaçla MAİ ülkenin il ve ilçelerinde katılımcı sayı yüksek toplantılar organize etmiştir. Azerbaycan KPMK'nin 14. Kurultayı ve 18. Bakü Genel Parti Konferansı'nın dine karşıtı kabul ettiği kararlara uygun olarak işçi kasabalarında yaşayan ev kadınları arasında ateist propagandayı yürütmek amacıyla etkili kampanya başlatmıştır (Allahsız, 1932, N;2).

Ateizm propagandasını genişletmek ve ülkenin tüm bölgelerinde etkili olmayı planlayan MAİ, kadrolarının nitel ve nicel yetersizliğini düşünerek yeni propagandacı hazırlama kurslarına başlamıştır. Kursları Rusça ve Türkçe olmakla 3 ay devam etmekteydi. Propagandacılara astronomi, fizik, coğrafya, İslam tarihi, Arap halklarının tarihi ve.b dersler verilmiştir (Kommunist, 1925, 9 Mayıs).

1930'larda MAİ Allahsız dergisini kullanarak, Azerbaycan'da İslam'dan önce ve sonra kurulan tarihi mekanların-camilerin, türbelerin ve medreselerin sayısını çıkarmak ve kayıt altına almak amacıyla, anketler hazırlayarak ülkenin tüm bölgelerine göndermiştir. Anketlerde dini mekanın türü, ismi, fonksiyonu, nerede yerleştiği, ziyaret edenlerin yaşı ve cinsi, dini mekanın kimin veya kimlerin gözetiminde olması vb. bilgilerin verilmesi istenmekteydi. Dini mekanlarla ilgili bilgi toplamakta maksat, onlara karşı propagandayı biçimlendirmek ve etkin kılmak olmuştur (Allahsız, 1932: N;3).

Ateizm kurslarına katılanları eğitmek için, Rusça olan kaynakların Türkçeye çevrilmesine ve yeni kitapların yazılmasına karar verilmiştir. İlk yıllarda MAİ hedeflenen başarıyı gösterememiştir. İttifakın faaliyeti bir kaç dini bayramı eleştirmekle kısıtlı kalmıştır (Azerbaycan'ın Arkeolojisi ve Etnografyası, 2003,s. 153).

1926 yılının Mart ayında Allahsızlar İttifakının Birinci Bakü Konferansı düzenlenmiştir. Konferans aracılığıyla Aİ tüm Bakü emekçilerine seslenerek, bilinçli insanları kendilerine destek vermesini istemiştir. O tarihte Aİ'nin üye sayısı 1400 kişi civarında olmuştur. Üyelerin az olması ve üyelerin ateizm bilincine sahip olmadığını gören Aİ yöneticileri, hızla büyüme politikasını izlemişlerdir. Teşkilatın faaliyet alanını genişletmek ve yeni üyelere erişmek amacıyla, konserler ve farklı etkinlikler düzenlenmiştir (Bakinskiy Raboçiy, 1925, 2 Eylül).

1927 yılından itibaren Allahsızlar İttifakı'nın aktif üyeleri için düzenlediği seminerler, Komünist Partiyle birlikte yapılmaya başladı. Katılımın zorunlu olduğu seminerlerin partiyle birlikte yapılmasının sebebi teşkilatın bilinirliği artırmak ve hükümet tarafından desteklendiğini insanlara göstermek olmuştur. Teşkilatın ateizm propagandasını ülkenin tüm bölgelerinde yürütmesine rağmen, Bolşevik Parti yöneticileri görülen işleri yeterli bulmamışlardır (Kommunist, 1927, 1 Ocak).

MAİ faaliyet alanını Bakü ve büyük şehirlerle kısıtlamamış, şubeleri aracılığıyla il ve ilçelerde de aktif olmaya çalışmıştır. Ateist düşüncüyü toplumda yaygınlaştırmak için, insanlara dinin “zararlı” yanları, inançlı kişilerin dindarlar tarafından ezildiği ve din adamlarının emperyalizmi temsil ettiği anlatılmıştır. Allahsızlar İttifakı ateist propagandaya hizmet eden, din aleyhinde kitaplar ve materyalist yazılar yazılar, broşürler, pankartlar hazırlatarak kitleler arasında yaymışlardır. 1928-1929. Yıllarda Azerbaycan Allahsızlar İttifakı “Din ve Proletarya”, “Oruçluğun Ortaya Çıkması”, “Köylüler ve Din”, “Medeni İnkılap ve İslam”, “İnsan, Hayvan ve Bitkilerin Yaranması”, “Yerde Hayatın Başlaması”, “Panislamizm, Emperyalizm ve Ruhaniyet”, “Emekçi Allahsızlar İçin Ders Kitabı” ve. b kitapları yayınlamışlar, propaganda aracı olarak kullanmışlardır (Settarov, 1964, s. 162).

Allahsız İttifakı bazı uygulamalarında insanların kültürel değerlerini göz önünde bulundurmamış başarısız uygulamalar ortaya koymuştur. 1929-1930 yıllarında ülkenin ilçe ve köylerinde yaşayan kadınlara yönelik ateizm propagandasına başlanmıştır. Bölgelere gönderilen ve kadınlara dinin zararlarını anlatmak için özel yetiştirilen propagandacı kadın gruplar, yalnız erkekler tarafından değil de kendi hemcinsleri tarafından da kötü karşılanmış, insanlarla sohbet etme imkanı verilmemiştir. Buna sebep, propagandacı kadınların kültürel değerleri hiçe sayarak, başı açık ve kısa etekler giyinmesi olmuştur. Bu ve benzeri yanlış uygulamalar 1931 senesinden başlayarak Allahsızlar İttifakı'nın zayıflamasına ve örgütlenme sorunları yaşamasına neden olmuştur. 1932-1935 yıllarında Aİ ülkenin bir çok il ve ilçelerinde şubelerini kapatmış ya da faaliyetini dondurmıştır (Antireligioznik, 1936, N:6).

1936 yılından itibaren Azerbaycan Allahsızlar İttifakı yeniden güçlenmeye başlamış ve yeni şubelerini açmıştır. Dört ayda 15.000 yeni üye alımı yapılmış, Bakü şehrindeki şubelerinin sayısını 153'e çıkarmıştır. 1939 senesinde Azerbaycan MAİ İkinci Kurultayını düzenlemiş, yapılan hataların düzeltilmesi ve ateizm propagandasını geliştirme kararı alınmıştır (Kommunist, 1940: 28 Ocak).

2.8. Alfabe

Azerbaycan alfabesi, tarih boyunca farklı evrelerden geçmiştir. Orta Çağ'da Arap alfabesi kullanılırken, 1920'lerde Latin alfabesine geçiş yapılmıştır. 1939 yılında ise Sovyetler Birliği'nin etkisiyle Kiril alfabesi kabul edilmiştir. Bağımsızlık

sonrasında, 1991 yılında Azerbaycan Latin alfabesine geri dönmüş ve bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır. Bu değişimler, ülkenin kültürel ve siyasi tarihindeki önemli dönüşümleri yansıtmaktadır.

2.8.1. M.F. Akhundov Dönemi

Azerbaycan'ın Araplar tarafından işgal edilmesiyle alfabe de değişmiştir, yirminci yüzyıla kadar alternatifsiz olarak kullanmıştır. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa ve Rusya'nın bilimsel ortamından etkilenen aydınların alternatif alfaba düşüncesi filizlenmeye başlamıştır. Onların düşüncelerine göre arap alfabesi bilimin gelişmesine ve insanların cehaletten kurtulmasına engel olmaktaydı. Alfabenin revize edilmesini ve yeni alfabeye geçilmesini yükses sesle dillendiren aydınların başında Mirza Fatali Akhundov gelmekteydi (Azerbaycan Tarihi, 2007, s. 73).

M.F. Akhundov'un alfabenin yenilenmesi ile ilgili ilk fikirlerine 1854'de yazmış olduğu mektuplarında rastlanmıştır. Onun bu konuda ilk sistemli çalışması 1957'de başlamıştır. Kendi yazısında Arap alfabesinin dilimize uygun olmadığını, değiştirilmesi gereken konuları ve planlarını yazmıştır (Akhundov, 1962, s. 420).

1860'ların sonuna doğru Kafkaslar halkları arasında kullanılan ve latin alfabesinden esinlenen yazı şekilleri görülmüştür. 1968-69'da çeçen, avar ve çerkesler tarafından kullanılan latin alfabesine benzer, soldan sağa doğru yazılan yazı alfabe geliştirilmiştir. M.F. Akhundov 1870 ve 1873 yıllarında iki yeni alfabe örnekleri hazırlamıştır. İlk örnekte arap alfabesi esas alınsa da ikinci de yerel hale getirilmiş bir latin alfabesi olmuştur. 1875 senesinden sonra Akhundov arap alfabesine dayanan yeni yazı sisteminden tamamen uzaklaşmış ve latin alfabesine geçilmesi fikrini benimsemiştir (Akhundov, 1962, s. 301).

M.F. Akhundov yeni alfabe örneklerini dönemin İran ve Osmanlı hükümetlerine de göndermiştir. Onun bu adımları atmasının temel sebebi Çarlık Rusyası'nın yerel türk-müslüman halklarına karşı olan negatif tutumu olmuştur. Çarlık Rusyası Kafkas halklarının eğitim ve medeni hayatta gelişimini önemsememiş ve sömürge politikası uygulamıştır. Yerel halkların kendi başına görülemeyeceğini gören M.F.Akhundov tüm umudunu İstanbul hükümetine bağlamıştır. Bunun için de müslüman türklerin

alfabe değiştirmesini, arap alfabesinin Türkçeye uygun olmadığını sistemli bir şekilde yazarak göstermiştir. Onun alfabe ile ilgili düşünceleri resmi makamlar tarafından kabul görmese de Azerbaycan`da ilk Latin alfabesinin destekçisi ve hazırlayanı olarak tarihe geçmiştir (Akhundov, 1962, s. 380).

1870`lerde Arap alfabesine karşı olumsuz düşünceler artmıştır. Müslüman aydınlar Arap alfabesinin Türkçeye uygun olmadığı gerekçesiyle ona karşı çıkarken gayri Müslümanlar onun İslam dininin bir parçası olması gerekçesiyle değiştirilmesini istiyorlardı. Ermeni gazetesi olan Muşak ve Rus gazetesi olan Golos, Arap alfabesinin zorluklarından yazmışlar. Adı geçen gazeteler sürekli olarak Müslüman ocukların bu alfabe ile eğitim almasının zor olduğunu, onların Ermeni ve Rus mekteplerinde okuması gerektiğini yazmışlar. Bu gazetelerin temel amacı Müslüman Türklerin din esaslı eğitimden uzaklaştırmak ve farklı kültürün tesi altında gelişmesini sağlamak olmuştur. Bu konudan etkilenen Mirza Rıza Han, 1879`da Risaley-i Rüştiye adlı Latin alfabesi kitabını yazmıştır. Yazar Rus ve Latin alfabesinden etkilenerak yaratmış olduğu yazı sisteminde Arap, Türk, Fars dillerinde olan bütün seslerin karşılığına bir harf önermiştir. Harflerin sayısının (49 harf) ok olması, noktalı karakterlerin fazlalığı ve harflerin benzerliği sebebiyle rağbet görmemiştir (Akhundov, 1962, s. 251).

Latin alfabesinin kullanılması ile ilgili fikirlerin gelişmesi ve destek görmesi beklense de bu düşünce karşılık bulmamıştır. Özellikle M.F.Akhundovun sistemli latin alfabesi örneğinden sonra bu alanda çalışmaların artması ve yeni geliştirme çalışmalarının yapılması beklentisi boşa çıkmıştır. Yalnız Mirza Rıza Han`ın çalışmasını yeni bir örnek olarak göstermemiz mümkündür.

1906 ve 1907`de alfabe konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bu konunun gündeme gelmesinde ve detaylı bir şekilde ele alınmasında birinci ve ikinci Muallimler Kurultayının katkısı olmuştur. İlk kurultayda alınan kararlar doğrultusunda, 25 Ağustos 1907 tarihinde düzenlenen ikinci kurultayda yeni alfabe kitabının projesi hazırlanmıştır. Yeni alfabe projesini Süleyman Sani Akhundov, Abdullah Efendizade ve Ferhat Ağazade birlikte hazırlamıştır. 28 Ağustos oturumunda yeni alfabe nerisi tartışılmış, ciddi fikir ayrılıkları yaranmıştır. Sonda alınan karara göre Ferhat Ağazade yeni alfabenin temsilcisi seçilmiştir. Alınan karar göre F.Ağazade yeni alfabenin

eğitimde kullanmalı, belirli zaman sonra yeni alfabede eğitim alan çocukların benimsemesi ölçülerek kesin karar alınmalı idi. Bu konuda F.Ağazade'nin kendi notlarından edindiğimiz bilgiye göre alınan kararlar yürürlüğe sokulmamış, göz ardı edilerek unutulmuştur (Ağazade, 1922, s. 165).

Rusya'da olan Ekim devrimi ve 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle alfabe konusu yeni bir boyut kazanmıştır. 1917'de Rusya'da meydana gelen devrim sonrası Çarlık Rusya'nın dağılması ve Sovyet hükümetinin kurulması ile neticelenmiştir. Aynı yıllarda Azerbaycan'da milli mücadele sonucunda yeni cumhuriyet kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile arap alfabesinden latin alfabesine geçilmesi konusunda çalışmalar hızlanmıştır. Alfabe konusunda çalışmalara ara vermeyen Ferhat Ağazade, cumhuriyet döneminde de çalışmalarını aktif bir şekilde sürdürmüştür (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 26).

O, basında alfabe konusu ile ilgili yazılar yayınlamış, farklı kişiler tarafından ortaya atılan tezleri tartışmaya açmıştır. Artık alfabenin yeteri kadar ciddi tartışma konusu olduğunu gören hükümet 1919'da konuya müdahale etmiştir. Bununla ilgili 21 Mart'ta Hudadat bey Melik Aslanovun raporu dinlenilmiş ve netice olarak 427 sayılı özel karar kabul edilmiştir. Kararda Hudadat bey Melik Aslanov ile birlikte alfabe islahatı ile ilgili özel komisyonun kurulması maarif bakanlığına havale edilmiştir (Azerbaycan Devlet Arşivi, fond 51, liste 1, dosya 30, s. 29).

Yeni kurulan komisyon 3 projeni incelemiştir. Bunlar Abdullah Efendizadenin, Muhammed Ağa Şahtatlı'nın ve Abdullah Tağızade ile Mir Abdülaziz Seyidovun birlikte hazırlamış olduğu 3 farklı projeler idi. Müzakereler sonucunda Abdullah Efendizadenin projesi kabul edilmiş ve onun Son Türk Alfabesi adı altında yayınlanmasına izin verilmiştir. Projenin ülke genelinde yayılmasını sağlamak için parlamentoya başvurulmuştur. 28 Nisan 1920'de cumhuriyetin işgal edilmesiyle proje yarım kalmış ve uygulanmamıştır (Ağazade, 1922, s. 175).

2.8.2. Sovyet Dönemi

1921'in sonlarından başlayarak her haftanın Cuma günleri Neriman Nerimanovun katkıları ile, dil ve alfabe meseleleri ile ilgili oturumlar düzenlenmiştir.

Bu oturumlar zamanı 30 aralık ve 6 ocak tarihli toplantılarda iki farklı akım ortaya çıkmıştır. Latinciler- latin alfabesinin arap alfabesi yerine kullanılmasını isteyenler ve Arapistler- arap alfabesinin ıslah edilerek yerli elementlerin artırılmasını öne sürenler. 13 Ocak'tan itibaren her iki taraf kendi komisyonunu kurmuştur(Ağazade, 1922, s. 179).

Latinciler komisyonu 8 kişiden oluşmuştur. Komisyona başkanlık görevi Ferhat Ağazadeye verilmiştir. O dönemde arap alfabesine belirli değişiklikler uygulanarak kullanılması yanlıları fazla olmasına rağmen, Latincilerin daha sistemli ve planlı çalışmalar ortaya koyması Latincileri tartışmadan galip çıkarmıştır.

Arap alfabesi yanlıları aşağıdaki fikirleri ileri sürerek kendi görüşlerini savunmuşlardır (Ağazade, 1922, s. 181):

- Alfabenin zorluğu medeni gelişime etki etmez, eğer öyle olsaydı tarihin bir zamanında araplar ve şimdi ise japonlar gelişmiş medeniyete ulaşamazlardı.
- Arap alfabesinin zor olsaydı, araplar ve farslar da bu konuda şikayetçi olurlardı.
- Arap alfabesi başka bir alfabeye değiştirilecek ise neden bu latin alfabesi olsun? Başka alfabe yok mu?
- Latin alfabesine kabul edilirse, şimdiye kadar yaratmış olduğumuz eserlere ne olacak?
- Latin alfabesini insanlar kabul ederler mi?
- Latin alfabesine tek başımıza geçerseniz diğer Müslüman toplumlardan kopmuş oluruz.
- Eğer latin alfabesine gerek varsa, bunu devrim yolu ile değil de evrim yoluyla, zamanla uygulamak daha doğru olacaktır.

Arap alfabesi yanlılarının sorularını Ferhat Ağazade tek-teke yanıtlamış, alfabenin bilim, kültür ve gelişim için ne kadar önemli olmasının karşı tarafa anlatmıştır. Toplantı sonunda alınan karara göre, her iki taraf kendi projesini sistemli olarak hazırlamalı ve parlamentoya sunmalı idi. Nisan ayında Latinciler projesi hazırlamış ve parlamentoya sunmasına rağmen, Arapistler sistemi çalışma ortaya

koyamamıştır. Neticede Latincilerin projesi hükümet tarafından kabul görmüştür (Ağazade, 1922, s. 141).

1922`de Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi yanında Yeni Türk Alfabe Komitesi (AYTAK) kuruldu. Komitenin kurulmasında amaç, Azerbaycan Türkçesini, yazı ve okuma sistemini kolaylaştırmak, Arap alfabesini Latin alfabesine değiştirmek olmuştur. Komite, Samet Ağamalıoğlu, Ferhat Ağazade, Hudadat Melik Aslanov, Abdullah Tağızade ve Ahmet Pepinov olmakla 5 kişiden kurulmuştur. Komitenin kurulmasıyla, alfabe alanında görülen işler daha da sistemli hale gelmiştir. Faaliyetin ilk yıllarında komite 3 istikamette çalışmalarını sürdürmüştür (Kommunist, 1922, 1 Ekim):

Yayıncılık. Komite kendinin yayınevini kurarak yeni alfabe ile hazırlanan dergi ve gazeteler aracılığıyla kitlelere yeni yazını öğretmeyi amaçlamıştır.

Bilim ve Eğitim. Bu istikamette belirlenen politika yeni alfabenin çocuklara ve büyüklere öğretilmesi aynı zamanda bu alanda geliştirme çalışmalarını sürdürülmesi olmuştur.

Etki Alanının Genişletilmesi. Komite Azerbaycan`da ve diğer Türk halklarının yaşadığı yerlerde yeni şubeler açılmasını kendine hedef koymuştur. Latin alfabesinin Türk halkları arasında yaygınlaştırmak amacıyla bütün Türk halklarından temsilcilerin katılacağı kurultay düzenlemeyi planlamıştır. Aynı zamanda yeni alfabeye karşı yaranan olumsuz fikirleri azaltmak ve halkı ikna etmek amacıyla bu alanda propaganda yapabilen elemanların yetiştirilmesi için okulların açılması kararını almıştır.

14 Temmuz 1922 tarihinde düzenlenen toplantıda Azerbaycan`da ve ülke kenarında şubelerin açılması kararı alınmıştır. 1922`de Şuşa, Kazakh, Tovuz, Gence, Şeki, Şemkir, Zakatala, Ağdam, Göyçay, Ağdaş, Salyan, Sabirabad aynı zamanda Azerbaycan dışında Türkistan`da, İrevan`da, Tiflis`te yeni şubeler faaliyete geçmiştir.

Yürütülen sistemli çalışmalar sonucunda Azerbaycan Merkezi İcra Komitesinin 20 Ekim 1923 tarihli kararıyla yeni alfabe, Arap alfabesiyle eşit

kullanılmıştır. Komitenin 27 Haziran 1924 kararıyla yeni alfabe zorunlu ve devlet alfabesi olarak kabul edilmiştir.

21 Temmuz 1928 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) tarafından alınan önemli bir kararla, ülkedeki yazı sistemi köklü bir değişikliğe uğramıştır. Bu karar doğrultusunda, 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Latin alfabesi Azerbaycan genelinde zorunlu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, Azerbaycan toplumunun eğitim, kültür ve iletişim alanlarında önemli bir modernleşme sürecine girmesini sağlamış, aynı zamanda dönemin siyasi ve ideolojik dinamiklerini de yansıtmıştır.

Latin alfabesinin zorunlu hale getirilmesi, Sovyetler Birliği'nin genelinde yürütülen geniş çaplı dil reformlarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu reformların amacı, hem Sovyet halklarının dillerini modernleştirmek hem de Arap alfabesinin kullanımını sona erdirerek, halklar arasında bir ortaklaşa iletişim dili ve yazı sistemi oluşturmayı teşvik etmektir. Azerbaycan özelinde, Latin alfabesinin kabulü, halkın okuma-yazma oranlarını artırmayı ve bilimsel, teknik metinlerin daha kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı hedeflemiştir.

Bu tarihi karar, Azerbaycan'da hem kültürel hem de toplumsal açıdan geniş çaplı etkiler yaratmış, eğitim sisteminden medya sektörüne kadar pek çok alanda yeniliklere yol açmıştır. Ancak bu değişiklik, aynı zamanda, geleneksel yazı sistemiyle bağlantılı olan kültürel mirasın korunması konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Latin alfabesine geçiş, yalnızca bir yazı sistemi değişikliği değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın modernleşme yolundaki önemli adımlarından biri olarak tarihe geçmiştir (Kommunist, 1939, 1 Ocak).

Türkiye Cumhuriyetinin de Latin alfabesine geçmesi aynı zamanda İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte SSCB alfabe politikasını değiştirmiştir. Türk halkları arasında kullanılan Latin alfabesi, onları Türkiye Cumhuriyeti ile yakınlaştıran tehlike olarak görülmüştür. 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren zorunlu olarak Kiril alfabesine geçilmiştir. Kiril alfabesine geçişi bilimsel nedenlerle olduğu anlatılmıştır. Aslında bu adım Türk halklarını birbirinden ayrı, ortak Rusya kültürü altında birleşmesi için

atılmıştır. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Azerbaycan`da da Kiril alfabesine geçilirken, komşu Gürcistan ve Ermenistan`da yerel alfabelere dokunulmamıştır (Ağaoğlu, 2017, s. 38).

III BÖLÜM

1920-1930'LU YILLARDA YAYIMLANAN DİNİ İÇERİKLİ AFİŞLERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ

3.1. Metodoloji

Metodoloji başlığı altında araştırma problemi, çalışmanın yöntemi, amacı, evren ve örneklem, araştırma soruları ve veri toplamaya ilişkin değerlendirmelere ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

3.1.1. Araştırmanın Problemi

1920-1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'daki propaganda faaliyetleri, özellikle din karşıtı ideolojik mesajlar içeren afişler aracılığıyla toplumun inanç yapısını ve kültürel değerlerini dönüştürmeye yönelik olmuştur. Sovyet rejimi, propaganda afişleriyle dini kurumları ve inanç sistemlerini hedef alarak, sekülerleşmeyi teşvik eden söylemler üretmiştir. Ancak, bu afişlerin içeriksel ve görsel analizine dair kapsamlı akademik çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda, çalışmanın temel araştırma problemi Sovyet rejiminin Azerbaycan'daki dini öğeleri hedef alan propaganda afişleri aracılığıyla nasıl bir ideolojik söylem geliştirdiği, bu söylemin afişlerde kullanılan semboller, metinler ve renkler aracılığıyla nasıl ifade edildiği ve toplum üzerinde nasıl bir etki yaratmayı amaçladığıdır.

3.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. 1920-1939 yılları arasında Azerbaycan'da yayınlanan ve dini öğeler barındıran propaganda afişleri R. Barthes'in göstergelerin anlamlandırılması şeması kullanılarak, göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sürecinde Azerbaycan Devlet Arşivleri, Merkezi Kütüphane Arşivleri ve koleksiyoncuların özel arşivleri incelenmiştir. Seçilen dönem doğrultusunda propaganda içerikli afişler gözden geçirilmiş, din karşıtı veya din olgusu içerenler incelemeye tabi tutulmuştur. Propaganda içerikli afişlerin göstergebilimsel açıdan incelenmesi çok kapsamlı olacağından ve araştırmanın odağı Sovyet antidin propagandası olduğundan bu çalışma din karşıtı afişlerle sınırlı tutulmuştur.

Göstergebilimsel analiz yöntemi, iletişim aracı olan göstergelerin ve metinlerin anlamlandırılmasında oldukça etkilidir. Diğer propaganda görselleri gibi Sovyet propaganda afişleri de ideolojik mesajlarla hedef kitleyi etkilemek için dilsel ve görsel elementlerden faydalanmıştır. Göstergebilimsel analiz bu tür propaganda mesajlarının çözümlenmesinde önemli bir yöntemdir. Bu yöntem afişlerdeki renkler, semboller, metinler ve figürler kullanılarak dönemin ideolojisinin ve kültürünün nasıl kurulduğunu belirlemekte kullanılan en uygun yöntemdir (Barthes, 1967, s.113).

Roland Barthes'e göre göstergebilim, dilsel ve görsel göstergelerin anlamlarını çözümleyen bir alandır. Dilsel veya görsel göstergeler, kendiliğinden anlam taşıyan öğelerdir. Bu göstergelerin nasıl yaratıldığını, toplum ve kültürün bir ögesi olarak insanları nasıl etkilediğini analiz ederek öğrenen alana ise göstergebilim denir (Barthes, 1977, s.3).

Genel anlamda göstergebilim, bir anlamın üretildiği ve aktarıldığı süreçlere odaklanır. Bu süreçte, anlamı şekillendiren yalnız semboller değildir. İdeolojik yükler de anlamın oluşturulmasında etkilidir. Herhangi bir gösterge, bir kavramı veya nesneyi işaret etmekle birlikte, içinde bulunduğu toplum ve kültürün taşıdığı değerlerle birlikte kendine özgü ideolojik anlamlar taşır. Roland Barthes, görsel ve dilsel elementlerin birlikte kullanıldığı göstergelerin, toplumsal yapı ve ideolojik söylemlerle karşılıklı ilişkisini araştırmıştır. Bu gösterge sistemlerinin toplumsal güç ilişkilerini nasıl yansıttığını vurgulamıştır. Aktarılan bir film sahnesi, afiş veya herhangi medya görüntüsü dilsel ve görsel anlamlardan oluşmakla birlikte, taşıdığı mesaj toplumsal eşitsizliğe, insan haklarına, dini veya ırksal farklılıklara yorumlanan fikirleri de iletebilir (Barthes, 1964, s. 77).

Roland Barthes'in göstergebilimsel anlamlandırma şemasında gösterge üç temel öğeden oluşur; gösteren (signifier), gösterilen (signified) ve mitolojik anlam. Gösteren, göstergeyi oluşturan fiziksel öğelerdir (örneğin, görsel, ses, yazı vb.), gösterilenler ise bu gösterenin alıcılar için temsil ettiği anlamlardır. Barthes gösterenin salt olarak bir anlam taşımadığını, düzanlam ve yananlam terimleri üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Anlamlandırmanın ilk düzeyi olarak kabul edilen düzanlam, gösterenin toplumun her kesimi tarafından kabul gören ortak anlamıdır. Düzanlam gösterenin taşıdığı fiziksel veya nesnel anlamını ifade etmekle her kes için açıktır ve kültürel bağlamdan bağımsızdır (Barthes, 1980, s. 42).

Yananlam, düzanlamin ötesine geçerek göstergelerin taşıdığı kültürel ve toplumsal anlamları kendinde barındırır. Barthes'e göre yananlam, yorumlayıcılar tarafından eklenir ve yananlamdaki en önemli etken gösterilendir. Bireylerin veya toplumun kültürü, inançları, tarihsel ve tarihsel geçmişine göre yananlamlar da farklılıklar göstermektedir. Barthes'e göre mitolojik anlam, göstergelerin toplumlar tarafından kabul edilen ideoloji ve inanç sistemi doğrultusunda şekillenen “doğal” gerçeklikler şeklinde yorumlanmasıdır. Görsellere yüklenen mitolojik anlamlar, ideolojilerin de yaygınlaşması ve meşrulaşması için en önemli araçtır (Barthes, 1980, s. 45).

3.1.3. Çalışmanın Amacı

Bu araştırma, 1920-1930'lu yıllarda yayımlanan propaganda afişlerini inceleyerek, Sovyet rejiminin dini inançları hedef alan söylemlerini anlamak ve bu söylemlerin görsel ve metinsel unsurlar aracılığıyla nasıl inşa edildiğini ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır. Afişlerin görsel ve metinsel dilinin ideolojik açıdan incelenmesi, Sovyet hükümeti döneminin propaganda stratejilerinin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Genel olarak Sovyetlerin dine yaklaşımı ve bunun Azerbaycan'da uygulama yöntemlerini ve yönlerinin aydınlatılmasına olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte, yayımlanan afişlerin kültür ve tarihsel süreci göz önünde bulundurarak, dönemin siyasal ve ideolojik güçlerinin afişleri bir propaganda aracı olarak kullanıp kullanmadıklarını, kullanılmışsa nasıl kullanıldığını açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmada ele alınan afişlerin çok katmanlı yapısının çözümlenmesi, Sovyet dönemine özgü din politikalarına ışık tutulmasını ve konunun bu yönden anlam kazanmasını sağlayacaktır. Görsel ve metinsel öğelerle döneme dair afişler üzerinden aktarılan ideolojinin incelenmesi, bu tez çalışmasının temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada mesajın kaynağının ne yapmak ve ne demek istediği ile bu mesajların taşıdığı ideolojinin çözümlenmesi hedeflenmiştir.

3.1.4. Araştırma Soruları

Bu çalışmada, 1920-30'lu yıllarda Azerbaycan'da yayımlanan dini öğeler taşıyan afişlerin göstergebilimsel açıdan analizine yön veren sorular aşağıda

belirtilmiştir. Seçilen sorular, afişlerin içerik ve görsel mesajlarını değerlendirme, ideolojik ve kültürel etkilerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

- Sovyet rejimi, Azerbaycan'daki dini inanç ve gelenekleri değiştirmeye yönelik olarak propaganda afişlerinde hangi kültürel ve ideolojik mesajları iletmeye çalışmıştır?
- Azerbaycan'daki propaganda afişlerinde görsel ve metinsel dilin ideolojik yapısı nasıl şekillenmiştir ve bu dilin Sovyet hükümetinin propaganda stratejileriyle ilişkisi nedir?
- 1920-1930'lu yıllarda yayımlanan propaganda afişlerinde yer alan dini temaların, Sovyetlerin din politikalarını ve Azerbaycan'daki uygulama biçimlerini yansıtmakta mıdır?
- 1920-1930'larda Azerbaycan'da yayımlanan propaganda afişlerinin çok katmanlı yapısının çözülmesi, Sovyet dönemi din politikalarını anlamaya katkı sağlamakta mıdır?

3.1.5. Evren ve Örneklem

1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan'da yayımlanmış propaganda içeren tüm afişler araştırmanın evrenini temsil etmektedir. Çalışmada, 1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan'da yayımlanmış ve dini öğeler içeren 16 afiş incelenmiştir. Afişlerin seçiminde yayımlanma tarihleri, içerikleri ve görsel özellikleri dikkate alınmıştır. İncelenen afişler, Azerbaycan Devlet Arşivleri, Azerbaycan Merkezi Kütüphanesi'nin arşivleri ve koleksiyoncuların özel arşivlerinden temin edilmiştir. Ancak, afişlerin kataloglanmamış olması ve künyelerinin bulunmaması nedeniyle bu çalışmalar tek tek yapraklar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu afişler, döneminde Azerbaycan'ın belirli yerlerinde dış veya iç mekanlarda asılmak suretiyle sergilendiğinden, çoğunlukla belirli bir dergi, kitap ya da katalogda yer almadığından herhangi bir cilt ya da sayfa numarası da içermemektedir. Dolayısıyla, bu durum incelenen materyallerin sunumunda standart bir bibliyografik künyenin oluşturulmasını mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte, her bir afişin içeriği ve kaynağı, çalışmada açıklanmıştır.

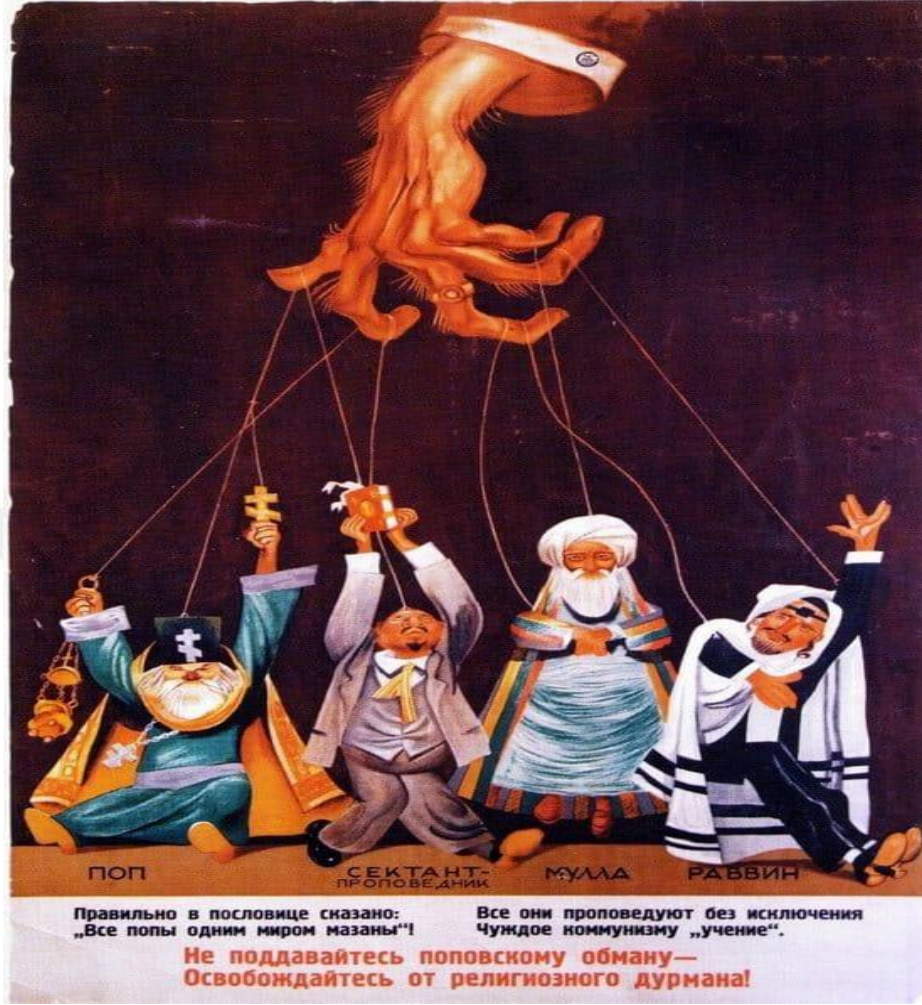
3.1.6. Veri Toplama

Araştırma kapsamında, 1920-1930'lu yıllar arasında Azerbaycan'da yayımlanmış, dini öğeler içeren propaganda afişleri incelenmiştir. Veri toplama sürecinde, Azerbaycan Devlet Arşivleri, Merkezi Kütüphane Arşivleri ve koleksiyoncuların özel arşivlerinden elde edilen afişler analiz edilmiştir. Afişlerin seçiminde yayınlanma tarihleri, içerikleri ve görsel özellikleri dikkate alınmıştır. Afişler genellikle dış veya iç mekânlarda sergilendiğinden, kataloglanmamış ve bibliyografik künyeleri bulunmamaktadır. Bu nedenle, her bir afiş tek tek incelenmiş ve içeriğiyle birlikte analiz edilmiştir. Araştırmada Roland Barthes'in göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmış ve afişlerdeki dilsel ve görsel göstergeler değerlendirilerek ideolojik anlamları çözümlenmiştir.

3.2. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, 1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan'da yayımlanan 16 afişin görsel ve metinsel analizleri doğrultusunda elde edilen bulgular sunulmakta ve bu bulgulara ilişkin yorumlar yapılmaktadır. Çalışma kapsamında, afişlerin içerdiği dini öğeler ve bu öğelerin dönemin ideolojik yapısıyla ilişkisi incelenmiş; afişlerin mesajlarının kaynağı ve taşıdığı ideolojinin çözümlenmesine odaklanılmıştır. Elde edilen veriler, dönemin Sovyet politikalarının toplum üzerinde oluşturmayı amaçladığı etkilerle bağlantılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Görsel 1. “Kuklalar” Afişinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Koyu bir arka plan ve ilk göze çarpan büyük bir insan eli kukla benzeri din adamlarının iplerini kendinde tutmakta. Dört insan figürü Sovyetlerin ilk yıllarında insanların inandığı temel inançları temsil etmektedir. Sol başta Ortodoks Hristiyanlığı temsilen papaz çizilmiş, kendinin yere oturmasına rağmen elindeki haç ve buhur iple yukarı kaldırılmıştır. Yüz ifadesi çaresizdir ve bir kuklanın itaatkâr biçimde teslimiyetini aktarmaktadır. Papazın yanında Protestan figürü yer almaktadır. Protestan karakteri elini yukarı kaldırmış, tutkulu biçimde vaaz verir gibi gösterilmiş. Lakin onun da ipleri büyük bir gücün ellerindeymiş gibi tasvir edilmiş. Ortada İslam dinini temsilen molla dikkat çekmekte. Geleneksel giyside ve beyaz sarıkta, ayakta dua edercesine birleştirmiştir. Fakat o da bağlı olduğu iple hareketsiz durmaktadır. En

sağda geleneksel dini örtüsü ve tekkesi ile haham figürünü görmekteyiz. Eli yukarıda, yarı oturmuş bir şekilde iplerle kontrol edilir şekildedir. Dört din adamı da aynı boyutlarda gösterilmesine rağmen el daha büyük ve sert olarak gösterilmiş. Bu dinlerin tek merkezden ve daha büyük kuvveti olan bir güç tarafından yönlendirildiğini göstermektedir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte yukarıdan gelen büyük bir el, dört dini figürü iplerle kontrol ediyor. Liderler aynı hizada ve bir hiyerarşi olmadan eşit şekilde aşağı doğru düzenlenmiştir. Üst kısımdaki el, izleyicinin dikkatini önce üst kısma sonra ise dini figürlere çekiyor. Afişin altındaki metin, görselin taşıdığı mesajı destekleyen bir tamamlayıcı rol oynuyor.

Çerçeveleme ve Ölçek: El, çerçevenin üst kısmında büyük ve baskın bir şekilde tasvir edilerek afişin ana temasını oluşturuyor. Dini liderlerin figürleri küçültülmüş ve kukla iplerine bağlı olarak resmedilmiş, bu da onların güçsüzlüğünü ve "büyük güç"ün kontrolü altında olduklarını ifade ediyor. Elin büyük ölçeği ve liderlerin küçük boyutları arasındaki kontrast, izleyicinin güç temasına odaklanmasını sağlıyor. Çerçeveleme, sahnenin tamamen anlaşılır ve odaklanmış olmasını sağlıyor.

Açı/Bakış Açısı: Afişte yukarıdan aşağıya doğru bakan bir perspektif kullanılmış. Bu açı, manipüle eden gücün (devasa el) üstünlüğünü ve kontrolünü vurgularken, figürlerin küçüklüğü onların güçsüzlüğünü gösteriyor. İzleyici, dini liderlere yukarıdan bakarak, onları küçümseyici bir pozisyonda görmeye teşvik ediliyor.

Işık: Afişte net bir ışık kaynağı belirgin değil, ancak arka planın koyu kahverengi tonları figürlerin ve elin öne çıkmasını sağlıyor. Işıklandırma, figürlerin ve detayların daha belirgin olmasına yardımcı oluyor. Ayrıca arka planın kasvetli ve koyu olması, dinin manipülatif doğasına yönelik bir eleştiri hissi yaratıyor.

Netlik: Afişteki detaylar oldukça net bir şekilde çizilmiş. Elin detayları, iplerin figürlere bağlanması ve figürlerin kıyafetlerindeki semboller dikkatle işlenmiş. Metin de aynı şekilde net ve okunaklı bir şekilde yerleştirilmiş, böylece mesajın hiçbir unsuru kaybolmuyor. Görsel, karmaşadan uzak bir şekilde düzenlenmiş.

Renk Kullanımı: *Arka Plan* - Koyu kahverengi, dramatik ve karamsar bir atmosfer yaratıyor. Bu renk, hem dini liderlerin hem de manipülatif gücü simgeleyen elin ön plana çıkmasını sağlıyor. *Figürlerdeki Renkler* - Dini liderlerin kıyafetlerinde kullanılan açık ve parlak renkler (beyaz, mavi, siyah ve altın tonları) onları tanınabilir kılıyor ve izleyiciye hangi dini temsil ettiklerini açıkça gösteriyor. *Kırmızı Yazı* - Kırmızı renk, dikkat çekici ve tehditkar bir mesaj veriyor. Aynı zamanda devrimci bir tonu da temsil ediyor.

Tablo 1. “Kuklalar” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Erkek	Rahip	Hristiyan din adamı	Dış güçlerin aleti, devrim düşmanı
İnsan	Erkek	Mezhepçi-Protestan	Protestan din adamı	Dış güçlerin etkisi ile kendi öğretilerini yayan, Sovyet düşmanı
İnsan	Erkek	Molla	Müslüman din adamı	Feodal yapının kalıntısı, gericiliğin temsilcisi
İnsan	Erkek	Haham	Musevi din adamı	İpleri büyük güçlerin elinde olan, toplum düzenini bozan
İnsan	İnsan organı	İnsan eli	Ürkütücü insan eli	Dış güçler, kendi kuklalarını kullanarak Sovyet devletine düşmanlık yapan unsurlar, burjuvazi
Nesne	Haç	Haç	Ortodoks Hristiyanlık	Toplumu yanlış yönlendirmek, devrim karşıtı eylemlere yön vermek için kullanılan dini simge

Nesne	Kitap	İncil	Hristiyanlığın kutsal kitabı	Dini öğretileri yaymakla insanların aklını bulandıran dindarların etki aracı
Nesne	Buhur	Hristiyanlık	Ortodoks Hristiyanlıkta dini ritüel aracı	Gericilik, dinin uyuşukluk verici ögesi
Nesne	Giysi	Geleneksel giysiler	Din adamlarının geleneksel giysileri	Gericilik, çağdışı yaşam biçimi

Bu propaganda afişinde yer alan ifadeler, dönemin ideolojik ve siyasi söylemini yansıtarak belirli bir düşmanı tanımlama ve hedef gösterme amacı taşır. Afiş, dış güçlerin etkisinde hareket eden unsurları, devrim ve Sovyet düzenine düşman olarak betimlemektedir. Bu unsurlar, feodalizmin kalıntıları ve gericiliğin temsilcileri olarak nitelendirilmiş, toplum düzenini bozdukları ve dış güçlerin kuklası olarak hareket ettikleri vurgulanmıştır. Afişte, din ve dini semboller de devrim karşıtı ve gerici bir araç olarak tanımlanmıştır. Dini simgelerin, toplumun zihnini bulandırmak ve bireyleri yanlış yönlendirmek için kullanıldığı iddia edilmiştir. Din, gericiliğin bir unsuru olarak ele alınarak, çağdışı bir yaşam biçimini temsil ettiği ve toplumu uyuşukluğa sürüklediği öne sürülmüştür. Afişte yer alan ifadeler, dini ve feodal unsurları Sovyet rejiminin düşmanı olarak gösterirken, dış güçlerin bu unsurları araçsallaştırdığına dikkat çekmektedir. Bu tür betimlemeler, dönemin ideolojik propagandasında sıkça karşılaşılan bir söylem biçimidir.

Afişin alt bölümünde;

“Garip bir şekilde söyledi:

Bütün rahipler bir dünyada buluşmuştur!

Hepsi istisnasız vaaz veriyor

Komünizm yabancı “doktrindir”.

Rahibin aldatmacasına kanmayın -

Kendinizi dini uyuşturucudan kurtarın!” sloganı şiirsel olarak yazılmıştır. İlk dört dizenin siyah ama son iki dizenin Lenin “din-uyuşturucudur” sözüne gönderme

yapılmış gibi, devlet ideolojisinin renklerinde-kırmızı olarak yazılmıştır. Bu dizeler propaganda afişinin temel mesajını içermektedir. Dinler bir aldatmacadır ve dış güçler tarafından kontrol ediliyor mesajı verilmiştir.

Mit: Yukarıdaki açıklamalara dayanarak bu afişteki mit “güç ilişkileri” olarak ifade edilebilir.

İdeoloji: Lord Acton'ın söylediği gibi: "Güç yozlaştırır, mutlak güç mutlaka yozlaştırır" (Sayın ve Fettahlıoğlu, 2020 s. 100). Din güç ilişkilerinin kurulmasında her zaman etkin bir role sahip manipülatif bir araçtır. Bu sebepten “din güçlülerin elindedir”.

Görsel 2. “Kilise ve Tahıl Alımları” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afiş, 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin din karşıtı propaganda çalışmalarını temsil eden çarpıcı bir görseldir. Sol alt köşede, geleneksel dini figürler abartılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Papazlar, ellerinde büyük haçlar ve dini objeler tutarken, karanlık ve tehditkar bir atmosfer yaratır. Bu figürler, eski düzenin gerici ve baskıcı unsurlarını temsil eder. Afişteki renklerin etkisiyle, bu alan karanlık bir etki bırakır ve dinin toplum üzerindeki olumsuz etkisini vurgular. Sağ üst köşeye doğru bakıldığında, görsel daha aydınlık ve düzenli bir yapıya dönüşür. Burada, yükselen fabrikalar ve kolektif üretimi simgeleyen tarım makineleri dikkat çeker. İlerleyen işçiler ve köylüler dinamik pozlarda resmedilmiş, güçlü ve kararlı ifadelerle çizilmiştir. Bu sahneler, sosyalizmin modernleşme ve üretim odaklı ilerici yapısını ön plana çıkarır. Afişin genel kompozisyonu, iki taraf arasındaki net bir zıtlığı göstermektedir. Din ve eski düzen karanlık, düzensiz ve yıkılmakta olan bir yapı olarak resmedilirken; sosyalizm, düzenli, modern ve umut dolu bir gelecek olarak betimlenmiştir. Renk kullanımı da bu zıtlığı güçlendirir. Kırmızı, sosyalist hareketin enerjisini ve devrimci ruhunu simgelerken, siyah ve koyu tonlar, dini gericilikle ilişkilendirilmiştir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte sahne, iki farklı uç arasında düzenlenmiş: solda bir malikane ve sağda bir fabrika. Sağ tarafta ise sanayiye doğru ilerleyen düzenli bir akış var. Afişteki figürlerin hareketi, düzenin kaostan sosyalist sanayi düzenine geçişini temsil ediyor. Bu düzenleme, afişin hikayesini soldan sağa doğru okunacak şekilde kurgulanmış.

Çerçeveleme ve Ölçek: Afişin farklı bölümleri, soldan sağa doğru bir akış içerisinde düzenlenmiş. Sağdaki fabrika bu akışın nihai varış noktası olarak yer alıyor. Dini figürler daha küçük ve karikatürize edilmiş, bu da onları hem güçsüz hem de alay konusu haline getiriyor. Sağdaki fabrika ise büyüklüğü ve düzenli yapısıyla pozitif bir hedef gibi görünüyor.

Açı/Bakış Açısı: Bakış açısı, hafif yukarıdan aşağıya doğru eğimli bir perspektif kullanıyor. Bu açı, izleyicinin sahneyi bir harita gibi okumasına olanak tanıyor ve soldan sağa doğru bir hareketi takip etmeyi kolaylaştırıyor. Figürlerin bu açıda

resmedilmesi, sahnede dramatik bir etki yaratıyor ve afişin dinamik yapısını güçlendiriyor.

Işık: Işık kullanımı, renklerle ve alanlarla ayrıştırılmış durumda. Afişte parlak beyaz alanlar, dramatik bir kontrast yaratıyor ve sahnedeki figürlerin hareketini vurguluyor. Fabrika yönünde ilerleyen figürlerin üzerindeki ışık, onların karanlık geçmişten aydınlığa taşındığı izlenimi veriyor.

Netlik: Figürler ve objeler detaylı bir şekilde resmedilmiş, ancak karikatürize edilmiş unsurlar net bir mesaj iletmek için kullanılmış. İpler, makineler ve figürlerin jestleri oldukça belirgin ve mesajın anlamını kaybettirmeden izleyiciye ulaştırıyor.

Renk Kullanımı: *Arka Plan* - Yeşil ve kırmızı renkler, sosyalizmin ve devrimin sembolü olarak kullanılmış. *Figürlerdeki Renkler* - Dini figürler koyu renkler ve karikatürize yüz ifadeleriyle resmedilmiş. Bu, onların alay konusu olduğunu vurguluyor. Sanayi ve fabrika tarafındaki beyaz ve kırmızı renkler, yeni sosyalist düzenin temizliğini ve gücünü temsil ediyor. *Kırmızı ve Beyaz Kullanımı* - Kırmızı, devrimin güçlü vurgusu için kullanılmışken beyaz, ilerici ve temiz bir düzenin sembolü olarak öne çıkıyor.

Tablo 2. “Kilise ve Tahıl Alımları” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Erkek	Rahip	Hristiyan din adamı	Gericilik ve Hristiyanlığın yeni düzene karşıtlığı
İnsan	Erkek	Protestan	Protestan din adamı	Protestanlığın toplumsal engelleyici gücü
İnsan	Erkek	Molla	Müslüman din adamı	İslam ve feodal düzenin sürdürücüsü
İnsan	Erkek	Haham	Musevi din adamı	Musevilikte onun kontrol mekanizmaları

İnsan	Erkek	Zengin adam	Burjuvazi ve üst sınıfın temsilcisi	Kapitalist ekonomik sistemin kötülüğü, burjuvazi
İnsan	Kadın-Erkek	Köylü-emekçi	Köylü-emekçi	Sovyet sisteminin kurucu unsuru, kolektif emeğin sürdürücüsü
Nesne	Haç	Haç	Hristiyanlığın kutsal sembolü	Hristiyanlığın kontrol aracı
Nesne	Kitap	İncil	Hristiyanlığın kutsal kitabı	Dini sömürü aleti
Nesne	Buhur	Buhur	Hristiyan ayinlerinin önemli unsuru	Hristiyanlık ayinlerinin toplumu yönlendirme gücü
Nesne	Kitap	Kuran	Müslümanların kutsal kitabı	İslam'ın kontrol aracı
Nesne	Şişe	Cam şişe	Devrilmiş mürekkep şişesi	Burjuvazinin bilimsel imkanları sosyalizm karşıtı kullanması, engelleme
Mekân	Bina	Malikane	Malikane	Orantısız zenginlik, burjuva yaşam tarzı
Mekân	Bina	Fabrika	Üretim merkezi	Kolektif üretim sistemi

“Dine karşı mücadele - Sosyalizm için mücadele!”

“Tahıl alımlarını aksatarak sosyalist inşa davasına zarar verme yönündeki kötü niyetli ve ısrarcı girişimlerinde Kulak(burjuvazi), din adamlarına ve mezhepçilere sıkı sıkıya güveniyor, yoksul ve orta köylü kitlelerini Tanrı adına tahıl vermeyi reddetmeye zorluyor. Sovyet Hükümeti”.

Zemin yeşil ve beyaz gösterilmiştir. Düz anlamda yeşil, doğanı ve tarımı, beyazsa, saflığı ve temizliği ifade eder. Afişteki yan anlama göre ise bu renkler sosyalist sistemin ve kolektif üretimin sembolü olarak verilmiştir. Burada kullanılan renkler, Sovyet toplumunun üretim biçimini ve ideolojisini göstermektedir. Afişte gösteren olarak yer verilen din adamlarından biri de rahip figürüdür. Düzanlamda rahip, Hristiyanlığın ve dini yapının bir parçası olarak anlaşılmaktadır ve inanç sisteminin toplum yapısındaki önemini gösteriyor. Ancak yan anlamda, rahip gericiliği ve Hristiyanlığın bir toplumsal realite olarak sosyalist düzene karşıtlığını ifade etmektedir. Bu afişte rahip figürü, gerici düzenin savunucusu ve yeni kolektif üretim sisteminin engelleyicisi gibi verilmiştir. Diğer bir din adamı figürü olan, Protestan gösterilmiştir. Düzanlamında figür, Protestanlığın yayıcısı ve dini öğretileri topluma yayan kişi olarak anlaşılmaktadır. Yananlam olarak ise Protestan, yeniliklere kapalılık, değişen toplum yapısının engellenmesi olarak anlaşılır. Protestanlık bu anlamda muhafazakâr ve eski sistemi ayakta tutan güç olarak gösterilmiştir.

Afişte, erkek ve kadın figürleri gösteren olarak yer almaktadır. Toplumda üreticileri sınıfsal boyutta göstermek adına köylüler işlenmiştir. Düzanlamda köylüler emek gücünü ve üretimi simgeler. Burada yananlamda köylüler, proleter sınıfı ve kolektif emeği temsil eder. Bu figür, Bolşevik ideolojinin temeli olan sınıfsal çatışmayı ve işçilerin hâkimiyetini sembolize eder. Afişte dini öge olarak, haç, İncil ve Kuran kitapları gösterilmektedir. Düzanlamında bu figürler temsil ettikleri dinleri sembolize etmektedir. Yananlamında ise, haç, Hristiyanlığın toplum üzerinde yönlendirici elementi olarak anlatılmıştır. İncil ve Kuran ise toplum üzerinde temsil ettikleri dinlerin sömürü aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Burada, dinlerin toplumu manipüle ederek, insanları kendi istekleri doğrultusunda yöneltici bir güç olarak verildiği görülür. Mekân olarak tasvir edilen fabrika, kolektif üretime dikkat çekmektedir. Düzanlamında fabrika, üretimi, işçilerin birliğini ve ortak faaliyetlerini gösterir. Yananlamında ise, fabrika kolektif emeği ve sosyalist üretim biçimini simgeler. Sovyet toplumunun köylü ve işçilerin ortaklaşa emekleriyle nasıl yeniden kurulduğunu ve bu sınıfın devlet yapısının temel taşlarından biri olduğu gösterilir.

Mit: Güç ve kaos.

İdeoloji: Din gücü elinde tutanların kaos çıkarma yeteneğini arttırarak kendi menfaatleri için özgürlüğü ve ilerlemeyi engellemesini sağlar.

Görsel 3. “Ateist Makinası” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Bezbozhnik (1927)

Genel Görünüm

Bu afiş, Sovyetler Birliği'nin 1927 yılında yayımladığı anti-din propagandası içeren bir çalışmadır. Üst kısımda büyük harflerle Rusça "5. yayın yılı" (5-ый год издания) yazısı yer almakta, hemen altında üç figür çizilmiştir. Bu figürler dini liderleri karikatürize ederek tasvir edilmiştir: biri Müslüman din adamını, biri Ortodoks papazı, biri de Yahudi hahamını sembolize ediyor. Üçü de birbirine sıkı sıkıya sarılmış bir şekilde tasvir edilmiştir. Üzerlerinde "Abone olun!" (Подписывайтесь) yazılı sloganlar

bulunuyor. Elllerinde "Безбожник у станка" (Ateist Makinası) adlı dergiyi tutuyorlar. Afişin alt kısmında büyük siyah harflerle "Безбожник у станка" başlığı yer almakta. Bu başlık, ateist temalı bir yayın olan bu derginin adını taşıyor. Daha aşağıda ise abonelik koşulları, ödüller ve derginin içeriği hakkında bilgiler verilmiş. Renk paleti ağırlıklı olarak siyah, beyaz ve turuncu tonlarından oluşuyor. Görsel, din karşıtı bir duruş sergileyerek dönemin ateist propagandasını destekliyor.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte odak noktası, ortada yer alan üç figürdür. Bu figürler birbirine sıkı sıkıya sarılmış bir grup halinde, merkezi bir kompozisyonla yerleştirilmiştir. Alt kısımda ise yayının adı ve abonelik ile ilgili detaylar dikkat çekici bir biçimde yer alıyor. Genel düzenleme, izleyicinin dikkatini ilk olarak merkeze çekmek ve sonra aşağıdaki metne yönlendirmek amacıyla yapılmıştır.

Çerçeveleme ve Ölçek: Figürlerin büyük ölçekte ve merkeze yerleştirilmiş olması, onların görsel hâkimiyetini artırıyor. Alt kısımdaki yazılar ve metinler, afişin işlevsel yönünü destekliyor. Üç dini figürün birbirine sarılması, görsel bir birliktelik oluşturuyor. Çerçeveleme, figürlerin izleyiciyle doğrudan temas kurmasını sağlıyor.

Açı/Bakış Açısı: Bakış açısı tamamen doğrudan ve frontal olarak tasarlanmıştır. İzleyiciyle birebir bir etkileşim yaratmayı hedefleyen bu açı, figürlerin verdiği mesajı daha güçlü ve net bir şekilde iletme için seçilmiştir.

Işık: Afişteki ışık kullanımı minimaldir ve genellikle kontrast yaratmak için beyaz ve siyah alanlar öne çıkarılmıştır. Figürlerin açık renklerle belirginleştirilmesi, karanlık arka plan üzerinde daha fazla dikkat çekmelerini sağlıyor. Böylelikle mesajın ana unsurları vurgulanmış oluyor.

Netlik: Dini figürler, karikatürize edilmiş ve abartılı yüz ifadeleriyle detaylandırılmıştır. Bu netlik, izleyicinin dikkatini hızlıca çekmek ve figürlerin temsil ettiği stereotiplerin anlaşılmasını sağlamak için kullanılmıştır. Afişin geri kalanı, okunabilir metinler ve net görsel ayrımlarla düzenlenmiştir.

Renk Kullanımı: *Renk Paleti* - Beyaz, siyah ve turuncu tonlarının hakim olduğu sade bir palet kullanılmıştır. Bu renkler, hem kontrastı artırmak hem de figürleri öne çıkarmak için seçilmiştir. *Turuncu ve Siyah Kullanımı* - Turuncu, devrimci bir enerji ve dikkat çekicilik sağlarken, siyah arka plan güçlü bir kontrast sunar. *Yazılar* - Yazılar, renk ve boyutlarıyla figürleri tamamlar nitelikte. Turuncu yazılar, metni ön plana çıkararak okuma akışını destekler.

Tablo 3. “Ateist Makinası” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Üç Kafalı Erkek	Molla, Rahip, Haham	3 temel dinin tek bedende tasviri	Dinlerin ortak amaçlı mekanizma olması
Nesne	Giyim	Geleneksel Sami giyim	Din adamlarının giyimi	3 temel dinin Sami kökenli olması ve aynı öğretini aktarması
Mesaj	Yayının 5. Yılı	Bilgilendirme	Allahsız başlıklı yazıların 5. Yılında olması	Ateist bildirilerin devamlılığının önemi, toplumun dini geleneklerden kurtulmasındaki devamlılık
Nesne	Giyisi	Feodalite-Geleneksel	Dini zümre	Gericilik, çağ dışı yaşam tarzı

Bu propaganda afişinde yer alan mesajlar, dini inançlara ve onların toplumsal etkilerine yönelik eleştirel bir bakışı yansıtmaktadır. Afişte, dinlerin ortak bir amaç doğrultusunda işleyen mekanizmalar olarak tasvir edildiği görülmektedir. Ayrıca, üç büyük dinin Sami kökenli olduğu ve aslında aynı öğretiyi aktardığı vurgulanmıştır. Bu söylem, dinler arasındaki farklılıkların değil, benzerliklerin altını çizmeyi hedeflemektedir. Afişte, ateist bildirilerin sürekliliğinin önemine dikkat çekilerek, toplumun dini geleneklerden tamamen kurtulmasının ancak bu sürekli mücadeleyle mümkün olacağı mesajı verilmiştir. Bunun yanı sıra, dini inançlar ve bağlı yaşam tarzları, gericilik ve çağ dışılıkla eşleştirilmiş, modernleşme ve ilerleme için bu

yapıların aşılması gerektiği fikri ön plana çıkarılmıştır. Bu betimleme, dönemin ideolojik yapısıyla uyumlu bir şekilde, dini inançların toplum üzerindeki etkilerini eleştirel bir perspektifle değerlendirmektedir.

Bu afişte, üç temel inanç, din adamları üzerinden karikatürize edilerek gösterilmiştir. Semavi dinler tek vücutta resim edilmekle, Sovyet ideolojisinin dinlere yaklaşımında negatif eşitlik ortaya koyulmuştur. Dini adamlarının yüz ifadeleri alaycı ve tiksindirici bir biçimde vurgulanarak, dinlerin güvensiz ve sahtekâr bir öğreti olduğu anlatılmıştır. Aynı zamanda, çağın estetik olarak ideal olmayan vücut yapısı ile rahatsız edici bir fiziksel görünümle betimlenen dini liderleri feodalite ve eski çağlara atıf yapmaktadır. Dinin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini, Sovyet işçi sınıfının gelişimini duraklatan engelleyici ve zararlı yapı olduğu dini figürler üzerinden anlatılmıştır.

Mit: Rekabet

İdeoloji: Dinler birbiri ile rekabet etmez, birlikte gelişme ile rekabet eder.

Görsel 4. “Sovyet Anayasasının 11. Yılı” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Bezbozhnik, Ağustos, No. 12(1929)

Genel Görünüm

Afişte yer alan büyük kırmızı duvar, Sovyetler birliğinin ve Kızıl Devrimin gücünü ve toplumsal bütünlüğü temsil eder. Duvar koruyucu fonksiyonu yerine yetirmekle, sosyalist sistemin yaratmış olduğu sanayi ve kolektif üretiminin meyvelerini düşmandan korur. Duvarın alt tarafında, çeşitli dini figürler Sovyet yapısına düşman olan ideolojileri temsil etmektedir. Ellerinde İncil, haç gibi kutsal sembollerin dinlerin yıkıcı ve zararlı öğretisi olduğunu göstermektedir. Ancak duvarın güçlü olması ve Sovyet askeri tarafından korunması, devletin gücüne atıf yaparak,

düşman üzerindeki ezici gücünü temsil etmektedir. Afişin genel kompozisyonu, Sovyet devletin laikleşme çabalarını ve dinin toplumsal gücünün zayıflatılmasının bir yansımasıdır. Devrimin düşmanları halka açık biçimde gösterilerek onlara karşı mücadelenin önemini anlatmıştır.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte, alt kısımda, devasa bir duvar üzerinde "CCCP" (SSCB) yazısı yer almakta ve bu duvar, Sovyetler Birliği'nin gücünü temsil eder. Duvarın altında, din adamları ve dini semboller kaotik bir şekilde resmedilmiş, Sovyet düzenine karşı başarısız bir direniş içindedir. Genel düzenleme, sosyalist propagandanın din üzerindeki üstünlüğünü vurgular.

Çerçeveleme ve Ölçek: Kırmızı duvar, afişin merkezinde büyük bir alan kaplayarak görsel olarak hâkimiyet sağlar. Duvarın altında küçük ölçekte gösterilen figürler, Sovyetler Birliği'nin gücü karşısında dini temsil eden grupların güçsüzlüğünü simgeler. Çerçeveleme, sosyalist düzenin üstünlüğünü simgesel bir şekilde öne çıkarır.

Açı/Bakış Açısı: Afiş, izleyiciye hafif yukarıdan bir açıyla sunulmuştur. Bu açı, duvarın ve dolayısıyla Sovyet rejiminin büyüklüğünü ve gücünü daha da abartır. Aynı zamanda izleyiciyi, afişin altındaki kaotik dini grupları küçümseyerek görmeye yönlendirir.

Işık: Işıklandırma, afişin geneline hâkim olan kırmızı ve mavi tonlarla sağlanmıştır. Duvarın kırmızı rengi baskınken, alt kısımda daha karanlık tonlar hakimdir. Bu, SSCB'nin güçlü ve aydınlık geleceğini temsil ederken, dini grupların karanlık ve kaotik bir yapıda tasvir edilmesini sağlar.

Netlik: Duvar ve üzerindeki "CCCP" yazısı oldukça net bir şekilde tasarlanmışken, alt kısımdaki figürler karikatürize edilmiştir. Bu, mesajın doğrudan ve güçlü bir şekilde izleyiciye ulaşmasını sağlar. Detayların netliği, iki taraf arasındaki güç farkını vurgular.

Renk Kullanımı: *Kırmızı* -Sovyetler Birliği'nin gücünü ve devrimci ruhunu temsil eder. *Mavi ve Beyaz* - Alt kısımdaki dini grupların çaresizliğini ve gerici yapısını

simgeler. *Kontrast* - Üstteki parlak kırmızı ve alttaki daha koyu tonlar, iki taraf arasındaki ideolojik zıtlığı güçlü bir şekilde yansıtır.

Tablo 4. “Sovyet Anayasasının 11. Yılı” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Askerler	11. Kızıl Ordu	Sovyet Ordusu	Düşmanlara karşı devrimin muhafazakâr gücü
İnsan	Erkek	Rahip	Hristiyan din adamı	Gericilik, devrim düşmanı, burjuvazi
İnsan	Erkek	Mezhepçi-Protestan	Protestan din adamı	Gericilik, Sovyet düşmanı, burjuvazi
İnsan	Erkek	Molla	Müslüman din adamı	Gericilik, feodal yaşantının savunucusu, burjuvazi
Nesne	Haç	Dini sembol	Hristiyanlığın kutsal sembolü	Sosyalist yapıya karşı duran Hristiyanların sembolü
Nesne	Kitap	İncil	Hristiyanlığın kutsal kitabı	Gericici öğretileri yayan, bilimsiz yaklaşımlar toplusu
Nesne	Duvar	Kırmızı duvar	Dış etkenlerden koruyan bariyer	Kırmızı duvar, Sovyet devletini ve sosyalist devrimi temsil etmekte, düşman elementlerden Sovyetleri korumakta

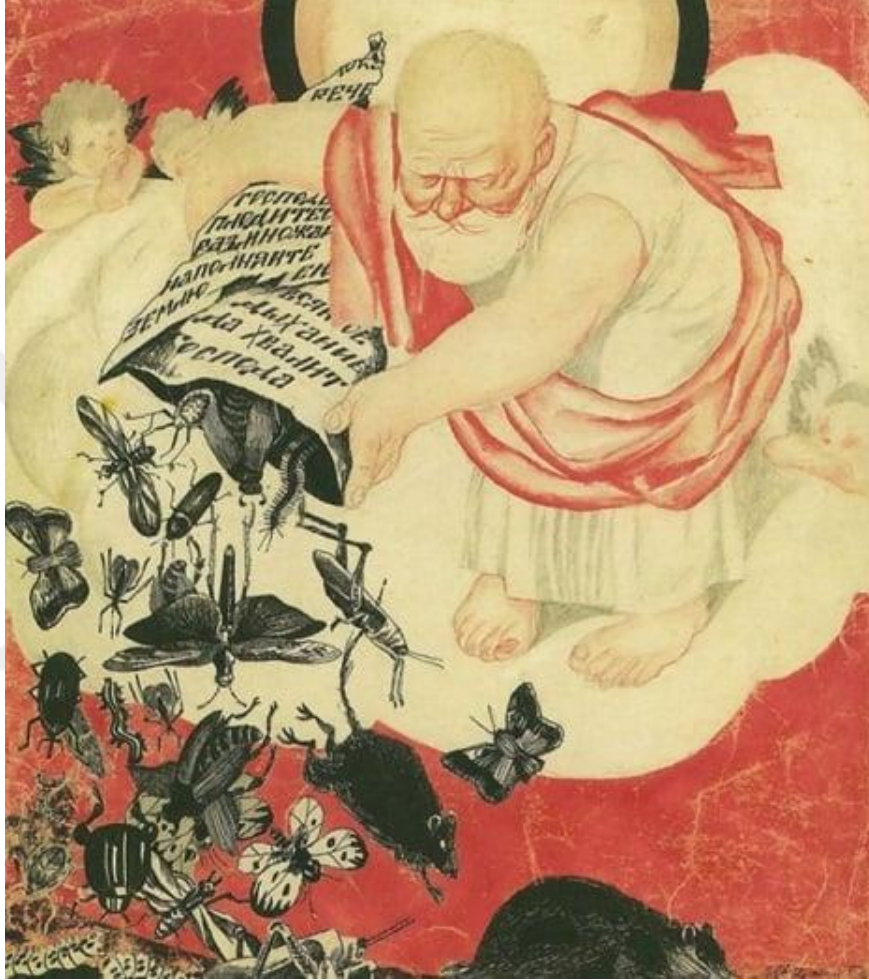
Mesaj	“CCCP(SSCB)”	Devlet	Sosyalist Devletler Birliği	Toplumsal ve yönetim biçimi, çağdaş üretim, bilimsellik, komünizm
Mesaj	“Kırbaçla balyozu yenemezsin”	Sosyalist çağrı	Kırbaçla balyozu yenemezsin	Balyoz sosyalist üretiminin temsilcisi, kırbaçsa kölelik dönemini ve dini baskıyı temsil etmekte

Bu propaganda afişi, Sovyet devrimini ve sosyalist yapıyı destekleyen güçlü bir ideolojik anlatıma sahiptir. Afişte yer alan semboller ve mesajlar, devrimin düşmanlarını ve ideolojik karşıtlarını açık bir şekilde hedef alırken, sosyalist sistemin savunusunu vurgulamaktadır. Devrimin muhafazakâr gücü, düşman unsurlara karşı sosyalist yapının kararlılıkla korunduğunu ifade etmektedir. Gericilik, afişte devrim düşmanı, Sovyet karşıtı ve eski feodal düzenin savunucusu olarak betimlenmiştir. Bu anlayış, sosyalist toplumun modernleşme çabalarına bir tehdit olarak sunulmuştur. Afişte gerici öğretiler, bilim dışı ve çağdaş sosyalist yapıya aykırı yaklaşımlar bütünü olarak tanımlanmıştır. Sosyalist yapıya karşı duran Hristiyan sembolleri, devrimle çatışan dini unsurları temsil etmektedir. Bu bağlamda, sosyalizmin bilimsellik ve çağdaşlık gibi ilkelerine vurgu yapılmıştır. Kırmızı duvar, Sovyet devletini ve sosyalist devrimi temsil ederken, düşman unsurlara karşı bir savunma hattı olarak tasvir edilmiştir. Bu sembol, Sovyetlerin güçlü yapısını ve devrime olan bağlılığını yansıtmaktadır. Balyoz, sosyalist üretimin ve emeğin gücünü temsil ederken, kırbaç ise feodal baskıyı, köleliği ve dini baskıyı ifade etmektedir. Bu semboller, eski düzenin olumsuzlukları ile sosyalist yapının modern ve güçlü yanları arasındaki farkı vurgulamak için kullanılmıştır. Afiş, devrim ve sosyalizmi kutsarken, eski düzeni ve onun temsilcilerini net bir şekilde reddetmekte ve bu ideolojik mücadelenin önemini görselleştirmektedir.

Mit: Duvar metaforundan hareketle “savunma ve üstünlük”.

İdeoloji: Yeni üstün sınıf din adamlarını kullanan burjuva sınıfı değil, komünist toplumdur.

Görsel 5. “Yaratıcı” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afişte, beyaz sakallı ve antik kıyafetler giymiş bir erkek figürü ile klasik bir Tanrı tasvirine göndermede bulunulmuştur. Figürün elinden yere doğru dökülen, böcekler, fareler ve diğer haşereler, bir tür metafor olarak dini inançların ya da dini otoritelerin insanlığa zararlı etkilerini simgelemektedir. Figürün beyaz bulutlar üzerinde durması, onun kutsal veya ilahi bir varlık olarak tasvir edildiğini, fakat bu kutsiyetin karikatürize edilerek alaycı bir tonda ele alındığı gösterilmiştir. Bu,

Sovyetler Birliği'nin ateist ideolojisi bağlamında, dinin ilerleme ve toplumsal refah üzerindeki olumsuz etkilerine dair bir eleştiri olarak okunabilmektedir. Arka planın kırmızı olması ile bir tehlike algısı yaratılmış ve dinin toplum için ne kadar zararlı olduğu algısına dikkat çekilmiştir. İlahilik, kutsiyet ve inanç sistemlerine yönelik bu sert eleştiri, Sovyetler Birliği'nin din karşıtı propagandasının açık bir örneğidir. Afişteki haşareler gibi yere saçılan unsurlar, geleneksel inançların bireylerin ve toplumun zihninde yarattığı zararları, kaosu ve durgunluğu temsil etmektedir. Sovyet ateist ideolojisi çerçevesinde, dinin ve onun sembollerinin bu türde değersizleştirilmesi ve zarar verici bir unsur olarak betimlenmesi, modernleşme ve laiklik çağrısının temelini oluşturmuştur. Afiş tam anlamıyla dinin sosyal yapılar üzerindeki etkisini sorgulayan bir propaganda ürünü olarak tasarlanmıştır.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Görselin kompozisyonunda merkezde bir figür yer alıyor. Ana figür olan yaşlı adam, kolları ve giysisiyle dinamik bir hareket hissi yaratıyor. Figürün hareketiyle birlikte aşağı doğru dökülen böcekler ve diğer unsurlar, hareket ve akış hissi sağlıyor. Bu, izleyicinin gözünü yukarıdan aşağıya doğru yönlendiren bir düzen oluşturuyor. Afişin genel yapısı, kaotik bir düzen içinde bir mesaj verme amacı taşıyor.

Çerçeveleme ve Ölçek: Görsel, merkeze yoğunlaşmış bir çerçeveleme sunuyor. Yaşlı adam, tüm diğer unsurlara göre ölçek olarak daha büyük resmedilmiş ve bu, onun görselin ana odağı olduğunu vurguluyor. Çevredeki böcekler ve diğer unsurlar, daha küçük ölçeklerde çizilerek ikinci plana itilmiş.

Açı/Bakış Açısı: Afiş, hafif bir yukarıdan bakış açısıyla çizilmiş. Bu açı, izleyiciyi figürlerin ve böceklerin hareketini daha geniş bir perspektifte gözlemlemeye yönlendiriyor. Bu tarz bir açı, hikayeyi dramatize ederek izleyici üzerinde daha güçlü bir etki bırakıyor.

Işık: Işık kullanımı açısından figürlerin detaylarında yumuşak geçişler dikkat çekiyor. Yaşlı adamın üst kısmı daha aydınlık bir atmosferde resmedilmiş ve bu, onun merkezdeki önemini vurguluyor. Aşağı doğru, karanlık tonların artması, görselin genel atmosferine bir zıtlık katarak alt mesajın güçlenmesini sağlıyor.

Netlik: Görsel, belirgin ve detaylı bir işçilikle hazırlanmış. Yaşlı adamın yüzü, giysisi ve hareketi net bir şekilde görülebilirken, böceklerin ve diğer canlıların da ayrıntıları titizlikle işlenmiş. Fakat alt kısımlarda, özellikle karanlık bölgelerde, detaylar nispeten daha az net.

Renk Kullanımı: Afişte kırmızı, beyaz ve siyah renkler ağırlıklı olarak kullanılmış. Kırmızı, hem arka planda hem de figürün giysisinde güçlü bir vurgu yaratıyor ve görselin dramatik etkisini artırıyor. Siyah, böcekler ve diğer alt unsurlarda tehditkar bir atmosfer yaratmak için kullanılmış. Beyaz renk ise yaşlı figürün kutsallığını ve saflığını vurgulamak amacıyla tercih edilmiş gibi görünüyor. Kontrast renkler izleyicinin dikkatini çekiyor ve mesajın etkisini güçlendiriyor.

Tablo 5. “Yaratıcı” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Erkek	Yaşlı Erkek	Yaratıcı- Tanrı	Kötülüklerin kaynağı, fitne yayıcı
İnsan	Çocuklar	Melekler	Dini kutsal figürler	Dinlerde meleklerin saf ve günahsız olduğunun aksine tanrının kötülüklerine ortak olduğu gösterilmiştir
Hayvan	Kemirici ve Böcekler	Tanrının Kötülükleri	Kemiriciler ve zararlılar	Tanrısal öğretilerin kötülük gibi dünyaya yayılması, Tanrının kötülüklerin kaynağı olması

Bu propaganda afişi, dinin ve tanrısal öğretilerin olumsuz bir şekilde yorumlandığı bir mesaj taşımaktadır. Afişte, tanrının kötülüklerin kaynağı olarak resmedildiği, meleklerin ise saf ve günahsız olması gerektiği düşüncesinin aksine, tanrının kötülüklerine ortak oldukları ima edilmektedir. Tanrısal öğretilerin dünyaya kötülük olarak yayıldığı ve bu öğretilerin fitneye, karışıklığa neden olduğu

vurgulanmaktadır. Genel olarak, dini ve tanrıyı eleştiren, onları olumsuz bir algıyla ilişkilendiren bir propaganda dili kullanılmaktadır.

Mit: Bu afişte ortaya çıkan mit “Theogoni” ya da tanrılar hakkındaki mitlerdendir. Hesiodos'un "Theogonia"da bahsettiği gibi (Ağcaoğlu, 2023), antik dönemlerden itibaren Tanrı gazap ve cezalandırma ile ilişkilendirmiştir. Öyle ki ilk tanrılar bile (Uranos, Kronos) düzeni sağlamak için cezayı kullanmıştır. Bu çözümlemede aynı iddia sürdürülmektedir. Tüm yanırlar Barthes’in salık verdiği gibi ikinci kere anlamlandırıldığında “Tanrının cezası” miti ortaya çıkmaktadır.

İdeoloji: Tanrı kavramı ve dolayısıyla din insanlık için acı ve ızdırap anlamına gelmektedir. Din, tanrı “güç”ün kullandığı bir araçtır. Bu güç “burjuvazi ve ulusal kimliklerdir. Öyleyse “burjuvazi ve ulusal kimlikler kimseye cennet vaad edemez” şeklinde yorumlamak mümkün görünmektedir.

Görsel 6. “Okuyan Özgürdür” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afişin merkezinde, elinde kırmızı bayrak taşıyan genç bir kadın yer alır. Kadının elindeki kırmızı bayrak, sosyalizmi ve ilerici değerleri ifade eder. Kadının arkasında tasvir edilen, geleneksel kıyafetli, yerel figürler devrime ve çağdaşlığa karşı direnen eski düzenin temsilcileridir. Bu figürlerin yüzlerindeki şaşkın ve öfkeli ifade geleneksel düzenin yıkılmasından duyulan rahatsızlığı göstermektedir. Genç kadının ayaklar altına aldığı geleneksel başörtüsü yenik eski düzeni ifade eder.

Afişin sağında yer alan yerel giysili genç erkek figürleri ise yeni düzeni benimsemiş, kadın özgürlüğünü destekleyen modernleşmiş bireyler olarak gösterilmiştir. Açık bir kapının önünde beklemeleri, kadınların Sovyet düzenine ve sosyalist üretime daveti olarak yorumlanabilir. Kapı, eski düzenden yeni sisteme geçişi simgelemektedir. Afişte geri planda kalan dini mekânlar, inançların yeni düzen karşısında etkisiz kaldığını göstermektedir. Sovyet ideolojisi, dinin toplum yaşantısındaki rolünü azaltarak çağdaş bir toplum inşa etme çabasını bu afişle vurgular. Yananlamda afiş, kadınların özgürlük mücadelesinin bireysel değil, toplumsal bir mücadele olduğu mesajını taşır. Din ve geleneksel normlar çağ dışılıkla eşit gösterilmektedir. Sovyet modernleşme politikalarının başarısını yüceltmekte ve Doğu topluluklarını bu başarıya katkı sağlamaya davet etmektedir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Görsel, iki farklı sahneyi içeren bir yapıya sahip. Sol tarafta, kadın figürünün çevresindeki kişilerle olan etkileşimi, bir direniş veya protesto anını temsil ediyor. Sağ tarafta ise daha resmi bir ortamda bulunan ve geleneksel kıyafetler giymiş iki figür yer alıyor. Kompozisyon, izleyicinin gözünü soldan sağa doğru yönlendiren yatay bir düzenlemeye sahip. Kadının kırmızı bayrağı havaya kaldırması, merkezin ana odağı olarak güçlü bir şekilde vurgulanmış.

Çerçeveleme ve Ölçek: Afiş, iki sahne arasında bir ayrım yaratacak şekilde çerçevelenmiş. Merkezdeki kadın figürü, boyut olarak diğer figürlerden daha büyük resmedilmiş ve bu, onun önemini vurguluyor. Soldaki grup, kalabalık bir hissiyat yaratırken sağ tarafta iki figür sade bir denge sunuyor.

Açı /Bakış Açısı: Görsel, izleyicinin sahneleri doğrudan karşıdan görebileceği bir açıyla tasarlanmıştır. Bu düz bakış açısı, izleyiciyi olayların bir parçası gibi hissettiriyor ve sahneleri daha kolay algılanabilir kılıyor. Kadın figürünün yukarı kaldırdığı bayrak ise hafif perspektif derinliği ekliyor.

Işık: Afişte ışık kullanımı homojen bir şekilde dağıtılmış. Işık kaynakları direkt belirtilmemiş, ancak sahneler arasında bir gölge veya karanlık alan bulunmuyor. Bu, afişin mesajını net ve doğrudan iletmek için tasarlandığını gösteriyor.

Netlik: Görsel oldukça net ve ayrıntılı bir şekilde işlenmiş. Her bir figür, giysilerindeki desenlerden yüz ifadelerine kadar detaylıca betimlenmiş. Kadın figürünün hareketi, güçlü bir netlikle verilmiş ve afişin dramatik etkisini artırıyor.

Renk Kullanımı: Afişte kırmızı, mavi ve sarı renkler dikkat çekici bir şekilde kullanılmış. Kırmızı bayrak, güç, mücadele ve direnişi simgeliyor. Mavi renk, sağdaki figürlerin kıyafetlerinde huzuru ve otoriteyi vurgularken, arka planın açık sarı tonu sahneyi nötr bir atmosferde tutuyor. Renklerin kontrastı, afişin dinamikliğini artırıyor ve izleyicinin dikkatini hemen çekiyor.

Tablo 6. “Okuyan Özgürdür” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Yaşlı Kadın ve Erkekler	Muhafazakârlık	Yaşlı insanlar	Geleneksel yaşam biçimi, feodal yapının artıkları
İnsan	Erkekler	Genç erkekler	Geleneksel giyside doğulu erkekler	Devrimin getirmiş olduğu çağdaş, yeni hayat tarzı
İnsan	Kadın	Genç kız	İtiraz eden genç kız	Geleneksel baskıcı yaşamdan çağdaş sosyalist hayata geçmek isteyen Müslüman genç kız

Nesne	Giysi	Başörtüsü	Geleneksel başörtüsü	Kadını kısıtlayan baskıcı yaklaşım
Nesne	Bayrak	Devrim Bayrağı	Sosyalizm sembolü	İnsanları harekete geçiren, özgürlük, eşitlik simgesi
Nesne	Taş Duvar	Duvar	Eski bir duvar	Gericici düşünce biçimini kendi arkasında saklayan geleneksel hayat biçimi
Nesne	Minare	Dini mekân	Cami	Feodal dini yapının mabedi, gericilik mekânı
Nesne	Kapı	Kapı	Açılan kapı	Açılan kapı devrimin kadınlar için açtığı yeni fırsatları, eğitim, çalışma, özgürlüğü simgeler
Nesne	Giysi	Geleneksel giysi	Geleneksel giysiler	Gericilik
Mesaj	“Kadınlar özgürlük istiyor.”	Feminist çağrı	Kadınlar özgürlük istiyor	Asırlardır toplumsal ve dini baskıdan ezilen kadınlar sosyalizmi özgürlük umudu olarak görür
Mesaj	“Okuma, öğrenme ve özgürleşme yolunda”	Gelişime davet	Okuma, öğrenme ve özgürleşme yolunda	Dini ve geleneksel baskıdan kurtulmanın yolu, okumada ve öğrenmededir.

Bu propaganda afişi, geleneksel ve modern yaşam biçimleri arasındaki karşıtlığı çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır. Feodal yapının artıkları olarak görülen geleneksel yaşam tarzı, bireyleri baskı altında tutan, özellikle de kadınları kısıtlayan bir sistem olarak betimlenmiştir. Buna karşılık, devrimin getirdiğı çağdaş, yeni yaşam tarzı, özgürlük, eşitlik ve fırsatlarla dolu bir sosyalist hayatı simgeler. Afişte, Müslüman bir genç kızın geleneksel baskıcı yaşamdan çağdaş sosyalist hayata geçiş arzusunu yansıtan bir figür öne çıkmaktadır. Kadınların asırlardır maruz kaldıkları toplumsal ve dini baskılar, bu eski düzenin bir parçası olarak gösterilirken, sosyalizm özgürlük ve umut kaynağı olarak resmedilir.

Açılan kapı, devrimin kadınlara sunduğı yeni fırsatları, özellikle eğitim, çalışma ve özgürlüğü sembolize eder. Feodal dini yapılar, gericilik ve baskının mekânı olarak sunulurken, bu düzenin ardında saklanan geleneksel düşünce biçimi eleştirilir. Kadınların bu baskılardan kurtulmasının yolu, okumak, öğrenmek ve çağdaş hayata adım atmaktan geçer. Bu mesaj, insanların harekete geçmesini sağlayan özgürlük ve eşitlik simgeleriyle güçlendirilmiştir.

Mit: Feminizm ve özgürlük.

İdeoloji: Din ve geleneksel yaşam biçimi kadınların hayatlarını özgürce yaşamasına engeldir. Yeni sosyalist düzen kadınları özgürleştirir.

Görsel 7. “Sosyalizmin Zaferi” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Bu Sovyet propaganda afişi, sosyalist ideolojinin görsel diliyle güçlü bir mesaj taşımaktadır. Görselin merkezinde kırmızı renkte kıvrılarak yükselen şerit, din karşıtlığını ve sanayileşmenin gücünü birleştirerek devrimin devamlılık sürecini temsil etmektedir. Kırmızı renk, devrim ve sosyalizmle ilişkilendirilmektedir, aynı zamanda hareket, enerji ve kolektif mücadelenin sembolü olarak da bilinir. Bu dönemde fabrikalar, sosyalist sanayileşmenin simgesi olarak işçi sınıfının emeği ve üretim gücünü yüceltmektedir. Afişte yer alan dumanlar, üretimin yoğunluğunu göstermenin yanı sıra eski düzenin yerine yeni bir sosyalist düzenin kurulduğunu da ima etmektedir. Afişin yukarısında, değişik figürler ve dini semboller yer almıştır. Bu figürler,

geleneksel dini otoriteyi ve inancı temsil etmekle birlikte, aşağılanmış ve çarpıtılmış halleriyle verilmiştir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Görsel, yukarıdan aşağıya doğru akıcı bir düzenlemeye sahiptir. Kırmızı şerit, afişin merkezinde hareket eden bir ana hat oluşturur ve izleyicinin gözünü yukarıdan aşağıya doğru yönlendirir. Üstteki kaotik sahne (din ve mitolojik unsurların tasviri) ve alttaki sanayi teması, ideolojik bir zıtlık sunar. Şerit, iki dünyayı birbirine bağlayan ve afişin mesajını güçlendiren bir yapıya sahiptir.

Çerçeveleme ve Ölçek: Kırmızı şerit, tüm görselin merkezi unsuru olarak çerçevelenmiştir. Üst kısımdaki figürler, kaotik ve düzensiz bir şekilde yerleştirilmişken, alt kısımdaki fabrika figürleri düzenli ve hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Şerit üzerindeki metin, ölçek olarak büyüktür ve güçlü bir mesaj iletir. Çevredeki diğer figürler, bu ana unsurun tamamlayıcıları olarak daha küçük boyutlarda tasvir edilmiştir.

Açı / Bakış Açısı: Afiş, yukarıdan aşağıya bakış açısıyla tasarlanmıştır. Bu perspektif, izleyiciyi olaylara tanıklık eden bir konuma yerleştirir. Özellikle fabrika sahnesindeki dikey bacalar, alt kısımda güçlü bir derinlik etkisi yaratır ve sanayi temasını vurgular.

Işık: Görselde ışık kaynakları açıkça belirtilmemiş, ancak güçlü kontrastlarla vurgu yapılmıştır. Kırmızı ve siyah unsurlar, güçlü zıtlıklar oluşturarak görsel mesajı güçlendirmiştir. Üst kısımda daha açık tonlar ve karmaşık bir ışık dağılımı varken, alt kısımda koyu tonlar kullanılarak sanayi atmosferi oluşturulmuştur.

Netlik: Görselin ana unsurları oldukça net bir şekilde tasarlanmıştır. Şerit üzerindeki yazılar ve fabrika figürleri belirgin ve okunabilirken, üst kısımdaki figürler kaotik bir şekilde işlenmiş ve netlik ikinci planda bırakılmıştır. Bu, kaos ve düzen arasındaki tematik farkı vurgular.

Renk Kullanımı: Afişte kırmızı, siyah ve mavi tonlar baskın bir şekilde kullanılmıştır. Kırmızı şerit, gücü, devrimi ve değişimi simgelerken, siyah dumanlar sanayi devriminin ağırlığını ve dramatik etkisini vurgular. Açık mavi arka plan, sanayiye dair

temayı nötr bir ortamda sunar ve figürlerin kontrastını artırır. Renklerin sert geçişleri, görselin ideolojik mesajını daha güçlü bir şekilde iletmek için tasarlanmıştır.

Tablo 7. “Sosyalizmin Zaferi” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
Mekân	Fabrika	Fabrika	Fabrika bacası	Sovyet devletinin ekonomik gücü, dinle mücadelede önemli lokomotiflerden biri olarak anlaşılmaktadır
İnsan	Dini figürler	Karikatürize edilmiş dini figürler	Semavi dinler açısından kutsal figürler	Dinlerin manipülatif kabiliyeti, Sovyet sanayisi üretim imkânları karşısında tek-tek dökülüyor
Nesne	Duman	Siyah duman	Fabrika bacalarından çıkan duman	Sosyalist üretimin durmadan gelişimi, dine karşı mücadelenin önemli unsuru.
Nesne	Bayrak	Kırmızı bayrak	Sosyalizm sembolü	Dine karşı mücadele sosyalist devrimin önemli parçasıdır
Mesaj	"Din - Sosyalist inşanın frenidir."	Sosyalist slogan	Din-Sosyalist rejimin engelleyicisidir	Sosyalizm inşası sürecinde din toplumun gelişimine engeldir. İdeolojik anlamda engeli ortadan kaldırmak gerekmektedir.
Mesaj	"Yaşasın sürekli üretim!"	Üretime çağrı	Yaşasın sürekli üretim	Üretimin durması
Mesaj	"Cennet krallığı"	Aşağılayıcı mesaj	Cennet krallığı	Kutsal dini öğretilerin geçersizliği

Bu propaganda afişi, Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve ideolojik gücünü vurgulayarak dinle mücadeledeki kararlılığını göstermektedir. Afişte, dinin

manipölatif etkisinin, Sovyet sanayisinin üretim kapasitesi karşısında zayıfladığı ve geçerliliğini yitirdiği mesajı verilmiştir. Sosyalist üretimin kesintisiz gelişimi, dine karşı mücadelede önemli bir araç olarak öne çıkarılmıştır. Ayrıca, sosyalist devrimin başarısı için dinin toplum üzerindeki engelleyici etkisinin ortadan kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir. Üretimin durması, kutsal dini öğretilerin geçersizliği ve dinin toplumun gelişimine ket vurduğu gibi temalar, ideolojik mücadelenin ana unsurları olarak betimlenmiştir. Bu bağlamda, afiş sosyalizm inşası sürecini din karşıtlığı üzerinden meşrulaştırmayı amaçlamaktadır.

Afişte sanayileşmenin gücünü temsil eden kırmızı şerit "Cennet Krallığı"nı dağıtması, dini değerlerin pasifliği ve artık toplum için geçersiz olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu, Sovyetler Birliği'nin dine karşı eleştirel yaklaşımını doğrudan ortaya çıkarmaktadır. Afişin aşağı kısımdaki sanayi konusu ile üst kısımdaki dini öğelerin zıtlığı, eski düzenin yıkılışı ile yeni düzenin kuruluşu arasındaki ideolojik çatışmayı görselleştirmektedir.

Mit: Üretim ve kaos.

İdeoloji: Dini temsil edenler kaos çıkarır ve sosyalist üretime engel olmaya çalışırlar. Fabrika ve yenilikçi üretim tüm engelleri ortadan kaldırır ve üretimin sürekliliğini sağlar.

Görsel 8. “Bilim ve Teknolojiye Doğru” Afişinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Bezbozhnik, Ağustos, No.13(1929)

Genel Görünüm

Bu afiş, Sovyetler Birliği'nin dine düşmanlığını ve sosyalizmin ilerici ideolojisini güçlü bir şekilde gözler önüne sermektedir. Afişte kendinden emin adımlarla yürüyen ateist öğrenci figürü yer almıştır. Kolundaki kitaplardan biri Lenin'e işaret ederken, diğer kitap bilim ve teknolojiye vurgu yapmaktadır. Figürün taşıdığı dev kalem ile pergeli ise ilerlemeyi ve bilginin gücünü temsil ederek, yeni düzenin bakış açısını ortaya çıkarmaktadır. Alt kısımda, bir tanrı figürünün gencin elindeki pergeli ile ezilmiş olarak tasvir edilmesi dini otoritenin zayıflığını ve Sovyet ideolojisinin ona üstünlüğünü simgelemektedir. Dini figürün başındaki "Tanrı" yazısı, dine açık bir eleştiri yaparken, afiş genel olarak sosyalizmi modernleşme ve

aydınlanmanın simgesi olarak konumlandırmıştır. Afişteki ateist gencin kendinden emin yürüyüşü, devrimci ideolojinin geleceğe doğru sürekli ilerleyişini simgeler ve sosyalist bireyin kolektif başarıya katkısına vurgu yapmaktadır.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişin düzenlemesi oldukça minimalist ve belirgin bir mesaj vermeye yönelik tasarlanmıştır. Merkezde, büyük ölçekte bir figür (genç ateist) yer almakta ve bu figür dikkat çekici bir şekilde sola doğru ilerlemektedir. Sol alt köşede küçük bir dini figür karikatürize edilmiş şekilde ezilirken tasvir edilmiştir. Bu kontrast, ideolojik bir mesajı güçlendirmek için kullanılmıştır. Afişin ana unsurları, görsel hiyerarşiyile dikkatlice yerleştirilmiş ve mesaj net bir şekilde vurgulanmıştır. Ayrıca yazı ve görsel unsurlar birbiriyle uyumlu bir şekilde konumlandırılmıştır.

Çerçeveleme ve Ölçek: Asker figürü çerçeve içinde en büyük öge olarak dikkat çeker, bu da onun gücünü ve ön planda olduğunu sembolize eder. Askerin ezdiği dini figür ise küçük ve alt kısımda yer alarak önemsizleştirilmiştir. Bu ölçek kullanımı, ideolojik üstünlüğü görsel olarak ifade eder. Çerçeveleme, izleyicinin dikkatini doğrudan mesajın merkezine yönlendirir.

Açı/Bakış Açısı: Afişteki bakış açısı, izleyiciye aşağıdan yukarıya doğru bir perspektif sunar. Bu açı, genci daha güçlü ve heybetli gösterirken, alt kısımda yer alan dini figürü güçsüz ve önemsiz hissettirir. Bakış açısı, izleyiciyi figürle duygusal ve ideolojik bir bağ kurmaya yönlendirir.

Işık: Afişte belirli ışık kaynağı olmamasına rağmen; figürler ve objeler sert kenarlarla belirginleştirilmiştir. Işığın, askeri figürün tüm detaylarını vurgulayacak şekilde tasarlandığı görülmektedir. Sol alt köşedeki dini figür ise gölgede kalmış gibi bir his vererek, daha az önemli ve silik bir şekilde sunulmuştur.

Netlik: Afişteki ana figür (genç ateist) en net şekilde tasvir edilmiş olup detaylar vurgulanmıştır. Alt kısımda yer alan dini figür karikatürize edilmiş ve daha az detaylandırılarak görsel hiyerarşide arka plana itilmiştir. Bu netlik farkı, mesajın gücünü artırır ve izleyicinin odak noktasını yönlendirir.

Renk Kullanımı: Renk paleti sınırlıdır; zeytin yeşili, sarı, siyah ve beyaz tonları ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Genç figüründe kullanılan zeytin yeşili, askeri üniformayı simgeler ve ciddiyet hissi yaratır. Beyaz zemin, afişin diğer unsurlarını ön plana çıkarır. Alt kısımda yer alan dini figürde ise daha az renk kullanılarak, figürün güçsüzlüğü ve önemsizliği vurgulanmıştır.

Tablo 8. “Bilim ve Teknolojiye Doğru” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Erkek	Genç adam	Öğrenci	Bilimsel ateizmi militarist düzeyde savunan, sosyalist genç
İnsan	Tanrı	Yaratıcı	Tanrı	Eğitim ve uygar yaşantının önündeki engel, genç ateistin onu ezmesi
Nesne	Kitap	Teknoloji ve ideolojik kitaplar	Okuyan genç	Lenin`in kitaplarını ve teknolojik içerikli kitapları okuyan genç ateistlerin dine karşı mücadelede engel tanımaz gelişimi
Nesne	Pergel	Bilim	Pergel	Ateist gençliğin eğitimi bir silah olarak kullanarak, dinin bağrına sançması
Nesne	Giysi	Askeri üniforma	Askeri üniforma	Ateist gençliğin militarist yapısı

Bu propaganda afişi, bilimsel ateizmi ve sosyalist gençliği merkeze alarak dini ve geleneksel engelleri hedef alan bir anlatım sunmaktadır. Afiş, ateist gençliği, hem eğitimi hem de modern teknolojiyi bir silah olarak kullanan güçlü, kararlı ve ilerici bir figür olarak tasvir eder. Eğitim ve uygar yaşantıyı destekleyen bu gençler, Lenin`in eserleri ve bilimsel kitaplardan beslenerek dine karşı mücadelede engel tanımayan bir gelişim göstermektedir. Afişin militarist teması, genç ateistlerin eğitimi, dini etkisiz hale getirmek için bir silah olarak kullanması ve geleneksel değerleri ezici bir güçle aşmaları şeklinde öne çıkmaktadır. Bu betimleme, ateist gençliğin, sosyalist ideolojiyi savunan, disiplinli ve savaşçı bir yapı taşıdığı vurgusunu yapmaktadır.

Mit: Bilimsellik

İdeoloji: Sovyet gençliği bilim ve teknolojinin gücünü kullanarak tüm engelleri aşmıştır.

Görsel 9. “Kültür Devrimi” Afişinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Sovyetler Birliği'nin dine karşı mücadelesini ve sosyalist ideolojinin ilerleyişini simgeleyen güçlü bir propaganda örneği bu afişte yer almıştır. Traktör üzerinde devrimi temsil eden işçilerden birinin bayrak taşıırken diğerinin eliyle ileriye işaret etmesi, geleceğin yönünü ve ona duyulan inancı sembolize etmektedir. Afişte traktör, kolektif tarım ve endüstriyel üretimi temsil ederek, dinin yerine teknolojinin ve emeğin koyulmasını dikkat çekmektedir. Rahipler, mollalar ve diğer dini figürler, traktörün

gücü karşısında çaresiz bir şekilde resmedilmiştir. Bu sahne, dine karşı ideolojik mücadelenin zaferini ve dini otoritenin modern sosyalist değerler karşısında geri çekildiğini göstermektedir. Din adamlarının boyun eğmiş halleri, dinin eski düzenin bir parçası olduğunu, arka plandaki kent motifleri ise sosyalist modernleşme ve sanayileşmenin zaferini simgelemektedir. "Kültürel Devrim" sloganı, ekonomik ve ideolojik bir dönüşüm çağrısını ifade etmektedir. Afiş Sovyet insanını çalışkan, bilime ilgili ve geleceğe odaklanmış bir figür olarak konumlandırırken, din ve eski değerleri gerici ve engelleyici unsurlar olarak tasvir etmiştir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afiş, iki ana bölüm halinde düzenlenmiştir: Sol üst köşede sosyalizmi temsil eden işçi figürleri ve dini figürlerin, sağ altta ise metinsel mesajın tasvir edildiği bir sahne. İki grup arasında belirgin bir karşıtlık yaratılmıştır. Sol taraf, ilerici ve güçlü bir hareketi simgelerken, sağ taraf korku ve geri kalmışlığı temsil etmektedir. Afişte “БОРЬБА ПРОТИВ РЕЛИГИИ, БОРЬБА ЗА СОЦИАЛИЗМ!!!(DİNE KARŞI MÜCADELE, SOSYALİZM UĞRUNDA MÜCADELE)” sloganı büyük ve kalın yazılarla dikkat çeker, mesajın netliğini artırır. Ayrıca çizgiler ve görsel hiyerarşi, ideolojik mesajın güçlü bir şekilde iletilmesini sağlar.

Çerçeveleme ve Ölçek: Sol üstteki traktör ve işçiler, afişin baskın unsuru olarak ölçeklendirilmiştir. Traktörün büyük boyutu ve hareket yönü, gücü ve ilerlemeyi temsil eder. Sağdaki dini figürler ve karikatürize edilmiş kişiler ise küçültülmüş ve birbirine sıkıştırılmıştır. Bu ölçek farkı, sosyalizmin üstünlüğünü ve dinin yenilgisini görsel olarak vurgular. Çerçeveleme, izleyicinin dikkatini traktöre ve yazılara çeker.

Açı/Bakış Açısı: Bakış açısı, traktörü güçlü ve dinamik gösterecek şekilde hafif aşağıdan yukarıya doğru tasarlanmıştır. Bu açı, ideolojik olarak sosyalizmi üstün, dini ise zayıf ve geri kalmış bir konumda göstermeyi amaçlar.

Işık: Işık kullanımı semboliktir. Sol taraf (işçi ve traktör) daha parlak ve vurgulu tonlarla aydınlatılmışken, sağ taraf (dini figürler) daha koyu ve karanlık bir şekilde sunulmuştur. Bu, sosyalizmin aydınlık geleceğini ve dinin karanlıkta kalmış geçmişini simgeler.

Netlik: Sol taraftaki işçi ve traktör figürleri net bir şekilde tasarlanmıştır. Çizgiler ve detaylar dikkat çekici şekilde betimlenmiştir. Sağdaki dini figürler ise daha az detaylandırılmış, karikatürize edilmiş ve arka planda bırakılmıştır. Bu netlik farkı, mesajın odak noktasını güçlendirmektedir.

Renk Kullanımı: Renk paleti, ideolojik mesajı pekiştirmek için dikkatlice seçilmiştir. Kırmızı tonlar sosyalizmi, hareketi ve gücü temsil ederken, yeşil tonlar dini gericiliği sembolize etmektedir. Sol taraf sıcak ve enerjik tonlarla boyanırken, sağ taraf daha karanlık ve soğuk renklerle kontrast oluşturur. Kırmızı bayrak, sosyalist devrimin sembolü olarak afişin ana mesajını güçlendirir.

Tablo 9. “Kültür Devrimi” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Erkek	Haham	Musevilik	Köylü-işçi sınıfının düşmanı, burjuvazi
İnsan	Erkek	Rahip	Ortodoks-Hristiyanlık	Sosyalist devrimin engelleyicisi, burjuvazi
İnsan	Erkek	Molla	İslam	Feodal yapının temsilcisi, gericilik, burjuvazi
İnsan	Erkek	Mezhepçi-Protestan	Protestan Hristiyanlık	Devrim düşmanlığı, burjuvazi
İnsan	Erkek	Burjuvazi	Burjuvazi	Gelirin eşitsiz dağılımına sebep olan zenginler, Bolşevizm’in düşmanı
İnsan	Erkek	Köylü-emekçi	İnkılapçı-Sosyalist	Modern devrimci, yeni ekonomik şartlar
Nesne	Bayrak	Kırmızı Bayrak	Kırmızı Bayrak	Sovyet bayrağı, Sosyalist Devrimi
Nesne	Araç	Traktör	Yeni Teknolojiler	Sovyet Devletinin Gücü
Nesne	Kitap	İncil	Hristiyanlık	Toplumsal gelişiminin önleyici doktrini

Nesne	Haç	Haç	Hristiyanlığın sembolü	Sosyalist üretime karşıtların yönlendirici sembolü
Mekân	Bina	Fabrika	Yenilikçi Üretim Şekli	Sovyet sanayisinin yükselişi, kolektif üretim
Mesaj	“Dine karşı mücadele, Sosyalizm uğrunda mücadele”	Sosyalist çağrı	Dine karşı edilen mücadele, sosyalizm uğrunda mücadeledir	Dinin sosyalist devrim karşısında engel olması. Devrimi gerçekleştirmenin koşulu olarak dine karşı mücadelenin önemi
Mesaj	“Kültürel Devrim”	Çağrı	Kültürel devrim	Sosyalist devrimin bir parçası olarak kültürel devrim dine karşı mücadeleyi öne çıkarır

Bu propaganda afişinde yer alan ifadeler, Sovyet ideolojisini destekleyen ve sosyalist devrimi teşvik eden unsurları açıkça betimlemektedir. Afişte köylü ve işçi sınıfının düşmanları, sosyalist devrimin önündeki engeller olarak tasvir edilmiştir. Feodal yapının temsilcileri ve gerici unsurlar, gelir eşitsizliğine sebep olan zengin sınıf ve Bolşevizm’in düşmanları olarak nitelendirilmiştir. Modern devrimci değerler ve yeni ekonomik şartlar öne çıkarılırken, Sovyet bayrağı sosyalist devrimin ve devletin gücünü simgeler. Ayrıca, toplumun gelişimini engelleyen doktrinelere ve sosyalist üretime karşı olan sembollere dikkat çekilir. Sovyet sanayisinin yükselişi ve kolektif üretim gibi kavramlar, sosyalist sistemin başarısını vurgulamaktadır. Dinin sosyalist devrime bir engel olarak görülmesi ve bu engelin aşılmasının bir koşulu olarak dine karşı mücadelenin önemi sıkça vurgulanmıştır. Kültürel devrimin bir parçası olarak dine karşı yürütülen mücadele, sosyalist devrimin başarısı için gerekli bir adım olarak sunulmuştur. Bu betimlemeler, sosyalist ideolojiyi destekleyen ve bu ideolojiye aykırı unsurları eleştiren güçlü bir görsel ve metinsel mesaj dizisi ortaya koymaktadır.

Mit: Gelişim ve engeller.

İdeoloji: Kültür ve üretim devrimi toplumsal kalkınmaya neden olsa da, gericiliği temsil eden dindar kesim kendi düzenlerini sürdürmek adına gelişime engeller çıkarır.

Görsel 10. “Haçlı ve Makineli” Afişinin Göstergebilimsel     mlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

1917 şubat Devrimi sırasında kilisenin ve  arlık rejiminin şiddete başvurarak iktidarlarını elde tutma çabalarını eleştiren güçlü bir propaganda çalışması bu afişte yer almıştır. Rahiplerin ve  arlık askerlerinin, ellerindeki silahlar ve makineli tüfekler ile bir  an kulesinden sivil halkı hedef almaları, kilise ve  arlık rejiminin, halkın devrimci hareketine karşı şiddeti desteklediği bir sembol olarak sunulmuştur. Kilise  anları ve din adamları savaş destekleyicisi olarak gösterilmiştir. Burada, kilisenin

sadece ruhani bir yapı değil, aynı zamanda baskıcı bir rejimin aracı olduğuna yönelik eleştiri yapılmıştır. Rahiplerin ve askerlerin yüz ifadeleri, halka karşı kin ve nefret duygusunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Genel anlamda bu görsel, dini otoritenin ve çarlık rejiminin halk düşmanı bir ittifak oluşturduğunu ifade ederek izleyiciye, devrimci hareketin haklı olduğunu açıklar ve halkı bu ittifaka karşı direnmeye ve özgürlük için mücadele etmeye çağırmaktadır.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte, ön planda silahlı dini ve askeri figürler yer alırken, arka planda bir şehir manzarası ve kaotik bir meydan sahnesi görülüyor. Üç ana figür, çerçeve içinde merkezde konumlanmış ve olayın dramatik doğasına odaklanılmıştır. Figürlerin duruşları ve eylemleri (nişan alma, makineli tüfekle ateş etme) izleyicinin dikkatini afişin mesajına çekiyor. Bu düzenleme, otorite ve dinin gücüyle halk üzerindeki baskıyı vurgulamak için tasarlanmıştır.

Çerçeveleme ve Ölçek: Afişteki çerçeve, bir kemerli pencere olarak kullanılmıştır. Bu pencere, sahnenin bir gözlem noktası olduğunu vurgularken, dışarıdaki kaotik sahneyle kontrast yaratıyor. Ön plandaki figürler büyük ve detaylı çizilmişken, arka plandaki şehir manzarası daha küçük ölçekli ve sade bir şekilde betimlenmiş. Bu ölçek farkı, figürlerin eylemlerinin önemini ve merkezi otoritelerinin gücünü vurguluyor.

Açı/Bakış Açısı: Bakış açısı, izleyiciyi figürlerle aynı seviyeye yerleştirerek, olayın tam ortasında hissetmesini sağlıyor. Figürlerin durduğu yerden şehre ve meydana bakan perspektif, onların otoriteyi ve eylemi kontrol eden pozisyonlarını güçlendiriyor. Bu açı, izleyiciyi pasif bir gözlemci değil, eylemin tanığı yapıyor.

Işık: Işık kullanımı, kulenin açıklığından gelen doğal ışıkla ön ve arka plan arasında bir ayırım yaratıyor. Ön plandaki figürler daha koyu tonlarda ve gölgeli bir şekilde betimlenmişken, arka plandaki şehir sahnesi açık tonlarla ve aydınlık bir şekilde verilmiş. Bu zıtlık, figürlerin karanlık ve baskıcı doğasını vurguluyor.

Netlik: Ön plandaki figürlerin detayları net bir şekilde çizilmiş, kıyafetlerindeki kırışıklıklar ve silah detayları dikkatlice işlenmiş. Arka plandaki şehir sahnesi ve insanlar ise daha az detaylı ve flu çizilmiş. Bu netlik farkı, izleyicinin ön plandaki figürlere ve onların eylemlerine odaklanmasını sağlıyor.

Renk Kullanımı: Renkler, afişin mesajını güçlendirmek için stratejik bir şekilde kullanılmış. Ön plandaki koyu siyah ve kahverengi tonlar figürlerin baskıcı ve tehditkar doğasını yansıtırken, arka plandaki açık yeşil ve beyaz tonlar şehir hayatını ve olayın etkilediği halkı temsil ediyor. Kırmızı detaylar (altyazı ve bazı küçük unsurlar) dikkat çekiyor ve şiddet, çatışma gibi temaları çağrıştırıyor.

Tablo 10. “Haçlı ve Makineli” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
Mekân	Çan Kulesi	Hristiyan mabet	Çan kulesi	Devrime karşı direnişin merkezi, eski rejimin güç kaynağı
İnsan	Subay	Beyaz(Çar) Ordusu	Çarlık Rusya askeri	Devrim düşmanı, monarşinin savunucusu
İnsan	Silahlı Rahip	Hristiyanlık	Rahiplerin devrimcilere ateş etmesi	Dinlerin ve din adamlarının sosyalist devrime düşmanlığı, burjuvazi
İnsan	Vurulan İnsanlar	Devrimciler	Öldürülen insanlar	Dindarların ve çar askerlerinin ortak çıkarları için devrimci halkı katletmesi
Nesne	Kırmızı Bayrak	Kırmızı bayrak	Sosyalizmin simgesi	Sosyalist ve emekçi grupların hakları uğrunda savaşı
Mesaj	“Haçlı ve Makineli(tüfekli), Şubat, 1917”	Tarihi hatırlatma	Şubat Devriminde din adamlarının silah kullanması	Din adamlarının insanlara ateş açmaktan kaçınmaması, dindarların canı yüzü

Bu propaganda afişi, devrim ve karşıt güçler arasındaki çatışmayı güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Eski rejimin, devrime direnişin temel kaynağı olarak görüldüğü ve monarşiyi savunanların devrim düşmanı ilan edildiği bir anlatı sunulmaktadır. Dini kurumlar ve din adamları, sosyalist devrime karşı duran birer tehdit olarak resmedilmiş, onların halkın çıkarlarına aykırı hareket ettiği vurgulanmıştır. Afişte, dindarların ve çar askerlerinin kendi çıkarları doğrultusunda birleşerek devrimci halka zarar verdiği ve bu eylemlerin, emekçi grupların hak arayışlarına karşı bir engel oluşturduğu ifade edilmiştir. Din adamlarının şiddet uygulamaktan çekinmediği ve halkı bastırmaya yönelik eylemleriyle "cani" bir yüz sergiledikleri iddiası, afişte dikkat çekici bir biçimde işlenmiştir. Bu görsel, devrimi meşru ve halkın haklı mücadelesi olarak sunarken, karşıtlarını ahlaki ve toplumsal değerlerden uzak bir konumda betimlemektedir.

Mit: Kaos ve güç

İdeoloji: Dindar ve asker sınıfı ortak hareket ederek, toplumu kaos ve teröre süreklemiş, günahsız insanlara ölüm saçmıştır.

Görsel 11. “Emekçi Müslümanlar” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afişte, kırmızı bir bayrak taşıyan yarı çıplak kadın figürü özgürlüğü, devrimci mücadelenin enerjisini ve Doğu'daki sosyalist dönüşümü simgelemektedir. Kırmızı bayraktaki orak ve çekiç sembolü ile işçi ve köylü sınıflarının birliğini gösterilmiştir. Kadının çıplaklığı ve güçlü duruşu, toplumun baskılarından kurtulmayı ve bağımsızlığı temsil etmektedir. Elleri ve ayakları zincirlerle bağlı olan, yere çökmüş kadınlar ise eski düzenin, dini baskıların ve köleliğin sembolü olarak tanımlanmıştır. Geleneksel giysilerden kurtulmaya çalışan ana figür, eski yaşantıdan ve baskıcı yerel otoriteden kurtulan emekçi Müslüman kadın, baskı altında ezilen bütün Müslüman kadınlara umut olmaktadır. Afiş, Doğu toplumlarına ait mesajlar taşıyarak, bu

bölgelerdeki halkları sosyalist harekete katılmaya davet eder. Afiş, aynı zamanda, geleneksel yapılar ile modern devrimci idealler arasındaki çatışmayı simgelemektedir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte merkezde üç figür bulunuyor. Sol tarafta elinde kırmızı bayrak taşıyan bir kadın, sağda ise zincirleri kırılmış iki figür yer almakta. Kadının hareketi dinamizm yaratırken, zincirli figürler dramatik bir şekilde kurtuluşu betimliyor. Kompozisyonun odak noktası, güçlü bir şekilde sosyalist mesajı yansıtıyor.

Çerçeveleme ve Ölçek: Görsel, belirgin bir çerçeve ile sınırlanmış ve çevresinde yer alan sloganlarla desteklenmiştir. Figürler, arkadaki manzaraya göre ölçeklendirilmiştir; kadın figürü, önde büyük ve baskın olarak yer alırken, diğer figürler daha küçük ölçeklidir ve boyut farkı kadın figürünün kahramanlığını vurgular.

Açı / Bakış Açısı: Hafif düşük açılı bir bakış açısı kullanılarak figürlerin güçlü ve etkileyici görünmesi sağlanmıştır. Bu bakış açısı, izleyiciye güçlü bir mesaj iletmeyi amaçlar.

Işık: Afişte genel olarak yumuşak ve eşit bir ışık kullanılmıştır. Işık, figürlerin detaylarını ve mesajı daha açık şekilde görmeyi sağlar. Gölge detayları minimaldir, bu da afişin grafiksel etkisini artırır.

Netlik: Figürlerin sınırları ve çizgileri net bir şekilde belirginleştirilmiştir. Arka plandaki manzara ise daha sade ve az detaylıdır. Bu, ana figürlerin ön plana çıkmasını sağlar.

Renk Kullanımı: Afişte sıcak ve parlak renkler hâkimdir. Kırmızı bayrak, sosyalizmin simgesi olarak hemen dikkat çeker. Turuncu, mavi ve sarı gibi renkler figürlerin giysilerinde kullanılmış, arka plan ise pastel tonlarıyla dingin bir kontrast yaratmıştır. Bu renk seçimi, hem dinamizmi hem de dikkat çekiciliği artırmaktadır.

Tablo 11. “Emekçi Müslümanlar” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
Mekân	Köy	Doğu'daki yaşantı	Geleneksel Müslüman köyü	Teknolojiden uzaklık, uygarlık dışı yaşantı
İnsan	Kadınlar	Tutsak kadınlar	Tutsak Müslüman Kadınlar	Din-Kültürün kadınları köleleştirmesi
İnsan	Kadın	Yarı çıplak kadın	Özgürlükçü genç kadın	Eskiden kurtulma, sosyalist başkaldırı
Nesne	Bayrak	Kırmızı ay-yıldızlı bayrak	Sosyalist Müslümanların Sembolü	Kurtarıcı, özgürlük, özgürlük sembolü
Nesne	Giysi	Geleneksel elbiseler	Doğulu Müslüman Kadınlar	Toplum ve dini baskılar, gericilik
Nesne	Zincir	Hareket kısıtlayıcı(kelepçe)	Tutsaklık, kölelik	Özgürlüğün kısıtlanması

Afişte, teknolojiden uzaklık ve uygarlık dışı yaşantı, geçmişin geri kalmış ve ilerlememiş bir dönemi olarak vurgulanmaktadır. Din ve kültürün kadınları köleleştirmesi, kadınların özgürlüğünü kısıtlayan toplumsal ve dini baskıları eleştiren bir tema olarak öne çıkmaktadır. Eskiden kurtulma ve sosyalist başkaldırı, eski düzenin gerici unsurlarına karşı yeni bir sosyalist düzenin kurtarıcı rolünü işaret etmektedir. Sosyalizm, özgürlüğü ve kurtuluşu simgelerken, toplum ve dini baskılar ile gericilik, aşılması gereken engeller olarak sunulmuştur. Bu unsurların, bireylerin özgürleşmesini engelleyen sınırlayıcı etkileri vurgulanmakta, özgürlüğün kısıtlanması

Genel Görünüm

Afiş, oldukça dikkat çekici ve tarihi bir tasarıma sahip. Afişte çeşitli dillerde metinler bulunmakta, bunlar arasında Gürcüce, Türkçe ve Ermenice yer alıyor. Afişteki ana figürler, geleneksel kıyafetler giymiş birkaç kişiyi içeriyor. Bu kişiler, büyük olasılıkla bir aileyi temsil ediyor ve aralarında biri diğerinin omzuna elini koyarak ona destek veriyor veya yol gösteriyor. Arka planda ise bir minaresi olan cami yer alıyor. Üst sağ köşede, kitap tutan bir kişinin bir kapıya yaklaştığını ve kapıda duran başka bir kişinin olduğunu gösteren küçük bir resim yer alıyor. Afişin genel renk teması, tarihi ve kültürel bir atmosfer yaratmak amacıyla özenle seçilmiş. Afişin çeşitli bölgelerinde yer alan metinler, eğitimin önemine vurgu yapmakta ve toplumsal bir mesaj iletmekte. Afişte kullanılan figürler, geleneksel ve modern unsurları bir araya getirerek izleyiciye zengin bir görsel deneyim sunmakta.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte iki temel sahne yer alıyor. Alt kısımda yer alan ana sahne, geleneksel giysiler içindeki figürlerin sosyal etkileşimlerini ve bir kadının üzerinde baskı oluşturulan durumunu sergiliyor. Üst kısımda yer alan yuvarlak çerçevede bir eğitim sahnesi yer alarak bir alternatif sunuluyor. Bu düzenleme, sosyal eleştiriyi ve eğitimin önemini vurgulayan bir karşıtlık oluşturuyor.

Çerçeveleme ve Ölçek: Görsel, dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almakta ve belirgin bir sınırlandırma sağlanmıştır. Alt bölümdeki sahne, görselin büyük kısmını kaplarken üst bölümdeki yuvarlak çerçeve, daha küçük ölçekte ikinci bir sahneye odaklanmaktadır. Bu ölçeklendirme, ana mesajın vurgulanmasını ve dikkat dağıtmadan eğitimi destekleyen temanın izlenmesini sağlar.

Açı / Bakış Açısı: Afiş, doğrudan bir bakış açısıyla izleyiciye sunulmuş, dolayısıyla sahnedeki karakterler izleyiciyle yüz yüze gelmektedir. Bu, izleyiciyi mesajla duygusal bir bağ kurmaya davet eder.

Işık: Görsel, eşit ve güçlü bir ışık kullanımı ile oluşturulmuş, figürlerin detayları net bir şekilde aydınlatılmıştır. Bu durum, afişin mesajını daha kolay anlaşılır ve etkileyici kılar.

Netlik: Tüm detaylar net bir şekilde çizilmiş ve belirginleştirilmiştir. Karakterlerin yüz ifadeleri ve hareketleri detaylı olarak işlenmiş, sahne içerisinde mesajı destekleyen tüm unsurlar görünür kılınmıştır.

Renk Kullanımı: Afişte sarı, kırmızı ve beyaz gibi parlak renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Sarı zemin, sıcak ve dikkat çekici bir atmosfer yaratırken, kırmızı renkler uyarı ve dikkat temalarını güçlendirmektedir. Figürlerin giysilerindeki desenler ve renk kontrastları, görsel zenginlik sunar ve dikkat çekici bir bütünlük oluşturur.

Tablo 12. “Sosyalist Aydınlanma” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Kadın	Müslüman genç kız	Zorla evlendirilen genç kız	Dinin kadın haklarını hiçe sayması. Kadınların erken yaşta para karşılığında evlendirilmesi
İnsan	Erkek	Molla	Müslüman din adamı	Sapkın davranışlara zemin hazırlayan, kadın haklarını hiçe sayan, burjuvazi
İnsan	Erkek	Yaşlı adam	Yaşlı adam	Geleneksel yaşantı, gericilik, zorbalık
İnsan	Erkek ve Kadın	Aile	Eşler	Çağdaşıktan uzak, cahil yaşantı
İnsan	Kadın	Genç kız	Öğrenci, çağdaş kız	Sosyalizmin kadınlar için yaratmış olduğu fırsatlar, eğitimin kurtarıcı gücü
Nesne	Giysi	Geleneksel-dini giysi	Çarşaf	Dinin günlük yaşantıda kısıtlayıcı elementleri
Mesaj	“60 yaşındaki alçaklarla	Çekindirme	Yaşlı adamlarla evlenmenin	Dinin erken yaşta evliliğe önayak olmasına karşı feminist çağrı

	evlenmeyin ”(Gürcüce)		kötü tarafları	
Mesaj	“Ergenlik yaşında olmayanları evlendirme yiniz”(Türk çe)	Bilgilendirme, çekindirme	Evlilik için belirli yaşta olmanın önemi	Sosyalist rejimin, feminizm politikası ve insancıl davranışları. Zararlı geleneklere karşı çağdaş öneriler
Mesaj	“Ergenlik yaşında olmayanları evlendirme yiniz”(Erm enice)	Bilgilendirme, çekindirme	Evlilik için belirli yaşta olmanın önemi	Sosyalist rejimin, feminizm politikası ve insancıl davranışları. Zararlı geleneklere karşı çağdaş öneriler

Afişte, dinin kadın haklarını hiçe sayan etkileri güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Kadınların erken yaşta, çoğunlukla maddi çıkarlar uğruna evlendirilmesi, toplumun gericiliğine ve kadınların özgürlüklerinin kısıtlanmasına işaret etmektedir. Bu durum, sapkın davranışları teşvik eden, kadınların haklarını yok sayan bir sistemin parçası olarak betimlenmektedir. Geleneksel yaşantının, gericiliğin ve zorbalığın simgesi haline gelen bu anlayış, çağdaşıktan uzak, cahil bir yaşantıyı yansıtmaktadır. Afiş, bu geri kalmış durumu eleştirerek, sosyalizmin kadınlar için sunduğu fırsatları, özellikle eğitimin kurtarıcı gücünü ön plana çıkarmaktadır. Dinin günlük yaşamda kısıtlayıcı ve baskıcı bir rol oynadığına vurgu yapılırken, erken yaşta evliliğe karşı feminist bir çağrı yapılmaktadır. Sosyalist rejim, feminizm politikaları ve insancıl yaklaşımı ile zararlı geleneklere karşı çağdaş çözümler sunmakta ve toplumsal ilerlemeyi savunmaktadır. Afiş, sosyalizmi ve feminizmi, kadınların haklarını savunmak ve toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamak için birer kurtarıcı olarak sunmaktadır.

Mit: Kadın ve otorite.

İdeoloji: Müslüman toplumların kadınlar üzerinde kurduğu otorite, onları “mal” benzeri kullanması, gericiilik göstergesidir. Otoriteni kırmanın yolu eğitimedir.

Görsel 13. “Kadın Departmanı” Afişinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afişte, bir molla ciddi ama görünüşte gülünç ve abartılı olan güldürü tarzında betimlenmiştir. Din adamı öfkeli duruşuyla dikkat çekmektedir. Ellerini ağzına götürmüş olan bu figür, çaresizlik ve rahatsızlık hissi yansıtmaktadır. Onun yanında ise Kadın Departmanı yazılı binaya doğru kadınların özgüvenli adımlarla ilerlemesi, dini otoritenin etkisinden sıyrılarak özgürleşmeyi ve toplumsal hayata aktif katılımı simgeler. Binanın girişindeki kırmızı bayrak, Sovyet ideolojisinin devrimci ve sosyalist ruhunu vurgulamakta, kırmızı renk aynı zamanda toplumsal değişim ve kadınların güçlenmesine de atıfta bulunmaktadır. Mollanın elindeki Kuran kitabı ve yüzündeki ifadeler, eski düzenin temsilcisi olarak dini kurumların gerici ve baskıcı bir yapı olarak tasvir edildiğini göstermektedir. Kadınların dini baskıdan kurtularak modernleşmeye doğru adım atmaları, Sovyet rejiminin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının bir göstergesidir. Afişteki metin de bu durumu alaycı bir üslupla

göstermekte, molların kadınların özgürleşmesi karşısında duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afiş, iki temel odak noktasından oluşmaktadır. Sol tarafta büyük ölçekte, tehditkâr bir ifadeyle tasvir edilen bir molla figürü yer alırken, sağ tarafta kırmızı bir binaya ("Kadın Departmanı") yönelen kadınların oluşturduğu bir grup görülmektedir. Kadınların hareketi dinamizm yaratırken, molların oturmuş ve öfkeli pozisyonu, mesajın odak noktası olarak eleştiriye vurgulamaktadır.

Çerçeveleme ve Ölçek: Molla figürü, sol tarafta büyük ölçekte tasvir edilerek afişin ana eleştiri odağını oluşturur. Kadın grubu ve bina daha küçük ölçekte sağ tarafa yerleştirilmiştir. Bu ölçek farkı, molların statükoyu temsil eden baskıcı gücünü ve kadınların ilerleme yönündeki hareketini karşılaştırmalı bir şekilde yansıtır.

Açı / Bakış Açısı: Görsel, doğrudan bir bakış açısıyla sunulmuştur. İzleyici, molların tehditkâr jest ve mimiklerini doğrudan algılayarak, sağ taraftaki kadınların hareketini bir sahne gibi gözlemler. Bu düzenleme, izleyiciyi sahnenin eleştirel mesajıyla yüzleşmeye davet eder.

Işık: Grafiksel bir tasarım olduğundan gölgelendirme veya gerçekçi ışık oyunları kullanılmamış, bunun yerine net kontrastlarla figürler belirginleştirilmiştir. Molların karanlık kıyafetleri ve kırmızı bina arasındaki kontrast, görsel odak noktalarını güçlendirir.

Netlik: Figürler keskin hatlarla çizilmiş ve net bir şekilde ifade edilmiştir. Mimari unsurlar, figürler ve yazılar detaylı bir şekilde tasarlanmış, görselin mesajını açık ve anlaşılır kılmak için basitleştirilmiştir.

Renk Kullanımı: Renk paleti sınırlı ve dikkat çekici: siyah, kırmızı ve bej tonları hâkimdir. Kırmızı, sosyalist hareketin ve değişimin simgesi olarak kullanılırken, siyah baskıcı güçleri ve gericiliği temsil etmektedir. Bej arka plan, diğer renklerin öne çıkmasını sağlayan nötr bir zemin görevi görmektedir.

Tablo 13. “Kadın Departmanı” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

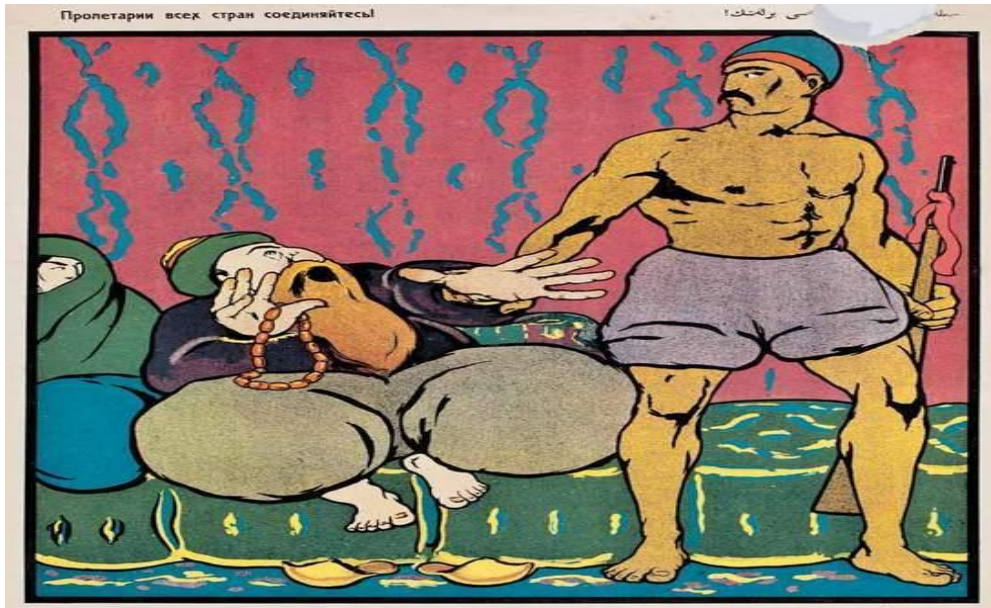
İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
Mekân	Kadın Departmanı	Eğitim binası	Kadınların eğitim merkezi	Kadınların geliştirilmesi ve sosyalist topluma kazandırılması
Mekân	Cami	Cami	İslami yapı	Yobaz zihniyetin mabedi
İnsan	Erkek	Din adamı	Müslüman din adamı	Kadınların gelişimine karşı duran, gerici zihniyet, burjuvazi
İnsan	Kadınlar	Yerel kadınlar	Yerel kıyafetli kadınlar	Kadınların gelenek ve dini etkilerden uzaklaştırılması, sosyalist yapıya dâhil edilmesi
Nesne	Kitap	Kuran	İslam’ın kutsal kitabı	Dindarların etki aracı, cehalet unsuru
Nesne	Bayrak	Kırmızı bayrak	Sovyet bayrağı	Çağdaşlığın ve cehalete karşı savaşın sembolü
Nesne	Giysi	Geleneksel giyim	Din adamının giyim biçimi	Gericilik, bilim ve çağdaşıktan uzaklık
Mesaj	“Mollamız yumruğuna üfledi ve bir kurbağa gibi inledi, çünkü şimdi kadınlar departmanına gidiyorlar.”	Eğitim	Kadınlar, Kadınlar Departmanına gidiyor	Devletin oluşturduğu Kadın Departmanları, eğitim alan kadınları din adamının baskısından kurtarıyor

Afişte, kadınların geliştirilmesi ve sosyalist topluma kazandırılması, toplumsal dönüşümün önemli bir hedefi olarak öne çıkmaktadır. Yobaz zihniyetin mabedi olarak betimlenen geleneksel yapı, kadınların gelişimine engel olan gerici bir anlayışı temsil etmektedir. Bu gerici zihniyet, kadınların gelenek ve dini etkilerden uzaklaştırılarak, sosyalist yapıya entegre edilmesini engellemeye çalışan bir güç olarak sunulmaktadır. Dindarların etkisi, cehalet unsuru olarak tanımlanmakta, bu etki kadınların özgürleşmesine karşı bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Afiş, çağdaşlığın ve cehalete karşı mücadelenin sembolü olarak sosyalist ideolojiyi savunmakta, gericiliğe karşı bilim ve çağdaşlıkla donanmış bir toplum anlayışını benimsemektedir. Devletin kurduğu Kadın Departmanları, kadınları din adamlarının baskılarından kurtararak, onların eğitim yoluyla özgürleşmesini sağlamaktadır. Bu betimlemeler, sosyalizmin kadınları özgürleştirme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama çabalarını vurgulamaktadır.

Mit: Kadın ve güç.

İdeoloji: Sovyet devletinin Müslüman kadınlara eğitim vermesi, onları Kadın Departmanları aracılığı ile bilgilendirmesi, dindarların güç kayb etmesine ve kadınlar üzerindeki etkisini yok etmiştir.

Görsel 14. “Emekçi” Afişinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afişte, oturan figür, geleneksel Doğu tarzı kıyafetleri, geniş şalvarı, elindeki tespihi ve sakalıyla dini bir otorite ya da muhafazakâr bir yapının temsilcisi olarak sunulmuştur. Figürün oturuş şekli, rahatına düşkün ve pasif bir yaşam tarzını simgelemektedir, aynı zamanda yüzündeki korku ifadesi ise onun eski düzeninin tehdit altında olduğunu açıkça göstermiştir. Ayakta duran figür ise onun aksine, kaslı bedeni, güçlü duruşu ve silahı ile yeni düzenin fiziksel gücünü ve kararlılığını gösteren devrimci bir işçi ya da köylüyü temsil etmektedir. Elindeki tüfek, devrimci mücadelenin bir sembolü olarak görülebilir. Arka plandaki kadın figürü, geleneksel örtüsüyle dini ve ataerkil yapıların kadın üzerindeki baskısını temsil etmektedir. Yüzünü gizlenerek arka planda kalan bu kadın figürü ile dini baskılardan dolayı toplumda kadınların geri planda kalması ima edilmiştir. Bu, afişin dönemin toplumsal cinsiyet rollerine dair karmaşık mesajlar taşıdığını düşündürebilir. Afişte yer alan “Bütün ülkelerin proletaryaları, birleşin!” ifadesi, tüm işçi sınıfını eski düzeni yıkmaya, dini muhafazakârlığa karşı mücadeleye çağırması ile dikkat çekmektedir. Afişte geleneksel dini otorite, rahatına düşkün ve zayıf olarak tasvir edilirken, devrimci figür güçlü, kararlı ve ilerici bir simge olarak yüceltilmiştir. Bu, Sovyetler Birliği’nin dini ve geleneksel yapılara yönelik eleştirisini ve modernleşme, laiklik ve emek ideallerine olan vurgusunu açıkça yansıtmaktadır.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişin kompozisyonu, solda oturan din adamı ile sağda dik duran, kaslı ve silahlı genç arasında keskin bir karşıtlık yaratacak şekilde düzenlenmiştir. Arkada, çarşafli bir kadın figürü pasif bir şekilde durmaktadır. Ana figürlerin beden dili ve yüz ifadeleri, Sovyet propagandasının mesajını doğrudan izleyiciye iletmektedir.

Çerçeveleme ve Ölçek: Sağdaki genç adam daha büyük ve kaslı bir figür olarak tasvir edilerek gücü ve dinamizmi simgeler. Afiş, ana karakterleri öne çıkaran sıkı bir çerçeveleme ile oluşturulmuştur. Din adamı, sağdaki gencin gücü karşısında korkmuş bir şekilde geriye çekilmiş gibi gösterilmiştir.

Açı/Bakış Açısı: Bakış açısı, sahneyi doğrudan izleyicinin karşısına koyacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece, izleyici hem din adamının korkusunu hem de genç adamın kararlı duruşunu net bir şekilde görebilir. Bu, Sovyet ideolojisinin güçlü bir temsilcisi ile gerici unsurlar arasında yapılan propagandist karşılaştırmayı vurgular.

Işık: Afişte belirgin bir ışık-gölge tekniği kullanılmamıştır. Bunun yerine, figürlerin hatlarını ve ifadelerini vurgulamak için düz renkler tercih edilmiştir. Işık, özellikle sağdaki güçlü adamın kas yapısını belirginleştirmek için kullanılmıştır.

Netlik: Tüm karakterler keskin hatlarla çizilmiş ve arka plandan belirgin şekilde ayrılmıştır. Özellikle sağdaki genç adamın detayları daha net ve dikkat çekicidir. Din adamının yüzü karikatürize edilerek abartılmış, bu da onun çaresizliğini ve zayıflığını pekiştirmiştir.

Renk Kullanımı: *Altın ve sıcak tonlar* - Sağdaki genç adamın güçlü ve enerjik görünmesini sağlar. *Koyu tonlar* - Din adamının giysilerinde ve çarşafı kadında kullanılarak gerici ve pasiflik vurgulanmıştır. *Kontrast* - Arka plandaki pembe desenli duvar ve halılar, figürlerin daha belirgin görünmesini sağlar.

Tablo 14. “Emekçi” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Kadın	Geleneksel kıyafetli kadın	Müslüman kadın	Eski düzen
İnsan	Erkek	Din adamı	Molla	Gericilik, sosyalist devrime engel olan geleneksel yaşam biçimi, burjuvazi
İnsan	Erkek	Genç adam	Devrimci-emekçi	Sosyalist devrimi

Nesne	Tüfek	Kırmızı bantlı silah	Silah, güç	Sosyalist devrimin kararlılığı
Mesaj	“Bütün ülkelerin Proletaryaları, birleşin!”	Harekete geçirici slogan	Emekçilerin birliği	Sosyalist devrimin gücü, ideolojinin uluslararası gücü

Afişte, eski düzen, gericiliği ve sosyalist devrime engel olan geleneksel yaşam biçimini simgeliyor. Bu eski düzen, halkın ilerlemesini engelleyen, değişime karşı direnen bir yapıyı temsil etmekte ve sosyalist devrimin bu engeli aşarak toplumda dönüşüm yaratacağı vurgulanmaktadır. Sosyalist devrim, kararlılığı ve gücüyle, halkın özgürlüğünü ve eşitliğini sağlamaya yönelik bir harekettir. Afişte, devrimin sadece yerel bir olgu olmadığı, ideolojisinin uluslararası düzeyde de güçlü bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.

Mit: Güç ve yenilik

İdeoloji: Devrimci gençliğin eski düzeni yıkması ve silah gücüne toplumsal devrimi gerçekleştirmesi.

Görsel 15. "Sosyalist Doğu Kadını" Afişinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Genel Görünüm

Afişin üst kısmında, büyük ve kalın beyaz harflerle yazılmış "ТРУЖЕНИЦА ВОСТОКА" başlığı dikkat çekiyor. Bu başlık, "Doğunun Emekçileri" anlamına gelir ve afişin ana temasını vurgular. Afişte, geleneksel kıyafetler giymiş iki kadın figürü ön plandadır. Bu kadınlardan biri, diğerinin başörtüsünü çıkararak onun özgürlüğe kavuşmasını sembolize eder. Arka planda çeşitli üretim faaliyetlerinde bulunan kadınlar görülmekte. Bu kadınlar tarım işlerinde çalışmakta ve traktör sürmektedir. Bu detay, kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımını vurgular. Afişin renk teması kırmızı, beyaz ve siyah tonlarından oluşur. Kırmızı, devrimci ruhu ve sosyalist ideolojiyi simgeler. Beyaz metinler, netlik ve açıklık kazandırır. Siyah detaylar ise figürleri ve yazıları belirgin kılar. Sağ tarafta, "РАСКРЕПОЩАЙ СЕБЯ ИДИ В

ПРОИЗВОДСТВО ВСТУПАЙ В КОЛХОЗ" yazmaktadır. Bu ifade, "Kendini özgürleştir, üretime katıl, kolhoza katıl" anlamına gelir. Alt kısımda, "СТАНОВИСЬ В РЯДЫ СТРОИТЕЛЕЙ СОЦИАЛИЗМА" yazmaktadır. Bu ifade de, "Sosyalizmin inşacıları sırasına katıl" anlamına gelir. Afiş, kadınların sosyalist üretim süreçlerine katılımını teşvik eder. Kadınların üretim faaliyetlerine katılımı ve özgürleşmesi, afişin ana teması olarak öne çıkmaktadır. Afişte yer alan metinler, kadınları ekonomik ve sosyal hayata katılmaya çağıran güçlü mesajlar içerir.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişin merkezi figürü, kırmızı gömlekli bir kadın, geleneksel örtüsünü çıkaran başka bir kadına rehberlik ediyor. Arka planda, örtülerini atan ve çalışma hayatına katılan diğer kadınlar var. Sahnenin düzenlemesi, geleneksel yaşamdan sosyalist üretime geçişi anlatıyor.

Çerçeveleme ve Ölçek: Ön plandaki kadınlar büyük ölçekli çizilmiş, böylece onların dönüşüm ve özgürleşme süreci vurgulanıyor. Ana karakterler afişin merkezinde konumlandırılmış, böylece izleyicinin ilgisi doğrudan onlara yöneltilmiş.

Açı/Bakış Açısı: Bakış açısı hafif yukarıdan verilmiş, bu da figürlere ideolojik bir güç ve kararlılık hissi kazandırıyor. Kırmızı gömlekli kadın, rehberlik eden bir figür olarak öne çıkıyor.

Işık: Afişte doğrudan bir ışık-gölge oyunu yerine, parlak ve açık renkler kullanılmış. Bu, sahnenin pozitif bir mesaj taşımasını sağlıyor.

Netlik: Figürler ve sahne elemanları keskin hatlarla ayrılmış. Özellikle ön plandaki kadınların hareketi, afişin mesajını açık ve net bir şekilde veriyor. Geleneksel örtüleri atan kadınların hareketi dinamik bir şekilde resmedilmiş.

Renk Kullanımı: *Kırmızı ve beyaz* - Sosyalist devrim ve saflık temalarını yansıtıyor. Kırmızı, aynı zamanda Sovyet propagandasında devrimin ve ilerlemenin sembolüdür. *Açık mavi ve bej tonları* - Arka plan, ana figürleri öne çıkarmak için yumuşak tonlarda bırakılmış. *Kontrast* - Geleneksel giysili kadınlar ve modern işçi kadınlar arasındaki farkı vurgulamak için belirgin kontrastlar kullanılmış.

Mit: Özgür kadınlar.

İdeoloji: Müslüman kadınların üretime katılması onları dinin baskısından kurtarmış ve özgürleştirmiştir.

Tablo 15. “Sosyalist Doğu Kadını” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
İnsan	Kadın	Sosyalist kadın	Kadının üretimdeki rolü	Sosyalist kadınların üretimde aktifliği, çalışmanın getirmiş olduğu özgürlükler
İnsan	Kadın	Muhafazakâr kadın	Üretime katılmak isteyen kadınlar	Müslüman kadınların çağdaşlığa adım atması, sosyalizmin kadınları özgürleştirmesi
Nesne	Giysi	Burka	İslami giyim biçimi	Gericilik, İslam`ın çağdışı ve kadın düşmanı gelenekleri
Mesaj	"Doğu'nun Emekçileri"	Kadının önemi	Kadının önemi	Sosyalist üretimde kadının önemi
Mesaj	"Kendini Özgürleştir, Üretime Katıl, Kolhoza Katıl"	Harekete geçirici mesaj	Kolektif üretimde kadın	Doğuda Müslüman kadınların gericilikten kurtulmasının esas yolu kolektif üretime katılması
Mesaj	"Sosyalizmin İnşaatçıları Sırasına Katıl"	Pay edinme	Doğulu kadınların Sovyet kuruculuğuna davet edilmesi	Toplumu sosyalist ideoloji kapsamında birleştirme, yeni sistemin kapsayıcı gücü

Afişte yer alan anlatının temelinde, kadınların geleneksel dini ve ataerkil baskılardan kurtulması, özgürleşmesi ve sosyalist toplumun üretken bireyleri haline gelmesi fikri ön plana çıkmaktadır. Özellikle Doğu toplumlarında kadınların dini ve geleneksel normlarla sınırlı bir hayata mahkûm edildiği düşüncesi, bu tür propaganda afişlerinde sıkça ele alınmıştır. Afiş, bu sınırlamalara karşı sosyalist ideolojiyi bir çözüm olarak sunmaktadır. Merkezdeki kırmızı başörtülü figür, sosyalizmin devrimci enerjisini temsil eden bir unsur olarak yer almıştır. Bu, Sovyetler Birliği'nin din yerine ideolojiyi ve bilimi bir rehber olarak benimseme anlayışını yansıtmaktadır. Buradaki özgürleşme propagandası, bireyin dini inançlardan ve geleneksel yaşam tarzından uzaklaşarak sosyalist üretim sürecine dâhil olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle kara çarşafli kadın figürleri, baskının ve geri kalmışlığın sembolleri olarak sunulurken, toplumda bu figürlerin yerini modern ve üretken kadınların geçmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Sovyetler Birliği'nin resmi politikası ateizm olduğu için, kadınların üretim süreçlerine katılması sadece ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda dini ve geleneksel otoritenin birey üzerindeki etkisinin zayıflatılması için bir araç olarak da görülmüştür. Kadınların sosyalist kolektif çiftliklere katılması ve üretken bir birey haline gelmesi, dini kimliklerin ötesinde bir yurttaşlık ve insanlık anlayışıyla ilişkilendirilmiştir.

Görsel 16. “Kim Galip?” Afişinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Kaynak: Bezbozhnik, Ağustos, No. 15(1928)

Genel Görünüm

Afişte, İslam dini için kutsal sayılan caminin minaresinde karikatürize edilmiş molla alaycı bir şekilde gösterilmiştir. Minare üzerindeki hoparlörün, camilerin toplum üzerinde etki aracı olarak kullanıldığı gösterilmiştir. Hoparlörden yayılan sesin sosyalist ideolojik mesajlar içermesi, Sovyet devletinin dini unsurlar üzerinde gücüne işaret etmektedir. Karikatürize edilmiş olarak tasvir edilen din adamının çaresiz ve yardıma muhtaç olarak gösterilmesi, inanç sistemi üzerinde rejimin üstün gücünü vurgulamaktadır. Genel olarak afiş, eski düzenin sembollerinden biri olan dinin yerini modern, laik ve ateist bir dünya görüşünün alması gerektiği mesajını taşımaktadır.

Görsel ve Teknik Çözümleme

Düzenleme: Afişte, yukarıda yer alan büyük ve dikkat çekici bir başlık ("Безбожник") ve alt kısmında dinî bir yapıya odaklanan kompozisyon bulunuyor. Minarelerin üstünde karikatürize edilmiş bir figür ile bir megafon dikkat çekiyor. Bu tasarım, din eleştirisi ve propagandayı merkezine alan bir kompozisyon düzenine sahiptir.

Çerçeveleme ve Ölçek: Görsel, ortalanmış bir çerçeveleme ile sunulmuş ve karikatürize figür merkeze yerleştirilmiştir. Minareler ve figür, görselin odak noktası olurken şehir silüeti arka planda daha küçük ölçekte sunulmuştur. Ölçeklendirme, mesajı belirginleştirmek amacıyla semboller ve ana figürü vurgular.

Açı / Bakış Açısı: Görsel, izleyiciyle doğrudan bir açıyla sunulmuş, herhangi bir perspektif kayması ya da dramatik açılar kullanılmamıştır. Bu açı, izleyiciyi mesajın doğrudan hedefi yapar ve propagandanın etkisini artırır.

Işık: Grafiksel tasarımda ışık yerine renk kontrastları tercih edilmiştir. Beyaz ve altın tonlarındaki yapılar, koyu mavi zemin üzerinde dikkat çekici bir şekilde öne çıkmaktadır. Gölge yerine renk tonlamaları, objelerin derinlik ve formunu oluşturur.

Netlik: Figürler ve yapılar net bir şekilde çizilmiş ve belirginleştirilmiştir. Özellikle minareler, hilal sembolü ve megafon ile notalar detaylı bir şekilde işlenmiştir. Yazı ve görsel unsurlar arasında bir uyum sağlanmıştır.

Renk Kullanımı: Renk paleti oldukça sınırlıdır: mavi, beyaz ve altın tonları hâkimdir. Mavi zemin sakin bir arka plan sağlarken, beyaz ve altın rengi ile dikkat çeken unsurlar öne çıkarılmıştır. Bu renk seçimi, dini ve politik mesajın çarpıcılığını artırır.

Tablo 16. “Kim Galip?” Afişinin Anlamsal Çözümlemesi

İşaret	Gösteren	Gösterilen	Düzanlam	Yananlam
Mekân	Cami	İslami yaşantı	Müslümanların dini mekânı	İslami mekânların sosyalist amaçlara hizmet etmesi
İnsan	Erkek	Molla	Din adamı	Gericilik, burjuvazi
Nesne	Hilal Sembolü	Hilal	İslami sembol	Gericilik dinin sembolü
Nesne	Megafon	Ses yükseltici	Camiden verilen sosyalist mesajlar	Sosyalizmin mutlak gücü, dinin devrime yenilgisi

Mesaj	“Galip Kim?”	Üstünlük	Sosyalizm ideolojisinin başarısı	İslam Ritüellerinin ve inanç sisteminin toplum yaşantısından uzaklaştırılması
Mesaj	“Ne Tanrı, ne kral, ne de kahraman. Özgürlüğe ulaşacağız. Kendi ellerimizle.”	Kendi gücüne güvenme	Kendi gücüne güvenme	Özgür yaşantının oluşturulmasında dine ve monarşiye gerek duyulmaması. Kolektif dayanışmanın önemi

Afişte, İslami mekânların sosyalist amaçlara hizmet etmesi, dinin toplumsal yapıyı yönlendiren ve sınırlayan bir güç olarak ele alınmakta ve sosyalist ideolojinin bu gücü yeneceği vurgulanmaktadır. Gericilik, dinin toplum üzerindeki eski düzeni sürdüren etkisiyle ilişkilendirilmekte ve sosyalizmin mutlak gücü, dinin devrime karşı koyma çabalarını alt edişinin simgesi olarak betimlenmektedir. İslam ritüelleri ve inanç sistemi, toplum yaşamından uzaklaştırılarak, özgür bir yaşam için gerekli olmayan unsurlar olarak gösterilmektedir. Bu durum, bireylerin toplumsal hayatta din ve monarşi gibi otoriter yapılar olmadan daha özgür bir şekilde yaşayabileceğini ifade etmektedir. Afiş, kolektif dayanışmanın önemini vurgulayarak, toplumsal düzenin bireysel inançlar ve gelenekler yerine, sosyalist bir dayanışma ve ortaklaşa yaşam anlayışıyla şekillendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Mit: Gericilik ve devrim

İdeoloji: Dinin çağdışı yapısı, onun toplum üzerindeki iletişim araçlarını bile kayb etmesine ve devrim karşısında ezilmesine neden olmuştur. Yenilik her zaman galiptir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan'da yayımlanan dini içerikli propaganda afişleri üzerine yapılan araştırma, bu dönemin sosyal, kültürel ve ideolojik dönüşümlerini anlamak için önemli bulgular sunmuştur. Afişlerde kullanılan semboller, metinler ve renklerin anlam katmanları dikkatlice incelendiğinde, Sovyet rejiminin dini temaları manipüle ederek ideolojik mesajlarını yaydığı ortaya çıkmıştır. Kızıl rengin devrim ve sosyalizm ile özdeşleştirilmesi, geleneksel dini sembollerin ise Sovyet ideolojisinin çıkarlarına hizmet edecek şekilde yeniden yorumlanması bu stratejinin temel unsurlarındandır. Metinlerde ise dini terminoloji, rejimin seküler hedeflerini destekleyecek bir dil yapısına bürünmüş, halkın dini inançlarıyla rejimin hedefleri arasında bilinçli bir çatışma yaratılmıştır. Sovyet rejiminin Azerbaycan'daki dini inancı ve gelenekleri dönüştürme amacı, propaganda afişlerinde kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. Ateizm, bilimsel ilerleme ve kolektivizm gibi temalar, afişlerde merkezi bir yer tutmuş; dini liderler ve semboller alaycı bir dille ele alınarak toplum nezdindeki etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Bu strateji, dinin toplumsal yaşamın bir parçası olmaktan çıkartılmasına hizmet etmiştir. Özellikle, dini liderlerin karikatürize edilmesi ve Sovyet ideolojisini öne çıkaran simgelerle birlikte sunulması, rejimin mesajlarının etkinliğini artırmak için kullanılan yöntemlerden biridir.

Görsel ve metinsel dilin ideolojik yapısı, Sovyet propagandasının temellerini yansıtmaktadır. Afişlerde kullanılan dil, Sovyet ideolojisinin ateist ve anti-dini politikalarını destekleyen bir çerçeveye oturtulmuş, bu çerçeve görsel öğelerle desteklenerek halkın zihinsel dönüşümü hedeflenmiştir. Afişlerdeki imgeler, semboller ve renklerin bir araya gelişi, rejimin mesajlarını tek bir görsel çerçeve içinde etkili bir şekilde sunmasına olanak tanımıştır. Dini temaların afişlerde kullanılış şekli, Sovyet din politikalarının Azerbaycan'daki uygulamalarını yansıtır niteliktedir. Bu afişler, dinî inançlarla Sovyet ideolojisi arasındaki çatışmayı gözler önüne sermekte ve rejimin dine karşı sürdürdüğü bilinçli savaşın somut birer kanıtı olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel dini motiflerin Sovyet ideolojisine uygun hale getirilmesi, hem rejimin dine bakış açısını hem de dini toplumsal yaşamın bir propaganda aracı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Afişlerin çok katmanlı yapısının çözülmesi, Sovyet dönemi din politikalarının anlaşılmasına önemli katkılar sunmuştur. Hem

Sovyet ideolojisinin hem de Azerbaycan toplumunun geleneksel yapısını bir arada barındıran bu afişler, rejimin dini sadece bir inancın ötesinde, kültürel ve sosyal bir yapı olarak hedef aldığını göstermiştir. Elde edilen bulgular, propaganda afişlerinin ideolojik amacının derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak gelecekteki araştırmalar için önemli bir temel oluşturmuştur.

Kitle iletişim aracı olarak propaganda, ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren etki alanını genişletmiştir. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi, propagandanın da kullanım alanlarını artırmış ve hedef kitleyle iletişimi kolaylaştırmıştır. Propaganda eski çağlarda güç ve korku amacıyla kullanılsa da, zamanla diğer alanlarda da kullanılmıştır. Dini alanda kullanılan propaganda öğeleri zamanla ideolojik propagandanın gelişimine olanak sağlamıştır. Günümüzdeki anlamına ve şekline Birinci ve İkinci Dünya Savaşından sonra kavuşan propaganda, radyo ve yazılı basın organlarının imkânlarından faydalanarak gelişmiştir.

Bolşevik Parti'si yarandığı ilk günden propagandanın bütün imkânlarını seferber ederek başarılı olmaya çalışmıştır. Zafere giden yolda silahlı terörü bile propaganda aracı olarak kullanan Lenin, hükümeti ele geçirdikten sonra da propaganda faaliyetlerine önem vermiştir. Ekim Devrimi sonrası komşu halklara ve devletlere devrim ihraç etme politikasını benimseyen Bolşeviklerin en önemli silahı propaganda olmuştur. Rusya'nın güneyinde, Hazar denizinin batısında konumlanan, petrol ve fabrikalarla zengin, sanayi şehri olan Bakü Bolşeviklerin ilk hedefleri arasında olmuştur. Tarihi fırsatlardan faydalanan Bolşevikler 28 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etmiştir. Savaş meydanında kazanılan zaferin yetersiz ve geçici olacağını anlayan Bolşevikler, kültürel ve dini yapıyı değiştirme yolunu seçmişler. Yapmış olduğumuz araştırmada, Bolşeviklerin dini yapıyı değiştirmek için hangi uygulamaları kullandıkları, dönemim görsel ve yazılı basınında yayınlanan örneklerle incelenmiştir.

İncelemede Bolşeviklerin Azerbaycan'a ilk 20 yıllık dönemi ele alınmıştır. İkinci dünya savaşına kadar olan bu 20 yıllık dönem, en az incelenen dönem olmakla birlikte, posterlerden faydalanarak yapılan ilk detaylı araştırmadır.

Yapılan araştırmanın sonucu olarak, uygulanan Bolşevik propagandasının öğeleri detaylı bir şekilde araştırılmış, propagandanın hedefi olan insanlar, bayramlar, dini mekânlar aynı zamanda propaganda aracı olarak kullanılan alfabe, insanların dış

görünüŖü ve Sovyet propagandasını yürüten kurumlar araştırılmıştır. Bu bölümde dönemin gazete, dergi, arşiv belgeleri ve propagandanı etkili kılmak için yazılan kitap ve kitapçıklar incelemeye tabii tutulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, göstergebilimsel yöntem kullanarak incelediğimiz dini içerikli propaganda afişleri uygulanan propaganda politikasını detaylı olarak göstermektedir. 1920-39 yıllarında Azerbaycan'da yayımlanan propaganda içerikli 16 afişi incelediğimizde, literatür ile afişler arasında doğrudan ilişkinin olduğunu uygulamalı olarak ortaya çıkarmış olduk.

Genel olarak çalışmada SSCB'nin uyguladığı amansız propaganda bombardımanının nasıl ve hangi biçimde uygulandığı tespit edilmiştir. Çalışmada Sovyet Merkezi Yönetimi'nin baskıcı politikasının ateizm olarak tezahürü görülmektedir. Özellikle, kitle iletişim araçlarının bireyler üzerinde bıraktığı derin psikolojik etki göz önüne alınarak, topluma ulaştırılan propaganda iletilerinin insanlar üzerindeki etkisi uzun yıllar boyunca devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, H. (1961). Elmi Ateizm Meseleleri, Bakü: Birleşmiş Neşriyat.
- Abdullayev, H. (1967). İslam`ın Muharremlik Merasimi, Bakü: Azərneşr.
- Ağamalıoğlu, S. (1928) İki Medeniyet, Bakü: Azərneşr.
- Ağamalıoğlu, S. (1929) Namus, Bakü: Azərneşr.
- Ağaoğlu, S. (2017), Sovet Rusiya İmperiyası, Bakü, Han Neşriyatı
- Ağazade, F. (1922), Ne üçün arap alfabesi türk diline yaramır? Bakü
- Ağcaoglu, O. (2023). "Hesiodos'un 'Theogonia' Destanında Tanrıların Doğuşu ve İlişkileri", <https://www.ozanagcaoglu.com/post/hesiodos-un-theogonia-destan%C4%B1nda-tanr%C4%B1lar%C4%B1n-do%C4%9Fu%C5%9Fu-ve-i-li%C5%9Fkileri> [Accessed: 23 Aralık 2024].
- Ahadov, A. (1959). Gençlerin Ateist Terbiyesi, Bakü: Uşakgenneşr.
- Ahadov, A. (1989). Vicdan Azatlığı, Ateizm ve Kanun, Bakü: Azərneşr.
- Ahadov, A. (1991). Azərbaycan`da Din ve Dini Tesisatlar, Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.
- Ahmadov, A.M. (1967). A. Bakıxanov və Onun Dünyagörüşü. Bakü
- Akarcalı, S. (2003). İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda, Ankara: İmaj Yayınları.
- Akerson, F. (2001). Grey Propaganda and the Role of Media. Journal of Media Studies, 22(4), 45-58.
- Alizade, Y. Muharremli, G. (2006), Azərbaycan Efiri. Bakü, Nurlan Neşriyatı
- Allahsız dergisi*, (1931), N;1
- Allahsız dergisi*, (1932), N;2, N;3,
- Allahsız dergisi*, (1933), N;3

- Althusser, L. (2017). Ideology and Ideological State Apparatuses. Critical Quest
- Antireligioznik* dergisi, (1936), N;6
- Avcı, M. (2018). Türk Hukuk Tarihi, Konya: Atlas Akademi.
- Ayhan, A. (2007). Propaganda Nedir? İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Aysel, A. (2007). Siyasal İletişim. Ankara: Nobel Yayınları.
- Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası (2007). Azerbaycan Tarihi Cilt 4, Bakü: Elm Neşriyatı.
- Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası (2008). Azerbaycan Tarihi Cilt 5, Bakü: Elm Neşriyatı.
- Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası (2008). Azerbaycan Tarihi Cilt 6, Bakü: Elm Neşriyatı.
- Aziz, A. (2015). Siyasal İletişim, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Barthes, R. (1964). Essais Critiques, Paris: Éditions du Seuil
- Barthes, R. (1967). Elements of Semiology (A. Lavers & C. Smith). New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1977). Image-Music-Text (Stephen Heath). London: Fontana Press.
- Barthes, R. (1980). Mythologies. New York: Hill and Wang.
- Bektaş, A. (2000). Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bektaş, A. (2002). Siyasal Propaganda, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics. Oxford University Press.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication, 13(1), 210-230.

- Brown, J. A. C. (1992). Siyasal Propaganda, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Bünyadov, Z. (2007). Dinler, Tarikatlar, Meshepler, Bakü: Şark-Garp
- Casanova, J. (1994). Public Religions in The Modern World. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chomsky, N. (1988). Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. Pantheon Books.
- Chomsky, N. (2002). The Common Good. City Lights Books.
- Clark, T. (1997). Sanat ve Propaganda, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çamdereli, M. (2004). Ana Çizgileri ile Halkla İlişkiler, İstanbul: Salyangoz Yayınları
- Çetin, B. N. (2014). “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Davies, P. (2009). The French Revolution: A Beginner's Guide
- Davison, W. P. (1971). “Some Trends in International Propaganda”, Propaganda in International Affairs: Annals of the American Academy of Political and Social Science.
- Domenach, J. M. (1995). Politika ve Propaganda, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ellul, J. (1973). Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. Vintage.
- Erdem, E., Kılıç, R., Mehmet S. (2014). Din Felsefesi, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erkiş, İ. U., & Summak, M. E. (2014). Propaganda ve Dış Politika. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 14(1-2), 269-292.
- Fırka İşçisi*, (1935), N;12
- Gereci, S. (1997). Belgesel Sinema, İstanbul: Şule Yayınları.
- Guliyev, S. (1997). Azerbaycan 19`cu Yüzyıl Tarihinden, Bakü: Respublika.
- Haber*, (1 Ekim 1922), Kommunist gazetesi

Haber, (1 Ocak 1927), Kommunist gazetesi

Haber, (1 Ocak 1939), Kommunist gazetesi

Haber, (12 Ağustos 1925), Kommunist gazetesi

Haber, (15 Haziran 1926), Kommunist gazetesi

Haber, (17 Temmuz 1925), Kommunist gazetesi

Haber, (18 Temmuz 1926), Kommunist gazetesi

Haber, (2 Aralık 1929), Kommunist gazetesi

Haber, (2 Eylül 1920), İzvestiya gazetesi

Haber, (2 Eylül 1925), Bakinskiy Raboçiy gazetesi

Haber, (26 Temmuz 1927), Kommunist gazetesi

Haber, (28 Ocak 1940), Kommunist gazetesi

Haber, (3 Nisan 1925), Kommunist gazetesi

Haber, (30 Ekim 1924), Bakinskiy Raboçiy gazetesi

Haber, (30 Temmuz 1926), Bakinskiy Raboçiy gazetesi

Haber, (4 Mart 1927), Kommunist gazetesi

Haber, (4 Mayıs 1922), İzvestiya gazetesi

Haber, (6 Ağustos 1926), Kommunist gazetesi

Haber, (7 Ekim 1923), Kommunist gazetesi

Haber, (7 Şubat 1929), Kommunist gazetesi

Haber, (9 Mayıs 1925), Kommunist gazetesi

Hallencreutz, C. Westerland, D. (1996). Questioning the Secular State: The World wide Resurgence of Religion in Politics. London: Hurst and Company

- Haynes, J. (1998). Religion in Global Politics. London: Pearson Longman.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (1995). Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. Vintage.
- <https://www.britishcouncil.org/about-us> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2024)
- İmanzade, S. (1957) Oktyabr Sosyalist İnkılabı ve Azerbaycanda Kadın Azatlığı, Bakü: Azərneşr
- İnkılap ve Medeniyet dergisi*, (1929), N;1
- İnkılap ve Medeniyet dergisi*, (1930), N;4
- Jowett, G.S. and O'Donnell, V. (2012). Propaganda and Persuasion, USA: Fifth Edition.
- Kanunlar ve Emrlər Külliyesi*, (1922)
- Kanunlar ve Emrlər Külliyesi*, (1927)
- Kershaw, I. (2008). Hitler, the Germans, and the Final Solution. Yale University Press.
- Klimoviç, L.İ. (1936). İslam vı Çarskoye Rossii. Moskova
- Kuruoğlu, H. (2006). Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lenin, V. İ. (1977). Neden Başlamalı?, Bakü: Azərneşr
- Marx, K. ve Engels, F. (1965) Din Hakkında, Bakü: Azərneşr.
- Marin, M. (2006). The Cambridge Companion to Atheism, Cambridge University Press
- Markman, K. M. (2011). Doing radio, making friends, and having fun: Exploring the motivations of independent audio podcasters. *New Media & Society*, 14(4), 547-565.
- McNair, B. (2017). An introduction to political communication (6. edition). London: Routledge.
- Mets, A. (1973). Musulmansky Renesans, Moskova

- Mirza Fatali Akhundov Eserleri. 3. cilt. AZSSCB BA Neşriyatı. Bakü 1962. S420
- Mukhtarov, H. (1948), Radyo Nedir? Bakü, Azereşr
- Nerimanov, N. (1992), Uçgarlarda Partimizin Tarihine Dair. Bakü, Azereşr
- Nuruzade, Ş. (2010). Azerbaycan`da Etnokonfessional Şerait Bakü: Hazar Üniversitesi neşriyatı.
- Özsoy, O. (1998). Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Pavlenko, N. (2014). Birinci Pyotr, Bakü: Qanun Neşriyatı.
- Pratkanis, A. ve Aronson, E. (2008). Propaganda Çağı ve İknanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Radyo Dostları Cemiyeti (1930), Bakü, RDC Neşriyatı
- Rettberg, J. W. (2014). Blogging (2. ed.). Cambridge, UK: Polity Press.
- Robert, J. (1998). Batıda Din-Devlet İlişkileri: Fransa Örneği. 1. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sattarov, M. (1964). Sosyalizm Kuruculuğu Devrinde Azerbaycan Halkında Ateizm Dünyagörüşünün Formalaşması, Bakü: Azerbaycan SSCB Bilimler Akademisi Neşriyatı.
- Sattarov, M. (1971). Ateistin Cevapları, Bakü: Azereşr.
- Sattarov, M. ve Celilov, F. (1980). Ateizme Dair Sohbetler, Bakü: Azereşr
- Sayın, Z. F. ve Fettahlıoğlu, Ö. O. (2020). Mitolojiden Yönetim Literatürüne Yeni Metafor Önerileri, Iksad Publishing House, Ankara.
- Sönmezoğlu, F. (2000) Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul: Filiz
- Şeref, A.(2000). Bir İletişim Tarzı Olan Propagandanın Tanınması ve Propaganda Metinlerinin Çözümlemesi. Bilig
- Tarhan, N. (2006). Psikolojik Savaş, İstanbul: Timaş Yayınları

Tariverdiyev, S. (1966). Cinayet ve Din, Bakü

Taylor, R. (1998). Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany. I. B. Tauris.

Tokgöz, O. (1994). Temel Gazetecilik, İstanbul: İmge Yayınları.

Topaloğlu, A. (2004). Ateizm ve Eleştirisi, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Topaloğlu, A. (2001). Teizm ya da Ateizm, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Türkoğlu, İ. (2008). “Rusya”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35, 265- 266.

Ünver, G. (1997). Laiklik, Din ve Türkiye. Ankara: Adım Yayınları

(1941), Din Aleyhine Ders Kitabı. Bakü, Azərneşr

Afişler

1. “Kuklalar” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
2. “Kilise ve Tahıl Alımları” Afişi, (1920), *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
3. “Ateist Makinası” Afişi, (1927), *Bezbozhnik* dergisi
4. “Sovyet Anayasasının 11. Yılı” Afişi (1929), *Bezbozhnik* dergisi, Sayı 12
5. “Yaratıcı” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
6. “Okuyan Özgürdür” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
7. “Sosyalizmin Zaferi” Afişi, (1931), *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
8. “Bilim ve Teknolojiye Doğru” Afişi, (1929), *Bezbozhnik* dergisi, Sayı 3
9. “Kültür Devrimi” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
10. “Haçlı ve Makineli” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
11. “Emekçi Müslümanlar” Afişi, (1921), *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
12. “Sosyalist Aydınlanma” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
13. “Kadın Departmanı” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
14. “Emekçi” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
15. “Sosyalist Doğru Kadını” Afişi, *Azərbaycan Cümhuriyeti Devlet Arşivi*
16. “Kim Galip?” Afişi, (1928), *Bezbozhnik* dergisi, Sayı 15